

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია

ფილოსოფიის ინსტიტუტი

ეროვნული საზოგადოებრივი
განათლების

თ. კ უ კ ა ვ ა

ნარკვევები

XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართული
საზოგადოებრივი და ფილოსოფიური აზრის
ისტორიიდან

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა

თბილისი

1956

შესავალი

XIX საუკუნის დამდეგი ქართველი ხალხის ისტორიაში ახალი ერის დასაწყისი იყო: საქართველო რუსეთს შეუერთდა, რითაც თავი იხსნა ფიზიკური განადგურებისაგან, ცნობილია, რომ XIII საუკუნიდან მოყოლებული XVIII საუკუნის ბოლომდე საქართველო თითქმის განუწყვეტელი ომებისა, მარცვა-გლეჯის და აოხრების ასპარეზი იყო. XIII საუკუნეში იგი მონღოლებმა დაიპყრეს. საქართველოში ისინი მთელი ორი საუკუნის მანძილზე თარეშობდნენ, რითაც დიდად დააქვეითეს ქვეყნის ეკონომიკისა და კულტურის დონე. დროთა ვითარებაში საქართველოს მდგომარეობა სულ უფრო უარესდებოდა, ფიზიკური არსებობის შენარჩუნება სულ უფრო და უფრო ძნელი ხდებოდა. XV საუკუნეში რუსეთთან და ევროპასთან ურთიერთობის გზა თურქებმა გადაკეტეს და ამიერკავკასია ორ ძლიერ, აგრესიულ მეზობელს შორის, ირანსა და თურქეთს შორის დაუსრულებელი ომების ასპარეზი გახდა. ამიტომაც საქართველოში ყოველთვის არსებობდა ამ გარემოცვის გარღვევის ძლიერი ტენდენცია.

XVI საუკუნის შუა წლებში რუსეთმა ვოლგის აუზში თათართა სახანოები გაანადგურა და ჩრდილოეთ კავკასიაში მოიკიდა ფეხი საქართველოს მისწრაფებას – გაერღვია ირან-თურქეთის გარემოცვა – სავსებით შეესატყვისებოდა რუსეთის პოლიტიკა, რომელიც ირან-თურქეთის წინააღმდეგ იყო მიმართული. ამის შემდეგ საქართველომ თავისი იმედიანი თვალი რუსეთს მიაპყრო. საქართველოსათვის ამიერიდან ნათელი გახდა, რომ ერთადერთი რეალური ძალა, რომელსაც შეეძლო დაპირისპირებოდა თურქეთს, ეს რუსეთი იყო, რომ

თათართა ურდოებისაგან განმათავისუფლებელი ძალა შეიძლება მოსულიყო არა კონსტანტინეპოლიდან, არამედ ჩრდილოეთიდან, რუსეთის გზით.

უკვე XVI საუკუნის ბოლოს გადადგმულ იქნა რეალური ნაბიჯები საქართველოს რუსეთთან დაახლოებისათვის. გადაწყვეტი ღონისძიებანი ამ მხრივ ერეკლე II გაატარა. ამიტომაც საქართველოს რუსეთთან საბოლოოდ დაახლოების საუკუნედ XVIII საუკუნე ითვლება, ამ დროს საბოლოოდ გაირკვა „ქართველი ხალხის მომავალი განვითარების გეზი: რუსეთის გზით ევროპასთან“¹.

ერეკლე II 1798 წლის იანვარში გარდაიცვალა. ტახტზე მისი შვილი გიორგი ავიდა, რომელმაც მამის მიერ დაწყებული პოლიტიკა განაგრძო. გიორგის პოლიტიკის მიმართულება განსაზღვრა არა მარტო სპარსეთისა და თურქეთის განუწყვეტელი თავდასხმების საფრთხემ, არამედ შინაგანმა არეულობამაც. ერეკლესა და გიორგის თითქმის ყველა შემკვიდრე საქართველოს ტახტზე პრეტენზიას აცხადებდა. ეს ტენდენციები განსაკუთრებით ერეკლეს სიკვდილის შემდეგ გაძლიერდა. მეფე გიორგი საკმაოდ წინდახედული და შორსმჭვრეტელი იყო. იგი გრძნობდა, რომ ისე მყარად ვერ იჯდა ტახტზე, როგორც მამამისი და განუწყვეტლივ მოელოდა ფეხქვეშ წიადაგის გამოცლას. მას კარგად ესმოდა, რომ თუ საქართველო დროზე არ შეაფარებდა თავს რუსეთის კალთას, დაქუცმაცება და ფიზიკური განადგურება არ აცდებოდა. ამით აიხსნება ის, რომ მთელი მონდომებით გაჰყვა მამისაგან აღებულ გეზს და ცდილობდა, შეძლებისდაგვარად, დაეჩქარებინა საქართველოს შეერთება რუსეთთან. ამიტომაც მეფე გიორგი XII-ის მეფობის დროს საბოლოოდ გაფორმდა ის, რაც უკვე დიდი ხნით ადრე იყო გადაწყვეტილი – საქართველო რუსეთს შეუერთდა.

---

¹ ნ. ბერძენიშვილი, ი. ჯავახიშვილი, ს. ჯანაშია, საქართველოს ისტორია, 1950, გვ. 410.

რუსეთის ჯარის შემოსვლით დაცხრა საქართველოს ფიზიკური და ეკონომიური განადგურების ძირითადი კერები. თურქეთი და სპარსეთი ახლა ისე იოლად ვეღარ გაბედავდნენ ხმლის შემართვას საქართველოზე. სამთავროებად დაქუცმაცებული საქართველო რუსეთის ერთმმართველობის ქვეშ გაერთიანდა და შინაგან ქიშპსა და მტრობასაც ჩქარა ბოლო მოეღო. ძირითადად ამ აქტით დასრულდა ბატონიშვილების დაუსრულებელი შფოთი და ბრძოლა სამეფო ტახტისათვის.

ქართველმა ხალხმა ამოისუნთქა განუწყვეტელი ბრძოლებისაგან და მყუდრო ცხოვრებას მოჰკიდა ხელი. დამკვიდრდა მშვიდობა, მოისპო გარეშე მტრების თავდასხმების საფრთხე, საქართველომ მოიშუშა საუკუნოვანი რბევითა და აოხრებით მიღებული ჭრილობები და მტრისგან მიტაცებული მიწების ნაწილიც კი დაიბრუნა. დაიწყო ეკონომიკის აღმავლობა, მოსახლეობის რიცხოზრდი ზრდა. ქვეყნის ფეოდალური და ნატურალურ-კარჩაკეტილი მეურნეობა ლაპიტალისტური განვითარების გზას დაადგა. განვითარდა ვაჭრობა-მრეწველობა, სოფლის მეურნეობა, საქალაქო ცხოვრება. ამავე დროს ფართოდ გაეღო კარი სწავლა-განათლებას, კულტურის აღმავლობას, გაძლიერდა რუსული და რუსეთის გზით ევროპული კულტურისა და აზროვნების ზეგავლენა. ქართველი ახალგაზრდობა მიემგზავრება რუსეთში სწავლა-განათლების მისაღებად და იქიდან ნერგავს საქართველოში როგორც მოწინავე რუსულ, ისე ევროპულ კულტურას.

რუსეთთან შეერთების შემდგომ პერიოდში თარგმნა ძირითადად რუსულიდან წარმოებდა, და თვით უცხოური ფილოსოფიური ლიტერატურა შემოდიოდა არა უშუალოდ, არამედ რუსეთის გზით.

„XI – XII საუკუნეებში, – წერს სერგი გორგაძე, – ქართველებს საფილოსოფიო თხზულებანი, როგორც ჩანს, მხოლოდ ბერძნულიდან უთარგმნიათ, XVIII – XIX საუკუნეებში კი, ბერძნულს გარდა, კიდევ სომხურიდან, ლათინურიდან და რუსულიდან... არ დარჩენილა ფილოსოფიის არც ერთი დარგი, რომელშიც ქართველ მთარგმნელებს არ

ევარჯიშნოსთ. ამ მხრივ მათი ღვაწლი დიდი და დაუფასებელია: მათ ჩვენ გვიანდერძეს მდიდარი საფილოსოფიო ენა, რომელიც საფუძვლად დაედება და უნდა დაედოს ქართულ სამეცნიერო და საფილოსოფიო მუშაობას ახლო მომავალში¹.

მართლაც, ამ პერიოდში ფართოდ გაიშალა მთარგმნელობითი მუშაობა. მიზანი ამ მუშაობისა პატრიოტული იყო – თანამემამულეთა კულტურისა და განათლების დონის ამაღლება, მეცნიერების სხვადასხვა დარგიდან მათთვის ცოდნის მიწოდება და მათი ყურადღების გადატანა ხმლიდან წიგნზე. ამ მხრივ განსაკუთრებულ აქტივობას ბატონიშვილები იჩენდნენ, რომლებიც თვითონაც თარგმნიდნენ და ხშირად სხვებს ხელმძღვანელობდნენ ამ სასარგებლო საქმიანობაში.

1817 წელს ივანე ბაზლიძემ რუსულიდან ქართულად თარგმნა ციცერონის „ლელი ანუ მეგობრისათვის“².

ამავე წელს არქიმანდრიტმა ბენედიქტემ რუსულიდან ქართულად თარგმნა „საპოლიტიკო თეატრონი ანუ საყოფაცხოვრო სახილველობა“³, რომელიც ლათინურიდან ბერძნულად იყო თარგმნილი და ბერძნულიდან კი რუსულად.

1818 წელს გიორგი XII-ის ძემ თეიმურაზმა თარგმნა „განსჯანი არისტოტელისანი“⁴, რომელიც იმავე წელს მთარგმნელისავე საფასურით დაიბეჭდა პეტერბურგში იოსებ იოვანესოვის სტამბაში.

ფარნაოზ ბატონიშვილს უთარგმნია რუსულიდან ჟან-ჟაკ რუსოს „ჰაზრნი სხუა და სხუათა საგანთათვის“⁵.

---

¹ საქ, სახ. მუზ. ხელნაწ. 6 – 738; ს. გორგაძის შრომა – ფილოსოფიის მთავარი დარგები ქართულ მწერლობაში, გვ. 86.

² ხელნაწ. S – 289.

³ ხელნაწ. H – 164, 1015; S – 205, 365, 554, 3075, 3694, 4737.

⁴ ხელნაწ. S – 142, 3272.

⁵ ხელნაწ. H – 216.

1819 წელს დაიბეჭდა რუსულიდან ქართულად თარგმნილი ძეგლი „სხვა სიტყვაობითი მოთხრობა“, რომელიც რუსულ ენაზე სომხურიდან ყოფილა თარგმნილი¹.

1823 წელს გიორგი ჩუგუნოვს უთარგმნია იმავე წელს პეტერბურგში რუსულ ენაზე გამოქვეყნებული „ენციკლოპედია“, რომელიც რუსულ ენაზე ფრანგულიდან იყო თარგმნილი პრიკლონსკის მიერ.

ამავე წელს სიმონ ვაჩნაძეს, იოანე ბაგრატიონის ხელმძღვანელობით, უთარგმნია რუსულიდან „ჰსწავლა ზნეობითი და კანონი პატიოსნისა კაცისა“².

1835 წელს ინანაშვილს უთარგმნია რუსულიდან პლუტარხის „ყრმათათვის ანუ ცხოვრება უდიდებულესთა გმამთა“...³

1847 წელს იოსებ მამაცაშვილმა თარგმნა სნელეს „ჰსწავლა ზნეობითი და სამართალი ბუნებითი“, მისივე „ესტეტიკა ანუ კრიტიკა გემოისა“ და „მიმოხილვა ისტორიის ფილოსოფიისა“⁴.

1849 წელს დავით ციციშვილმა რუსულიდან თარგმნა ჟან-ჟაკ რუსოს „ჰსჯა“⁵.

ამას უნდა დაეუმატოთ დავით ბაგრატიონის თარგმანები რუსულიდან: მონტესკიეს „სჯულთათვის“⁶, ანსილიონის „ესტეტიკებრი განსჯანი“⁷, „თეოფილაქტეს და ფილარეტის პაეპრობა ანსილიონის შეხედულებების შესახებ“⁸; აგრეთვე –

---

¹ საქ სახ მუზეუმის ხელნაწ. H – 1013.

² ხელნაწ. H – 851, 1197, 2196; S – 304.

³ მუზ. ხელნაწ. S – 275.

⁴ ხელნაწ. H – 217.

⁵ ხელნაწ. S – 1260, 1445.

⁶ ხელნაწ. H – 1474; S – 183, 370, 371.

⁷ ხელნაწ. H – 198, 201, 333, 2181, 3043. ხელნაწ. H – 2173 და H – 243, რომელიც ორიგინალური ნაშრომი ეგონათ, წარმოადგენს აგრეთვე ბაგრატიონის ამ თარგმანს.

⁸ ხელნაწ. H – 2250, 2254.

იოანე ბაგრატიონის მიერ კონდილიაკს „ლოგიკისა“¹ და ფერგიუსონის „ზნეობითი ფილოსოფიის მოძღვრების“² თარგმნა.

დიდი პოპულარობით სარგებლობენ XVIII საუკუნისა და უფრო ადრინდელი ძეგლები, რომელთა მრავალგზისი გადაწერა წარმოებს ამ დროს. ფართოდ იყო გავრცელებული ანტონ კათალიკოსის ორიგინალური და ნათარგმნი შრომები. აგრეთვე ისეთი თარგმანები, როგორიცაა „მოკლედ სიტყვისგება სოგრატიისა“, ანუ „აპოვთეგმატა“³, რომელიც 1745 წელს რუსულიდან ქართულად თარგმნა ერასტი თურქესტანიშვილმა. რუსულ ენაზე კი ეს ძეგლი პოლონურიდან იყო თარგმნილი.

აგრეთვე გავრცელებული იყო არქიერი გაიოზის თარგმანი რუსულიდან „საყოფაქცეო ჰსჯა მარკოზ ავრელიუს ჰრომის კეისრისა“⁴, სვიმონ ჯუღაეცის (ჯუღფელის) „დიალექტიკა“⁵, სომხურიდან თარგმნილი ანტონ კათალიკოსისა და სომეხი მღვდლის ფილიპეს მიერ, რომელიც დიალოგის ფორმაში გადააკეთა და შეამოკლა დავით ბაგრატიონმა⁶, ხოლო იოანე ბაგრატიონმა კი თავის „კალმასობაში“⁷ შეიტანა. მრავალჯერ გადაიწერა მიხითარ სევასტიელის „რიტორიკა“⁸.

უნდა აღინიშნოს აგრეთვე „საღმრთო ფილოსოფიური მსჯელობა“ მთავარ-დიაკონი ეგნატეს თარგმანი „სომხურიდან“⁹, დავით უძლეველის „საზღვართა წიგნი“¹⁰ და „პერი

---

¹ საქ, სახ. მუზ. ხელნაწ. H – 195, 196; S – 1151. აგრეთვე ლენინგრადის აღმ. მცოდნ. ინსტ. ხელნაწ. N 35. ლენინგრადის სალტიკოვ-შჩედრინის სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის № 75, 250 და 252 ხელნაწერი; ხელნაწ. H – 2177, რომელიც იოანე ბაგრატიონის ორიგინალური ნაშრომი ეგონათ, აბატ კონდილიაკის „ლოგიკის“ I-ლი წიგნის I – III ნაწილს წარმოადგენს.

² ხელნაწ. H – 214. 2202.

³ ხელნაწ. S – 29, 47, 524, 1269, 1625, 524, 1364, 1625, 2583, 3359, 3369, 4014, 4624.

⁴ ხელნაწ. H – 428 „ბ“. 2313.

⁵ ხელნაწ. S – 43, 131, 255, 271, 1593, 4807, H – 1751.

⁶ ხელნაწ. H – 2246; S – 253, 4951.

⁷ ხელნაწ. Q – 720, გვ. 112 – 125.

⁸ ხელნაწ. H 768 S – 8, 48, 295, 3043.

⁹ ხელნაწ. S – 1143.

¹⁰ ხელნაწ. S – 1180, 2564: H – 69, H – 3125.

არმენია“¹. სომხურიდან თარგმნილი სომეხი მღვდლის ფილიპესა და დოსითეოზ ნეკრესელის მიერ, ამმონიოს ერმესელის „ჴუთთა ჴმათთვის პორფირი ფილოსოფოსისა“², „თვის ჴიარებისა ხუთთა ხმათა“ და „მოსახსენებელი ათთა კატილორიათადმი არისტოტელისათა“³ და „კიტაის სიბრძნე“, რომელიც 1777 წელს არქიდიაკონ გაიოზს უთარგმნია რუსულიდან⁴.

სკოლებში სახელმძღვანელოდ იყო შემოღებული და განსაკუთრებული პოპულარობით სარგებლობდა ფრედრიკ ბაუმეისტერის „დასაბამნი ფილოსოფიისა ახლისა“, ანტონ კათოლიკოსის თარგმანი რუსულიდან ქართულად.

საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილებაში მოიპოვება ამ თარგმანის მრავალი ეგზემპლარი⁵.

ამრიგად, XIX საუკუნის პირველი ნახევრიდან რუსეთი იქცა ევროპასთან საქართველოს დამაკავშირებელ ძირითად რგოლად. თურქულ-სპარსულმა წყაროებმა დაჴკარგეს ქართული კულტურისათვის ის მნიშვნელობა, რაც მათ ადრე ჰქონდათ. ახლა წინა პლანზე რუსულმა კულტურამ და აზროვნებამ წამოიწია.

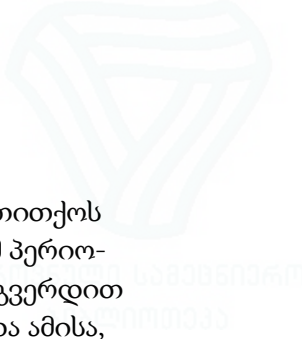
¹ საქ. სახ. მუზეუმის ხელნაწ. S – 2563.

² ხელნაწ. S – 266, 399, 2562.

³ ხელნაწ. H – 2170, S – 145, 1132, 1451, 2562, რომელშიც დამასკელის „კატილორიის“ შემდეგ მოთავსებულია „თვის ხუთთა მარტივთა ხმათა პორფირისათა“ და „მოსახსენებელი ათთა კატილორიათა არისტოტელისათა“. აგრეთვე ხელნაწ. A – 408, სადაც დ. ბაგრატიონის „გრამატიკის“ შემდეგ არის მოთავსებული „თვის ხუთთა მარტივთა ხმათა პორფირისათა“.

⁴ ხელნაწ. S – 176, 525, 4957.

⁵ საქ. სახ. მუზ. ხელნაწ. S – 42, 86, 112, 261, 280, 293, 351, 521, 1089, 1146, 1154, 1169, 1176, 1226, 1455, 1456, 1588, 1734, 2584, 2596, 2605, 3663, 3726, 4550, 4788, 4801, 4805, 5066. H – 205, 212, 623, 793, 806, 853, 928, 2356. აგრეთვე ლენინგრადის საჯარო ბიბლიოთეკის ხელნაწ. N – 160, 252. (S – 56, რომელიც ს. გორგაძის და ზოგიერთი თანამედროვე მკვლევარის აზრით, „უცნობი ქართველი“ ავტორის „ლოგიკა“, სინამდვილეში ბაუმეისტერის ფილოსოფიის ანტონისეული თარგმანს ფრაგმენტია).

მაგრამ ყოველივე ეს ისე არ უნდა გავიგოთ, რომ თითქოს ორიგინალური ამ დროს არ იქმნებოდა. პირიქით, ამ პერიოდის უმრავლეს ქართველ მოღვაწეებს თარგმანების გვერდით თავისი ორიგინალური ნაშრომებიც გააჩნდათ. გარდა ამისა, ამ პერიოდში ისევ ცოცხლობდნენ და მოქმედებდნენ წინამორბედ საუკუნეებში შემუშავებული აზროვნებითი და მთარგმნელობითი ტრადიციები. ამიტომაც XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართული ორიგინალური, თუ ნათარგმნი ლიტერატურა წინამორბედი საუკუნეებიდან მემკვიდრეობით მიღებული მდიდარი ტრადიციების გაგრძელებასა და განვითარებას წარმოადგენდა, რომელიც ამავე დროს არ იყო თავისუფალი რუსული და რუსეთის გზით ევროპული საზოგადოებრივი და ფილოსოფიური აზრის გავლენისაგან.

წინამდებარე ნაშრომი ამ პერიოდის ქართველ მოღვაწეთა ორიგინალური ნააზრევის დალაგების ცდას წარმოადგენს.

თავი პირველი

I იოანე ბაგრატიონი

ი. ბაგრატიონის ცხოვრება და მოღვაწეობა, მისი მსოფლმხედველობა („კალმასობის“ მიხედვით) არსებული ეკონომიკური და სოციალურ-პოლიტიკური სინამდვილის კრიტიკა; იოანე ბაგრატიონის პატრიოტიზმი, განმანათლებლობა; ი. ბაგრატიონი – გაბატონებული არისტოკრატიული კლასის იდეოლოგი; ამ კლასის წოდებრივი და ქონებრივი პრივილეგიების დაცვა; ბრძოლა მატერიალიზმის, კერძოდ, ვოლტერის წინააღმდეგ.

„კალმასობის“ წყაროებისა და სათაურის შესახებ.

ი. ბაგრატიონის ორიგინალური ფსიქოლოგიური ტრაქტატი – „ძალნი სულისანი“ (ხელნაწ. H – 2226).

XIX საუკუნის პირველ ნახევარში, მართალია, მკვეთრად გამოკვეთილად არა, მაგრამ, მაინც შეიმჩნევა ის ორი ძირითადი ხაზი, ტენდენცია, ანუ მიმართულება, რაზედაც მიგვიტოთებდნენ მარქსიზმის კლასიკოსები, – მატერიალისტური და იდეალისტური მსოფლმხედველობა. წინააღმდეგობა და დაპირისპირება ამ ორ მსოფლმხედველობას შორის შეიმჩნევა არა მხოლოდ სხვადასხვა მოაზროვნეთა შორის, არამედ თითოეულ მოაზროვნეშიაც.

ვხვდებით ისეთ მოაზროვნეებს, რომლებიც იმდენად არიან შებოჭილი თავისი კლასობრივი წარმოშობითა და მდგომარეობით, რომ ვერ დაუძლევიანთ ოფიციალურად მიღებული, გაბატონებული მსოფლმხედველობა. თუმცა, ცალკეულ საკითხებში პროგრესულ შეხედულებებს გამოთქვამენ.

არიან ისეთებიც, რომლებიც თავიდანვე თავისუფალნი არიან ქრისტიანულ-ეკლესიური მსოფლმხედველობის ტყვეობისაგან და, მიუხედავად იდეალისტური ფილოსოფიური სისტემების ზეგავლენისა, მატერიალისტური ფილოსოფიური მსოფლმხედველობის პოზიციებზე დგანან.

პირველ ჯგუფს მიეკუთვნებიან იონა ხელაშვილი, იოანე ბაგრატიონი, ბარამ გერმანოზიშვილი, ფილადელოფოს კიკნაძე, გაბრიელ ქიქოძე. ამავე დროს უნდა შევნიშნოთ, რომ ის თეოლოგიურ-იდეალისტური მსოფლმხედველობა, რომელსაც ისინი ატარებენ, არაა ბოლომდე თანმიმდევრული და წინააღმდეგობებიდან თავისუფალი.

მეორე ჯგუფს, პროგრესული მსოფლმხედველობის მატარებლებს, მიეკუთვნებიან დავით ბაგრატიონი და სოლომონ დოდაშვილი. ესენი ისევე როგორც პირველი ჯგუფის წარმომადგენლები, არ არიან სავსებით თანმიმდევრულნი და, საერთოდ, სრული თანმიმდევრობის მოთხოვნა მათგან არც იქნებოდა მართებული.

რადგანაც, მოაზროვნენი დაჯგუფებულნი არიან მათი მსოფლმხედველობათა ნათესაობის პრინციპით, ამიტომაც ჩვენს შრომაში ჯერ განხილულია პირველი და შემდეგ – მეორე ჯგუფის წარმომადგენლები; თუმცა ქრონოლოგიურად შეიძლება მეორე ჯგუფის, რომელიმე მოაზროვნე უფრო ადრე მოღვაწეობდა, ვიდრე პირველი ჯგუფისა.

*
*   *

იოანე ბაგრატიონი ჩვენ მივაკუთვნეთ იმ მოაზროვნეთა ჯგუფს, რომლებიც გაბატონებული იდეალისტურ-თეოლოგიური მსოფლმხედველობის მატარებელნი იყვნენ, მაგრამ, რომელთაც ამავე დროს ცალკეულ თეორიულ საკითხებში პროგრესული შეხედულებებიც გააჩნდათ. იოანე ბაგრატიონი ფე-

ოდალური არისტოკრატის იდეოლოგი იყო, ფილოსოფიაში თანაუგრძნობდა იდეალიზმს, მაგრამ სოციალურ-პოლიტიკურ საკითხებში გააჩნდა რიგი პროგრესული შეხედულებებისა.

ი. ბაგრატიონი თავისი დროისათვის კარგად განათლებული ადამიანი იყო, დაჯილდოებული ბუნებრივი ნიჭით. მისი მოქმედების ყოველი ნაბიჯი შთაგონებული იყო სამშობლოსადმი უანგარო სიყვარულისა და თავდადების გრძნობით. მან მთელი თავისი ცხოვრება ქვეყნის კეთილდღეობისათვის სამსახურს მოახმარა: რუსეთში გადასახლებამდე ხმლით იცავდა თავისი სამშობლოსა და ხალხის დამოუკიდებლობას, გადასახლების შემდეგ კი მთელ დროს წიგნების წერასა და თარგმნას ანდომებდა, რომ თანამემამულეებში ცოდნისადმი ინტერესი გაეღვიძებინა და აქმაღლებინა მათი კულტურის დონე.

ი. ბაგრატიონი საქართველოს უკანასკნელი მეფის გიორგი XII-ის შვილი იყო. დაიბადა 1768 წლის 16 მაისს¹. ი. ბაგრატიონმა თავისი ცხოვრების პირველი ნახევარი საქართველოში გაატარა, მეორე ნახევარი კი რუსეთში. ი. ბაგრატიონის ბიოგრაფია, რუსეთში გადასახლებამდე, ესაა საქართველოს გარეშე მტრების წინააღმდეგ გმირული და თავგანწირული ბრძოლების ბიოგრაფია: ი. ბაგრატიონი 1789 წელს მონაწილეობს ბრძოლაში ჭარელთა წინააღმდეგ, 1795 წელს – ალა-მაჰმად-ხანის წინააღმდეგ. იგი შეაჩერებს მას თბილისის აზანოებთან და ამით თავის პაპას – ერეკლე II-ს მისცემს საშუალებას თბილისი დატოვოს. 1796 – 1800 წწ. მონაწილეობს ბრძოლებში ომარ ხანის წინააღმდეგ, ამარცხებს და მუსრავს მის ჯარებს. იმპერატორმა პავლემ სათანადოდ დააფასა მისი გმირობა: „იმპერატორი პავლე, რომელ-

---

¹ ი. ბ ა გ რ ა ტ ი ო ნ ი ს დაბადებისა და გარდაცვალების თარიღი მოყვანილი გვაქვს პროფ. ა. ბარამიდის „ნარკვევებიდან“, ტ. III. გვ. 372.

თანაც წარგზავნილ იქმნა ორი ნატყვევი დროშა, დააჯილდოებს ორთავე ძმათა, იოანეს და ბაგრატს, წმინდის იოანეს კომანდორის ორდენითა“¹.

1798 წელს მას და მის ძმას დავითს მამამ, საქართველოს მეფემ გიორგი XII-ემ ქართლ-კახეთის მოსახლეობის აღწერა დაავალა, რაც მამის მხრივ დიდ ნდობას ნიშნავდა. საინტერესოა ამ მხრივ ბუტკოვის ცნობაც: «Царь Гіоріѣ, будучи болен и не зная мер на обращене свое в сих критических обстоятельствах, возложил все распоряжения ко благу царства его на рассийскаго министра и на сына своего, царевича Иоанна».²

იოანე ბაგრატიონი მეფის მთავრობის მხრივ სათანადო ნდობითა და მხარდაჭერით სარგებლობდა. ამას მოწმობს ის რომ, როდესაც გუბერნატორის არჩევის საკითხი დადგა, ყველაზე ღირსეულ და შესაფერ კანდიდატად ი. ბაგრატიონი იქნა მიჩნეული.

საქართველოში ყოფნისას იოანე ბაგრატიონი ბევრს ფიქრობდა საქართველოს მართვა-გამგეობის გაუმჯობესებაზე, რასაც მოწმობს მის მიერ მეფისადმი, 1799 წელს, წარდგენილი პროექტი (ხელნაწ. H – 2155), რომელიც ამ მხრივ მრავალ საინტერესო მოსაზრებას შეიცავს. პროექტი მეფეს მოუწონება და ცხოვრებაში გატარებაც გადაუწყვეტია, მაგრამ სიკვდილმა მოუსწრო.

გიორგი XII-ის გარდაცვალების შემდეგ ი. ბაგრატიონი, სხვა ბატონიშვილებთან ერთად, რუსეთში გადასახლეს, სადაც მან ფართო მთარგმნელობითი და შემოქმედებითი მუშაობა გააჩაღა. მისი ორიგინალური ნაწარმოებია „კალმასობა“, პატარა მოცულობის ფსიქოლოგიური ხასიათის ტრაქტატი „ძალნი სულისანი“ (ხელნაწ. H – 2226), „პროექტი“ საქართველოს მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად (ხელნაწ. H –

---

¹ იოანე ბატონიშვილი, კალმასობა, 1895, გვ. VII.

² П. Г. Б у т к о в, Материалы для новой истории Кавказа, II СІПБ, 1869, გვ. 453.

2155). მან თარგმნა ადამ ფერგიუსონის „ზნეობითი ფილოსოფიის მოძღვრება“, კონდილიაკის „ლოგიკა“. ი. ბაგრატიონი თარგმანებს კომენტარიებს უკეთებდა, რაც სინამდვილეში უცხო სიტყვების განმარტებას წარმოადგენდა. ასე რომ, ეს კომენტარიები ი. ბაგრატიონის მსოფლმხედველობას არაფერს არ მატებს. გარდა ამისა, მას შეუდგენია ენციკლოპედია, ანუ „სხუათა და სხუათა ჰსწავლათა შეკრებილებანი“ (ხელნაწ. H – 2196), საბუნებისმეტყველო ენციკლოპედია (ხელნაწ. S – 3986), დაუწერია ქართული ენის გრამატიკა (ხელნაწ. H – 2249, 2288), „ისტორიული უზნობა სხვადასხვა ხალხისა“, „მიბაძვა სინელის კიბისა“, „საქართველოს ისტორია“, შეუდგენია რამდენიმე ლექსიკონი, უთარგმნია „სელიანინი“, დერჟავინის „Енѣ“ და სხვა. ი. ბაგრატიონი გარდაიცვალა რუსეთში 1830 წელს.

*
*   *

„კალმასობა“ იოანე ბაგრატიონის ერთ-ერთი ყველაზე უფრო მნიშვნელოვანი ნაწარმოებია, რომელიც თავისებური ენციკლოპედიაა და მიზნად ისახავს საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური მდგომარეობის აღწერის გარდა, მკითხველს მიაწოდოს ცნობები ცოდნის თითქმის ყველა დარგიდან. ამიტომაც იგი საინტერესოა არა მხოლოდ როგორც ლიტერატურული მოვლენა, არამედ როგორც ფილოსოფიური და, საერთოდ, მეცნიერული.

წიგნმა თავის დროზე საკმაოდ მაღალი შეფასება მიიღო. დ. ბაქრაძე, რომელმაც აღმოაჩინა ეს წიგნი და გამოსცა კიდეც, წერდა: „სხვათა საქართველოს ძველთა და ახალთა მწერლობათა შორის ისე განსხვავდება „კალმასობის“ ავტორი, როგორათაც განსხვავდება მზე პლანეტთა და ვარსკვლავთა შორის. იოანე არის ჩვენი ჰომერი, ჩვენი, დანტე, ჩვენი შექსპირი“¹...

---

¹ დ. ბ ა ქ რ ა ძ ე, ი. ბატონიშვილი და მისი „კალმასობა, „ცისკარი“, 1861 აპრილი, გვ. 549 – 550; იხ. აგრეთვე „კალმასობა“ ი. ბატონიშვილისა, ზ. ჭიჭინაძის გამოცემა, 1896, დ. ბაქრაძის წინასიტყვაობა, გვ. XVII.

დ. ბაქრაძე, ცხადია, აჭარბებს „კალმასობის“ შეფასებაში, მაგრამ იმის უარყოფა არ შეიძლება რომ „კალმასობა“ ღირსშესანიშნავი მოვლენაა ქართული მწერლობისა და საზოგადოებრივი აზრის განვითარების ისტორიაში, მიუხედავად იმისა, რომ მისი საკმაოდ მოზრდილი ნაწილი, განსაკუთრებით მეცნიერულ-ფილოსოფიური ორიგინალური არ არის.

ამჟამად უკვე დადგენილად ითვლება, რომ „კალმასობის“ ავტორი იოანე ბაგრატიონია. ამას ადასტურებს 1825 წლის 4 სექტემბერს იონა ხელაშვილის მიერ პეტერბურგიდან საქართველოში, ნათესავებთან მიწერილი წერილი, სადაც იგი აღნიშნავს, რომ იოანე ბაგრატიონი უკვე მეთორმეტე წელია, რაც „დაბადების ოდენა წიგნს წერს“ და სადაც მას, იონას, „ალაპარაკებს ყოველსავე ჰსწავლასა, სულიერსა და ხორციელსა“¹.

ამავე ხელნაწერში (S – 1532), სადაც იონას წერილია მოთავსებული, 99-ე გვერდზე არის პ. უმიკაშვილის მინაწერი, რომელიც შეიცავს ცნობას „კალმასობის“ ავტორის შესახებ და იონა ხელაშვილის ბიოგრაფიულ მონაცემებს.

საინტერესოა აგრეთვე გიორგი ხელაშვილის წერილი მიწერილი იონასადმი, რაც აადვილებს „კალმასობის“ ავტორის დადგენას: «Ты мне никогда никаких денег не должен был. Только царевич Иоанн, видно ради смеха и шутки писал шиворот навыворот то, о чем я говорил; он же писал о размере долга, – будто бы ты мне должен что-нибудь».²

ამ დოკუმენტალური საბუთების მიგნებამდე, იოანე ბაგრატიონის ავტორობის სასარგებლოდ, საინტერესო მოსაზრებები ჰქონდა გამოთქმული დ. კარიჭაშვილს, რომელთაგან ერთ-ერთი მოსაზრება, რომ „არ შეიძლებოდა... რომელიმე

---

¹ საქ. სახ. მუზ. ხელნაწ. S – 1532, გვ. 98.

² წერილი ამოღებული გვაქვს წიგნიდან: «Калмасоба или хождения по сбору». ვ. დონდუას წინასიტყვაობა, გვ. XXIII.

ავტორს თავი ჩაეყენებინა ისეთ სასაცილო მდგომარეობაში, როგორშიც არის იონა ხელაშვილი“ ... გაიზიარა პროფესორმა გ. ჯავახიშვილმა¹.

ი. ბაგრატიონის ავტორობის სასარგებლოდ ნაკლებს ლაპარაკობს ის გარემოება, რომ მისი ზოგიერთი ორიგინალური ნაშრომი შეტანილია „კალმასობაში“: მაგ. „გრამატიკა“ (ხელნაწ. H – 2249, 2288), ფსიქოლოგიური ტრაქტატი „ძალნი სულისანი“ (ხელნაწ. H – 2226) „პროექტი“ სახელმწიფო მართვა-გამგეობის რეორგანიზაციის საკითხებზე (ხელნაწ. H – 2155), რადგანაც ამავე მოტივით ადვილად შეიძლება „კალმასობის“ ავტორად მიგვეჩნია სხვა მრავალი პირი, რომელთა თხზულებანიც გამოყენებულია ამ ნაწარმოებში.

„კალმასობის“ ავტორის დასადგენად გაცილებით უფრო საყურადღებოა, და შეიძლება გადამწყვეტიც იყოს, თვით „კალმასობის“ ერთ-ერთი ხელნაწერის (H – 2134) თავფურცელი, სადაც ვკითხულობთ: „იონა იერომონახის მოგზაურობა, გინა მიმოსვლა, ქმნილი საქართჳსლოს მეთაფამეტის მეფის იოანესითა, ფრიად მშვენიერ საამოს და სასარგებლოს უბნობითა შეწყობილ“.

მართალია, ხელნაწერის თავფურცელზე ზემოაღნიშნული წარწერა არაა იოანე ბაგრატიონის ხელით დაწერილი, მაგრამ ეჭვს არ იწვევს, რომ იგი ეკუთვნის პირს, რომელიც, თუ ი. ბაგრატიონთან ერთდროულად არა, ყოველ შემთხვევაში, მის ახლო პერიოდში მაინც ცხოვრობდა და, მამასადა-მე, კარგად იცოდა ვინ იყო „კალმასობის“ ავტორი².

თხზულებას სახელი „კალმასობა“ პირველმა გამომცემლებმა დ. ბაქრაძემ და ზ. ჭიჭინაძემ შეარქვეს, როცა ჯერ კიდევ არ იყო ცნობილი „კალმასობის“ გაგრძელება,

---

¹ პროფ. გ. ჯავახიშვილი, კალმასობა, 1936, გვ. 6.

² უნდა შევნიშნოთ, რომ H – 2134-ის თავფურცლის წარწერის ხელი ძალიან ჰგავს H – 851 ხელნაწერის გადამწერის პეტრე ხელაშვილის ხელს. H – 851 პ. ხელაშვილის მიერ 1844 წელს არის გადაწერილი. საფიქრებელია, რომ H – 2134-ის მინაწერიც მას ეკუთვნოდეს.

კერძოდ, H – 2134 ხელნაწერი. მეტი ყურადღება ამ ხელნაწერის თავფურცლისადმი – „კალმასობის“ ავტორის დადგენას ნაკლებ თავსატეხ პრობლემად აქცევდა და ნაწარმოების დასათაურებაშიც აზრთა სხვაობას ბოლოს მოუღებდა.

რაც შეეხებ სათაურს „კალმასობას“, უნდა ითქვას, რომ იგი არაა გამართლებული არც ტექსტის შინაარსით, არც ფაქტობრივი და დოკუმენტალური მონაცემებით. ამ სათაურის მართებულობაზე ეჭვი გამოთქმული ჰქონდა ჯერ კიდევ დ. კარიჭაშვილს. იგი წერდა: „კალმასობა“ არის სახელი მხოლოდ თხზულების დასაწყისისა, სადაც მოთხრობილია, მართლაც, საკალმასოდ მოგზაურობა იოანე ხელაშვილისა და არ შეიძლება დაერქვას მთელს თხზულებას, მეტადრე მეს მესამე ნაწილს, სადაც ბერი იოანე სრულიადაც არ კალმასობს“¹.

ამ მოსაზრებიდან გამომდინარე დ. კარიჭაშვილი ფიქრობდა, რომ ნაწარმოების სათაური უფრო „ხუმარსწავლა“ უნდა ყოფილიყო.

თხზულების სახელი „კალმასობა“ საეჭვოდ მიაჩნიათ აკად. კ. კეკელიძეს და პროფ. ა. ბარამიძეს როცა წერენ: „არსებითად ასეთი სახელი თხზულებისათვის ზუსტი და ამომწურავი არაა... ყოველ შემთხვევაში ასეთი სახელი ავტორს არ მიუცია თავისი ნაწარმოებისათვის“².

მართლაც, უნდა ითქვას, რომ სათაური „კალმასობა“ ვიწროა და ვერ ასახავს ნაწარმოების მთელ შინაარსს. ნაწარმოების დიდ ნაწილში არაფერია მოთხრობილი იონას კალმასობის შესახებ და ნაწარმოების იმ ნაწილშიც, სადაც იონა საკალმასოდ დადის, ავტორს უფრო სერიოზული მიზანი აქვს, ვიდრე იონას კალმასობის ფაქტი. სახელდობრ, საქართველოს ეკონომიური და სოციალურ-პოლიტიკური ვითარე-

---

¹ დ. კარიჭაშვილი. ვინ არის „კალმასობის“, ანუ ხუმარსწავლად წოდებული ქართული ენციკლოპედიის ავტორი, ჟურნ. „საქართველოს არქივი“, II, 1927. გვ. 37.

² ი. ბატონიშვილი, კალმასობა, ტ. I, 1936, წინასიტყვაობა, გვ. II.

ბის აღწერა, აგრეთვე საქართველოს უკეთესი მომავლის ჩვენება და მასთან მისასვლელი გზების დასახვა. ასე რომ, სახელი „კალმასობა“ არაფრის ან ძალიან ცოტას მთქმელია ნაწარმოების იმ ნაწილისთვისაც კი, სადაც იონა ბერი მართლაც საკალმასოდ დადის.

მხედველობაშია მისაღები ისიც, რომ სიტყვა კალმასობა სომხურია¹ და ძალიან საეჭვოა, რომ ი. ბაგრატიონს თავისი ყველაზე უფრო მნიშვნელოვანი ნაწარმოებისათვის შეერქვა არაქართული სახელი.

ნაწარმოების სათაური არც „ხუმარსწავლა“ უნდა იყოს, ჯერ ერთი, იმავე მოსაზრებით, რომ ნაწარმოების ძირითადი მიზანია საქართველოს სინამდვილის აღწერა და კრიტიკა, მისი უკეთესი მომავლის ჩვენების მიზნით. რაც შეეხება „სწავლას“, ე. ი. მკითხველისათვის ცოდნის მიწოდებას, ეს ავტორისათვის ამ მიზნის მისაღწევი ერთ-ერთი საშუალება-თავანია. გარდა ამისა, სათაური „ხუმარსწავლა“ აგრეთვე არ მოიცავს ნაწარმოების მთელ შინაარსს, მის ძირითად ნაწილს, განსაკუთრებით კი მის ორიგინალურ ნაწილს. აქ წინასწარ უნდა შევნიშნოთ, რომ „კალმასობის“ ის ნაწილი, რაც „სწავლას“ ან მეცნიერული ცოდნის გადაცემას ემსახურება, ორიგინალური არაა და ი. ბაგრატიონს არ შეიძლება ნაწარმოები დაესათაურებინა თავისი ნაწარმოების იმ ნაწილის მიხედვით, რაც მის საკუთარ შემოქმედებას არ წარმოადგენდა.

ნაწარმოების ნამდვილ სათაურს უფრო H – 2134 ხელნაწერის თავფურცლის წარწერა უნდა წარმოადგენდეს, ე. ი. „იონა იერომონახის მოგზაურობა, გინა მიმოსვლა“. უფრო სწორად: „იონა იერომონახის მოგზაურობა“. ეს სა-

---

¹ ს უ ლ ხ ა ნ-ს ა ბ ა ამ სიტყვას თავის ლექსიკონში ასე განმარტავს. „კალმასი – სომხურად კალოზე პურის მოშოება“. პროფ. ვ. დონდუას სიტყვა „კალმასობა“ აგრეთვე სომხურად მიაჩნია; „კალ“ – სომხურად კალო, „მას“ – სომხურად წილი, ე. ი. „წილი კალოდან“. იხ. ვ. დონდუა, კალმასობა, როგორც ყოფაცხოვრებითი მოვლენა ძველ საქართველოში 1949, გვ. 2.

თაური მოიცავს ნაწარმოების მთელ შინაარსს, მისი როგორც ორიგინალური, ისე არაორიგინალური ნაწილის შინაარსს და ავტორის ძირითად მიზანსაც ასახავს, რადგანაც საქართველოს ობიექტური ვითარების აღწერა და მისი უკეთესი მომავლის დახატვა იონა იერომონახის მოგზაურობით არის გადმოცემული.

როგორც ცნობილია, „კალმასობის“ წერა ი. ბაგრატიონს დაუწყო 1813 წელს და დაუმთავრებია 1828 წელს. პირველი თარიღის დადგენაში იონა ხელაშვილის 1825 წლის 4 სექტემბრის წერილი გვებმარება. რადგანაც, თუ 1825 წელს მეთორმეტე წელი იყო „კალმასობის“ წერის დაწყებიდან, მაშინ, ცხადია, რომ ი. ბაგრატიონს მისი წერა 1813 წელს უნდა დაეწყო. ნაწარმოების დასრულების თარიღის შესახებ კი თვით ი. ბაგრატიონი გვამცნობს: „დასრულდა წიგნი ესე ხუმარსწავლა წელსა 1828-სა, თვესა ივნისსა 30-სა, სანკტპეტერბურლსა შინა“¹. ამრიგად, ნაწარმოების წერა გრძელდებოდა თხუთმეტი წლის მანძილზე.

მეგლის ნაწილი ეხება მოვლენებს, რომლებიც ვითარდება საქართველოში 1798 – 1800 წლებში, ნაწარმოების მეორე ნაწილი კი ეხება ბატონიშვილების რუსეთში გადასახლების პერიოდს, 1800-დან 1828 წლამდე. ამრიგად, „კალმასობას“ საფუძვლად უდევს საქართველოს ისტორიული სინამდვილე. ნაწარმოების გმირებიც ისტორიული პიროვნებანი არიან. ნაწარმოების მთავარი გმირი იონა ხელაშვილი იოანე ბაგრატიონის თანამედროვეა, გამოჩენილი ქართველი მოღვაწე, ფილოსოფოსი, ავტორი მრავალი ორიგინალური როგორც ეკლესიურ-დოგმატიკური, ისე ფილოსოფიური ტრაქტატისა. იონა ხელაშვილი ბატონიშვილების კარის მომღვარი იყო, რომელიც გადასახლებისას წაჰყვა მათ რუსეთში.

იოანე ბაგრატიონმა თავისი ნაწარმოების გმირად იონა ხელაშვილი, ალბათ, იმიტომ აირჩია, რომ საქართველოს ეკო-

---

¹ ი. ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, კალმასობა, ტ. I, 1936, გვ. II – III.

ნომიური და სოციალურ-პოლიტიკური ვითარების ის საფუძვლიანი ანალიზი და ის ფართო ცოდნა მეცნიერების თითქმის ყველა დარგისა, რომელსაც „კალმასობაში“ ვხვდებით, მხოლოდ ისეთ განათლებულ პიროვნებას შეიძლება ჰქონოდა, როგორიც ი. ხელაშვილი იყო. ავტორი იონა ხელაშვილს ხშირად სასაცილო მდგომარეობაში აყენებს, რათა ამით ერთგვარად შეამსუბუქოს აღწერილი ეპიზოდების ტრაგიკულობა და მკითხველის ჯანსაღი სიცილი გამოიწვიოს. ამრიგად, ავტორი არა მარტო მოაზროვნეა, მწერალიცაა. მსუბუქი იუმორით იგი ღრმად გააზრებულსა და ნაგრძნობს მკითხველისათვის ადვილად მისაწვდომსა ხდის. ნაწარმოების ყოველი ფურცლიდან საქართველოს მოყვარულისა და გულშემატკივარის ცრემლნარევი სიცილი გვესმის. ნაწარმოების კითხვისას ყოველთვის შეიგრძნობა ავტორის უდიდესი სიყვარული თავისი ქვეყნისადმი. შორეულ პეტერბურგში მყოფი მაინც საქართველოს უკეთეს მომავალზე ოცნებობს. ამიტომაც იგი არა მარტო აკრიტიკებს თანამედროვე საქართველოს, არამედ ცდილობს, თავისი შესაძლებლობის ფარგლებში, დაგვიხატოს, თუ როგორი უნდა იყოს უკეთესი საქართველო. ამრიგად, ნეგატივის გვერდით პოზიტივსაც იძლევა. რა თქმა უნდა, მისი იდეალები შორსა დგას ჩვენი იდეალებისაგან, მაგრამ იმ დროისა და იმ პირობებისათვის, რომელშიაც ცხოვრობდა იოანე ბაგრატიონი, მას მეტს ვერ მოვთხოვთ.

ნაწარმოების ერთ ნაწილში მოთხრობილია იოანე ბერის საკალმასო მოგზაურობის ამბები. კალმასობა ფართოდ ყოფილა გავრცელებული სამონასტრო პრაქტიკაში. საკალმასოდ, ჩვეულებრივად, ირჩევდნენ ჯანმრთელ, ღონიერ და მოხერხებულ ბერებს, რომლებიც შესძლებდნენ მონასტრისათვის საჭმელ-სასმელის, სურსათ-სანოვაგის არა მხოლოდ შეგროვებას, არამედ დანიშნულ ადგილას გადაზიდვასაც. შემდგომში კალმასობაში მონაწილეობდნენ არა მარტო სასულიერო, არამედ საერო პირებიც. კალმასობა შედეგი იყო იმ ეკონომიური სიდუხჭირისა, რაც თურქეთ-სპარსეთისა და

ლევთა მხრიდან საქართველოს განუწყვეტელ რბევას მოჰყვა შედეგად.

იონა ბერის მოგზაურობა ის ქარგაა, რომელზედაც ააგო იოანე ბაგრატიონმა თავისი ნაწარმოები. იონა თავისი მოგზაურობის დროს ხვდება სხვადასხვა კლასისა და სოციალური ფენის წარმომადგენლებს, ესაუბრება მათ, ამყარებს მათთან გარკვეულ დამოკიდებულებას და ამ ფონზე ავტორი გვამცნობს იმდროინდელი საქართველოს მდგომარეობას, თავის დამოკიდებულებას მასთან და აყალიბებს თავის მსოფლმხედველობას საერთოდ.

როგორია XVIII საუკუნის ბოლოსა და XIX საუკუნის დასაწყისის საქართველო, აღწერილი იოანე ბაგრატიონის მიერ? იგი ეკონომიურად ჩამორჩენილია და გაპარტახებული. იმდროინდელ საქართველოში, ავტორის აღწერით, ვერ ნახავდით წესიერად ნაგებ სახლებს: „სახლები შეძლებულთა აქვნდათ ქვიტკირისა, გარნა ცუდად ნაშენნი, სიჰისა ქვითა; მდაბალთა – მიწის სახლები და ფაცხები ჩალით დახურვილი, ხოლო საქონლისათვის გომურები“¹. თავად დადიანსაც კი იატაკი ტალახიანი ჰქონდა და „წვიმაცა შთამოსდიოდა სახლსა შინა“². აქედან ადვილი წარმოსადგენია, როგორ ეკონომიურ სიდუხჭირეში უნდა ყოფილიყვნენ იმდროინდელი საქართველოს დაბალი ფენების წარმომადგენელი, თუ თავად დადიანსაც კი არ ჰქონდა წესიერი საცხოვრებელი ბინა.

ავტორი ეძებს ქართველი ხალხის სიღატაკის მიზეზს და ამ მიზეზს გარემე მტრებთან განუწყვეტელ ბრძოლებში და ქვეყნის შიგნით ტახტის პრეტენდენტთა ქიშპსა და ურთიერთმტრობაში ხედავს. ავტორი თავის შეხედულებას დადიანის პირით გამოთქვამს: „მტრიანი ქვეყანა გვაქვს და ყოველთვის ბრძოლა, და მაგგვარებისათვის ვერლა მოგვიცლია“³. რათა უფრო ნათელი გახადოს ეს აზრი, ი. ბაგრატიონ-

---

¹ ი. ბატონიშვილი, კალმასობა, ტ. II, გვ. 232.

² იქვე, გვ. 46.

³ იქვე, გვ. 47.

ნი აღწერს ლეკების თავდასხმის ერთ-ერთ ეპიზოდს¹. ამავე დროს ნაწარმოებში გარკვევით მოჩანს ავტორის გულისტკივილი იმის გამო, რომ საქართველოში არაა ორგანიზებული თავდაცვა შემოსეული მტრის წინააღმდეგ, რადგანაც არაა ცენტრალიზებული მმართველობა².

„კალმასობის“ მიხედვით, საქართველოში იმ დროს დაცემული იყო არა მარტო ეკონომიკა, არამედ კულტურაც. საინტერესოა, თუ როგორ უყურებს სწავლა-განათლების საკითხს თვით თავადაზნაურობა, რომელიც მოწოდებულია სწორედ იმისათვის, რომ ეს საკითხი მოაწესრიგოს: „ქართლში სხვაგან სად ყოფილა სწავლა და ხელოვნება, რომ აქ იყოს? ...ასეა თქმული: „ცოდნამ დააქცია ქვეყანაო“³ – ამბობს თავადი ამილახვარი. გასაგებია, რომ ვინაიდან თავადაზნაურობა ცოდნას „ქვეყნის დამქცევად“ თვლიდა, ზედმეტი იყო ლაპარაკი კულტურისა და ცოდნის ამაღლებაზედ. მართლაც, „კალმასობაში“ ჩვენ ვხედავთ თითქმის დაღუპვის პირად მისულ საქართველოს, სადაც ძალიან სუსტადლა მოისმის XII საუკუნის ქართული კულტურის მაჯისცემა.

სრულიად მივიწყებულია და უყურადღებოდაა მიტოვებული საქართველოში ბავშვებისა და ახალგაზრდობის აღზრდის საკითხი. იონას აკვირვებს, რომ ამირეჯიბს ცხენები უფრო მოვლილი ჰყავს, ვიდრე შვილები. იონამ შეამჩნია ამირეჯიბის შვილები „...ნეხვსა ზედა მსხდომარენი, ტალახით შესვრილნი, ნაგავ-გარდაყრილნი, გარნა სახითა კარგნი, უკაცოდ მოთამაშენი ურთიერთისადმი...“ განცვიფრებული და აღშფოთებული იოანე დაასკვნის: „უი ჩემს თავს! ამ ქვეყანაში პირუტყვთ უფრო პატივი სდებიან პირმეტყველზედ“⁴.

¹ ი. ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, კალმასობა. ტ. I. გვ. 224 – 205.

² ი. ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, კალმასობა, ტ. II გვ. 521.

³ ი. ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, კალმასობა, ტ. I. გვ. 41.

⁴ ი ქ ვ ე, გვ 31.

ავტორის დაკვირვებით „როგორც რიგია, ისე ვერა იზრდება“ სწავლითა მეფის ძენიცა და თავადნიცა“¹. ეს მხილება მარტო იონას მხილება კი არაა, იოანესიცაა და მასში მოჩანს არა მხოლოდ აღშფოთება, არამედ მოწოდებაც სწავლა-განათლებისაკენ, საქართველოს კულტურული განვითარებისაკენ.

ავტორის კრიტიკული თვალი ამჩნევს იმასაც, რომ მკურნალობენ ისეთნი მკურნალნი, რომელთაც მკურნალობისა არა გაეგებათ რა. ავადმყოფნი ხშირად შემთხვევით პირთა და ექიმბაშთა მსხვერპლნი ხდებიან².

უვიცნი და გაუნათლებელნი არიან სახელმწიფო მოხელენი: წერა-კითხვის უცოდინარია დავით ბატონიშვილის ეშკადაში³. უვიცობის შედეგია ის, რომ მოურავს ვერ გაუგია, რომ მოურავის თანამდებობის მზითევში მიცემა არ შეიძლება⁴. საქართველოში გაბატონებულია ანარქია, თვითნებობა, უსამართლობა, ძალადობა სახელმწიფო მოხელეთა მხრიდან. „კალმასობის“ ერთ-ერთი გმირი ეუბნება იონას: „ქართლში სად არის სწორე სამართალი? როგორც იყოს უნდა გავაჩანჩალოთ საქმე!“⁵ იონას თანამგზავრი ზურაბა ღამბარაშვილი, ნაწარმოების მიხედვით, მოხელეთა ამ უსამართლობისა და თვითნებობის მსხვერპლი ხდება. მას უკანონოდ ტაცებენ მიწის ნაკვეთს და ულუკმაპუროდ ტოვებენ. ზურაბა ღამბარაშვილი თვითმკვლელობით ამთავრებს სიცოცხლეს.

განსაკუთრებით საინტერესოა ის გარემოება, რომ ი. ბაგრატიონი არ ერიდება დაბალი კლასების აუტანელი სოციალური და ეკონომიური მდგომარეობის აღწერას და თავდაზნაურობის, როგორც ამის მიზეზის, მხილებასა და გამათრახებას. ავტორი პირდაპირ და მოურიდელად ამბობს, რომ გლეხობის გადატაცების მიზეზი არის ის მძიმე ექსპლოატა-

---

¹ ი. ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, კალმასობა, ტ I, გვ. 244.

² ი ქ ვ ე, გვ. 272.

³ ი ქ ვ ე, გვ. 126.

⁴ ი ქ ვ ე, ტ. II, გვ. 24.

⁵ ი ქ ვ ე, ტ. I, გვ. 98.

ცია, რომელსაც თავადაზნაურობა უწევს მას. ყოველივე ამას იოანე ბაგრატიონი იძლევა არა ზოგადი ფრაზებით, არამედ ფაქტებით, სახეებით, ეპიზოდებით.

აი, გლეხობის არაადამიანური ექსპლოატაციის ერთ-ერთი ეპიზოდი „კალმასობიდან“: „ამ სოფელში ორი კვირა იდგნენ, ყოველ-დღე გლეხნი თვისთა მოსადგურეთა უმას-პინძლდებოდნენ თხითა, ღორითა, ქათმითა, კარავითა, ქვევრების მოხდით და ღვინოებით, ღომით, სიმინდით. და ცხენთა თვისცა აუხდიდნენ ღომის ჩალით დაფარებულს სახლებს და აჭმევდნენ ცხენთ, სწვემდენ ჭიგოთა სართა, და აქცევდენ ვენახთა და ბაღებთა ღობეებსა, და ბევრჯელ სახლებსაც გვერდებს გამოუქცევდენ დასაწვავად. რა ესენი იხილა ბერმან, ჰრქვა: ხუცესო, ამ სოფელს რა შეცოდება აქვსო, რომ ამ ყოფაში გყავთო?

ხ უ ც ე ს ი: არაფერი, სტუმრებს უნდა ასე დახვდენო!“¹

ადვილი წარმოსადგენია, თუ რა მძიმე უნდა ყოფილიყო გლეხობის მდგომარეობა, რომელიც ვალდებული იყო თავადის ყველა სტუმარს ასე დახვედროდა.

გლეხობას ექსპლოატაციას უწევს არა მარტო თავადაზნაურობა, არამედ მათი მოურავებიც. მოურავს უფლება აქვს „გლეხობას ახენევინოს, ათესინოს, ბაღი, ვენახი აკეთებინოს“. გარდა ამისა, გლეხთა მოსავლიდან „წაიღოს ათისთავი, აგრეთვე მუშა ეკლესიის ყმისა, რადგან მოურავია“², და სხვა. ერთ-ერთ ეპიზოდში ავტორი უფრო სრულად გამოგვცემს მოურავების თავგასულობისა და თვითნებობის ფაქტებს. გზად მიმავალი ბერი იონა შეხვდება ნახირს, რომელსაც მწყემსები მიერეკებიან. იონა გაიგებს, რომ ეს ნახირი მოურავს სოფელში მოუგროვებია თავისთვის მას შემდეგ, რაც ლეკებმა გლეხობა დაარბიეს. ამ ამბით შეწუხებული იონა ამბობს:

---

¹ ი. ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, კალმასობა, ტ. II, გვ. 49.

² ი. ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, კალმასობა, ტ. I, გვ. 39.

„მაშ, რაც ლეკებს გადარჩომა, მოურავს სისრულე მიუცია“, რაზედაც მწყემსნი პასუხობენ: „მართლად, რაც გადავარჩინეთ, მოურავმან მიგვიღო“¹.

ამრიგად, თუ წინათ გლეხკაცობას არბევდნენ და აწიოკებდნენ თურქები და სპარსელები, ამჟამად ლეკები, თავადაზნაურობა და მათი მოხელენი. ლეკთა თავდასხმებით დაზარალებული თავადაზნაურობა დაბალი კლასების ექსპლოატაციით და ძარცვით ცდილობს ჯიბის ამოვსებას.

„ესე ძნელი სჯულდებაა საბრალოს გლეხთ-კაცთა ზედა, – ასე ადვილად და თითქმის შეუძლებელად დარბევა... სულ ცუდის მოხელეებისაგან არის ქვეყანა ნაკლულოვანებაში“². ამ სიტყვებით ავტორი გამოხატავს თავის დამოკიდებულებას ამ აღმაშფოთებელი მოვლენებისადმი. ძნელია იმ პირობებში ვინმეს უფრო ძლიერი პროტესტი გამოეთქვა არსებული უსამართლობის წინააღმდეგ. მაგრამ ავტორი არა მარტო აგვიწერს ასეთ ეპიზოდებსა და ფაქტებს, არამედ მიგვითითებს კიდევ ამ უსამართლობის გამოსასწორებელ გზებზეც. იონას ნათქვამში, რომ „სულ ცუდის მოხელეებისაგან არის ქვეყანა ნაკლულოვანებაში“, ნათლად მოჩანს ავტორის დამოკიდებულება იმდროინდელი პოლიტიკური და სოციალური წყობილებისადმი, რომელიც მისთვის ძირითადად მისაღებია; მის აზრით, საჭიროა მხოლოდ მისი შესწორება იმ მხრივ, რომ თავიდან მოცილებულ იქნეს „ცუდი მოხელეები“ და შეიცვალნენ ისინი „კარგი მოხელეებით“. „კარგი მოხელენი“ კი, ი. ბაგრატიონის აზრით, უნდა იყვნენ, უწინარეს ყოვლისა, განათლებულნი. მათ უნდა იცოდნენ კარგად პოლიტიკა, „საღმთო წერილნი“, უნდა შეეძლოთ ქადაგება, განაჩენის დაწერა, უნდა იცოდნენ ენები და სხვა. გარდა ამისა, უნდა იყვნენ მაღალი ზნეობისა, პირდაცულნი, „არა ქრთამის მოყვარენი“, „არცა ლოთნი“, „კეთილი, მშვიდნი, თავმდაბალნი, პირუთვნელნი, ქვეყნის მოყვარე და მას-

¹ ი. ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, კალმასობა, ტ. I, გვ. 18.

² ი ქ ვ ე.

ზე მზრუნველნი, ჭკვიანნი, მიუდგომელნი“ და სხვა. სარდალ-მა, ყოველივე ამას გარდა, უნდა იცოდეს ისტორია, გეოგრაფია, მათემატიკა. უნდა იყოს „ომში... ცივის სისხლისა, ესე იგი არა ფიცხელი და გამშინჯველი, მამაცი, არა მცონარე“¹ და სხვ.

ყურადღებას იქცევს ავტორის გალაშქრება ტირანიისა დღა მეფე-ტირანის წინააღმდეგ. მისი აზრით, მეფე-ტირანი „დახსნის კეთილობასა, სძულობს მდიდარსა, აღამაღლებს ბოროტსა, და დასთრგუნავ კეთილ-მოქმედებასა“². მეფე-ტირანს ი. ბაგრატიონმა დაუპირისპირა იდეალური, კეთილი მეფე. ასეთი მეფე უნდა იყოს „თვისისა სარწმუნოებასა ზედა მტკიცე, მღვიძარე სულითა, მცნობი თავისა თვისისა, მომგონი ხშირად, რომელ მოკვდავ არს, მოსურნე კეთილისა... სიმდიდრისადმი და ვერცხლის მოყვარებისადმი არა შემსჭვალულ, არამედ კეთილის მოქმედებისადმი; მდაბალი, უბიწო სულით, ფრთხილ სიტყვათა და საქმეთა შინა“³ და სხვა. ამას მოსდევს ჩამოთვლა იმ სხვა მრავალი თვისებისა, რომლებიც უნდა ახასიათებდეს მეფეს. ამ თვისებებში ძირითადი ადგილი ეთმობა განათლებას, სიქველეს, შრომისმოყვარეობას, მართლმსაჯულების უნარს, უნარს მოხელეთა სწორად შერჩევისა და სხვ.

ი. ბაგრატიონი აქვე მიგვითითებს იმაზე, თუ როგორი უნდა იყოს პოლიტიკა. მისი აზრით „პოლიტიკა განმარტებს კანონთა კეთილგონიერებისათა და არა თუ ზაკვითისა და მაცთურყოფისა ცნობა არს“⁴. კანონებში გათვალისწინებულ უნდა იქნეს ადამიანთა ბუნებრივი მოთხოვნილებები და მიდრეკილებანი. კანონები უნდა კრძალავდნენ უსამართლობას, ძალადობას, სხვის შეურაცხყოფას და სხვ.

---

¹ ამის შესახებ იხ. „კალმასობა“, ტ. I, გვ. 203, 27; აგრეთვე „კალმასობა“, ტ. II, გვ. 25, 37.

² ი. ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, კალმასობა, ტ. I. გვ. 224.

³ ი ქ ე ე, გვ. 210.

⁴ ი ქ ე ე, გვ. 6.

ამრიგად, იოანე ბაგრატიონს არ აკმაყოფილებს იმდროინდელი საქართველოს ეკონომიური და პოლიტიკური მდგომარეობა, მაგრამ იგი არ მოითხოვს ამ წყობილების დამსხვრევას, განადგურებას, არამედ მხოლოდ რეფორმების შეტანით კმაყოფილდება. ავტორის აზრით, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ეს გარდაქმნები ძირითადად გონების სფეროში უნდა მოხდეს. კერძოდ, უნდა ამაღლდეს ქართველი ხალხის და, უწინარეს ყოვლისა, თავადაზნაურობისა და სახელმწიფო მოხელეთა კულტურის დონე. თუ როგორ უნდა მოხდეს სწავლა-განთლების შეტანა ხალხში, ამაზედაც ი. ბაგრატიონს გარკვეული შეხედულება აქვს გამოთქმული:

„მეფის ქალისშვილობით, სიძეობით, ნათესავობით და მოხელობით ხომ არ იქნება სწავლა! უნდა რომ სწავლულთაგან განისწავლნენ და მამინ იცნობენ თავს თვისსა და ქვეყანასა, და მაშინ შეიძლებენ ქვეყნის გამართვასა და სამსახურსა“¹. ე. ი. ი. ბაგრატიონის აზრით, აღსაზრდელნი უნდა „განისწავლებოდნენ“ არა მეფის ოჯახის და დიდგვაროვანთა წარმომადგენელთაგან, თუ ისინი გაუნათლებელნი არიან, არამედ „სწავლულთაგან“. ამრიგად, ი. ბაგრატიონს დასაშვებად მიაჩნია პედაგოგებად დაბალი კლასების წარმომადგენელთა გამოყენებაც კი, თუ ისინი სწავლულნი არიან. დავას არ იწვევს, რომ ი. ბაგრატიონის ეს შეხედულება პროგრესულია. შეიძლება ეს სინამდვილიდან აღებული ფაქტების განზოგადების შედეგიც იყოს. როგორც ცნობილია, მისი ძმის, ბაგრატის შვილებს „უაზნო“, უგვარო ს. დოდაშვილი ასწავლიდა, რომელსაც დაახლოებით ასეთივე შეხედულება ჰქონდა გამოთქმული².

ყოველივე ეს ავლენს იოანე ბაგრატიონის განმანათლებლურ შეხედულებებს. როგორც ჩანს, XIX საუკუნის პირ-

¹ ი. ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, კალმასობა, ტ. I, გვ. 222.

² საქ. სახ. მუზ. ხელნაჯ. H – 2220, გვ. 330.

ველ ნახევარში განმანათლებლობა საკმაოდ გავრცელებული მოვლენა იყო. განმანათლებლები იყვნენ თითქმის ყველა იმდროინდელი გამოჩენილი ქართველი მოღვაწეები და მათ შორის ი. ბაგრატიონიც.

ი. ბაგრატიონის განმანათლებლური იდეები განსაკუთრებით რელიეფურად ჩანს წინასიტყვაობაში, რომელიც წინ უძღვის „ენციკლოპედიას“ (H – 2196 ხელნაწერი): „ჭეშმარიტება ესე მისაღებელ არს ყოველთაგან, რ-ლ მიზეზი ერთა ბედნიერებისა არს მარადის განათლება გონებისა მათისა და რ-ლ განვითარება გონებისა შეიქმნანებს მათ კეთილდღეობასა შინა და აღიქმანებსცა ერთბამად თხემსა ზედა კეთილსწერობისასა, ამისათვის სიყმარულისა და ერდგულებისა გამო მამულისა ჩეჭნისა ვიძულე ხელხებად წიგნისა ამის სულთა განმანათლებელისა, ვინადგან მცირედ არიან ესე გმარნიე უკმე წერილნი ქართულსა ენასა ზედა, არა თუ უგულსმოდგინებისა გამო ერთა მექმეყნეთა ჩეჭნისათა, ა-დ ხშირად ზ-ა დასხმისა გამო ძველთა დროთა შ-ა მტერთაგან სარკინოზთა, მხარეთა ამას შ-ა ქართლისასა მრავალნი ესე გმარნი წერილნი დაჰკარგოდნენ...“

ანალოგიურე შეხედულებები ჰქონდა XIX საუკუნის პირველი ნახევრის თითქმის ყველა მოღვაწეს. ერის განათლება, ერის კულტურის აღორძინება და სხვ. ამ პერიოდის ქართველ მოღვაწეებს გადაუდებელ ამოცანად მიაჩნდათ. ეს გარემოება ობიექტური პირობებით აიხსნება: განუწყვეტელი ომების შედეგად სწავლა-განათლება მივიწყებული იყო. ამიტომ ამ საკითხის მოგვარება დღის წესრიგში იდგა. ი. ბაგრატიონმაც თავისი ყურადღება პირველ რიგში ამ საკითხის გადაწყვეტისკენ მიმართა.

ი. ბაგრატიონი არსებული სოციალური და პოლიტიკური მდგომარეობის წინააღმდეგ გამოთქმული მძლავრი პროტესტის მიუხედავად, თავისი კლასის ერთგულ შვილად დარჩა ბოლომდე და მტკიცედ იცავდა მის ინტერესებს. ამიტომაც მის მიერ მითითებული გზა, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, არ გულისხმობდა არსებული სოციალურ-პოლიტიკურ და ეკონომიურ ურთიერთობათა უარყოფას.

ეს გარემოება კარგად ჩანს აგრეთვე ე. წ. „ხიდჩატეხი-ლოზის“ პრობლემის გადაწყვეტაში. ეს საკითხი, როგორც ცნობილია, დიდად აინტერესებდა ილია ჭავჭავაძესაც. მაგრამ ეს ორი მოაზროვნე ამ პრობლემას სულ სხვადასხვანაირად წყვეტდა. თუ ილიას სურდა „ჩატეხილი ხიდის გამთელება“ და, მაშასადამე, წოდებათა დაახლოება და შერიგება და, აქედან გამომდინარე, სრულიად დასაშვებად, ბუნებრივად და კანონიერად მიაჩნდა გიორგის ტრფობა კესოსადმი, იოანე ბაგრატიონი არსებული სოციალური ურთიერთობის ხელუხლებლად დატოვების თვალსაზრისზე იდგა.

ამ მხრივ საყურადღებოა ერთი ეპიზოდი „კალმასობიდან“: თავადი მაჩაბელი ღრმად შეწუხებულია იმის გამო, რომ მისი ვაჟი გლეხის ქალს ირთავს. იონა ბერი, რომელიც ავტორის თვალსაზრისის გამომხატველია, თანაუგრძნობს მაჩაბელს. მკაცრად ილაშქრებს ამ „უთანასწორო“ ქორწინების წინააღმდეგ და დახმარებასაც კი აღმოუჩენს თავადს. მამას უწერს ვაჟთან წერილს, სადაც კიცხავს ვაჟს იმის გამო, რომ სწადია „მდაბიოსა და არცა რაისამე ქალისა თანა შეუღლება, რომელიცა, თვინიერ გმობისა და კიცხვისა კიდე, არა რაღსამე შემძლებელ არს მორთმევად შენდა და გვარისადმი ჩვენისა“¹. ამას თან მოსდევს წყევლა და გმობა, რასაც არ შეიძლება არ გამოეწვია ამ „არათანაბარი“ ქორწინების ჩაშლა. „კალმასობიდან“ ვტყობილობთ, რომ ყმაწვილი ამ მამხილებელი წერილის საფუძველზე „მოეგო გონებასა და მოვიდა მამისა თვისისა თანა“².

„კალმასობაში“ არის ადგილები, სადაც ავტორი უფრო გარკვევით ამბობს, რომ წოდებათა არსებობა აუცილებელია და რომ მათი შერიგება და დაახლოება არაა საჭირო. წოდებრივი განსხვავება, ამბობს ერთგან ავტორი, ღვთისგან არის დაწესებული და ადამიანებს ევალებათ, რომ შეურიგდნენ ამ გარდუვალ აუცილებლობას:

---

¹ ი. ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, „კალმასობა“, ტ. I, გვ. 45.

² ი ქ ვ ე.

„...ნებითა ღვთისათა მიეცა კაცთა მონება უფლისა თვისისა, მართებს მას მონასა, რათა არღა ოხვრიდეს მისთვის, და არცა განწესებულისა მისისა უღლისათვის და გულსმოდგინებით აღასრულებდეს განწესებულსა თვისსა“¹.

იმ მიზნით, რომ დაიცვას თავისი თვალსაზრისი წოდებათა აუცილებლობის შესახებ, ავტორი ორ მორალსაც კი გვთავაზობს: ჩაგრული და გაბატონებული კლასების მორალს.

როგორი მორალური თვისებები უნდა ამკობდეს ჩაგრული კლასების წარმომადგენელთ, ი. ბაგრატიონის აზრით? – მათ უნდა ახასიათებდეთ „ერთგულება ცხადი, სიმდაბლე, მორჩილება და მოთმინება, ოდესაც ამხილებდეს უფალი მათ სიტყვით; და რისხვასა შინა არა ნაცვალი სიტყვისგებით, არამედ მდუმარებით ყოფა, რომელიც უკანასკნელ სარგებელ ექმნების მათ. ეგრეთვე ჭირთა შინა და დევნულებათა და ნაკლულევანებათა შინა თვისთა მებატონეთა თანა ტვირთვა და დათმენა და გულსმოდგინეთ მსახურება“. გარდა ამისა, მას ევალება, რომ „უფლისა სამუშაოსა ...გულისმოდგინეთ უმუშავებდეს და არცა ცრუოდეს საქმესა შინა... იყოს მოცალე სარგებლობისათვის უფლისა თვისისა“². ყოველივე ამისი სამაგიეროდ ი. ბაგრატიონი პირდება გლეხობას, რომ „ამის ძალით მიიღებს უფლისა თვისისაგან მადლობასა და წყალობასა კეთილად მსახურებისათვის“. დაბალი კლასებისათვის „მორჩილების“ და „ერთგულების“ მორალის ქადაგება წითელ ზოლად გასდევს მთელ „კალმასობას“.

ი. ბაგრატიონი გვაძლევს ფეოდალური კლასის მორალსაც. იგი წერს: „არა შესაბამ არს, რათა ფიცხელად ექცეოდეს უფალი ქვეშევრდომთა თვისთა, არცა უჯეროდ ართმევდეს და სტაცებდეს, ანუ ამუშავებდეს, ვინაიდგან იგიცა კაცი არს გულისხმიერი და აქვს გრძნობა შეწუხებისაცა“³.

¹ ი. ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, კალმასობა, ტ. I, გვ. 50.

² ი ქ ვ ე.

³ ი ქ ვ ე. გვ. 51.

ავტორი, როგორც ჩანს, საჭიროდ ცნობს შეახსენოს მემამულეებს, რომ გლეხებიც ადამიანები არიან და რომ იმათაც აქვთ გრძნობა და აზროვნება. იოანე ბაგრატიონი არაა წინააღმდეგი, რომ გაბატონებულ კლასებს თავისი წოდებრივი პრივილეგიები შერჩეთ, მხოლოდ მოითხოვს, რომ დაბალი კლასების წარმომადგენლებთან დამოკიდებულებაში ჰუმანური და მოწყალენი იყვნენ: „ოდესცა ამხილო სიტყვით ანუ საქმით სხვათა შენთა, მერეთ მასთანვე შეაერთე მოწყალეობაცა“¹; „ოდეს ნაკლულევან იქმნენ მოსავლითა ანუ ჰაერისა გამო, ანუ სხვებ, შეეწიე ნაკლულევანებასა მათსა, და მის ძლით გაიერთგულე გულსა მათსა“². გარდა ჰუმანურობისა, მემამულეს მართებს რომ მოქნილი მმართველი იყოს, რათა ყმამ „არა... შთაიგდოს გულსა თვისსა შიში და სიძულვილი, რომლისა გამო არდა ექნების შთანერგულ თვის შორის ჭეშმარიტისა სიყვარულისა და ერთგულებისა“³. აქედან კარგად ჩანს, თუ რატომ არის საჭირო, რომ მემამულენი მისდევდნენ ამ მორალს. ეს საჭირო ყოფილა ყმათა უფრო გასაერთგულებლად. ყმების ამ მოქნილი მართვით მემამულე თავის ყმებს „უფრორე ადვილად მოიყვანს მორჩილებასა შინა“⁴.

ნათელია, რომ მაშინაც კი, როდესაც ი. ბაგრატიონს საჭიროდ მიაჩნია რეფორმების გატარება, ზრუნავს არა დაჩაგრული კლასების მდგომარეობის გაუმჯობესებაზე, არამედ ფეოდალთა მდგომარეობის განმტკიცებაზე. იგი ხედავს, რომ ასეთი დაუნდობელი და უმოწყალო ექსპლოატაციის შედეგად ძლიერდება სიძულვილი მემამულეების მიმართ, და აი, იგი არიგებს თავისი კლასის წარმომადგენლებს, რომ უფრო ფრთხილნი და ლმობიერნი იყვნენ, რათა გლეხოვაც გაიერთგულონ და თავისი მდგომარეობაც განიმტკიცონ. ამრიგად, გლეხოვბის ექსპლოატაციის მხილება, თავადაზნაურობის

¹ ი. ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, კალმასობა, ტ. I, გვ. 51.

² ი ქ ვ ე.

³ ი ქ ვ ე.

⁴ ი ქ ვ ე.

კრიტიკა, რეფორმების გატარება და სხვ, ი. ბაგრატიონს იმიტომ სჭირდება, რათა კიდევ უფრო განამტკიცოს არსებული სახელმწიფოებრივი მმართველობის და კლასობრივი ურთიერთობის საუკუნეებით ნაგები შენობა.

ი. ბაგრატიონის ეთიკური შეხედულებები ქრისტიანული სქოლასტიკის ძლიერი გავლენის კვალს ატარებს. ამ შემთხვევაშიც იგი არ დალატობს თავის კლასს და ბოლომდე მისი ერთგული რჩება.

ი. ბაგრატიონი არა ერთხელ იმეორებს იმ აზრს, რომ ადამიანი არ უნდა მიისწრაფოდეს სიმდიდრისაკენ: „ესაგვარსა სიმდიდრესა ზედან უმჯობეს არს სიგლახაკე, მით რამეთუ გლახაკნი იხარებენ მით, რაიცადა აქვენ მას და დასტკებთან მოსვენებითა სულისა თვისისათა, და არცა უსხენან მას მრავალნი პურისმტენი და არცა სხვათა მიტაცებულთაგან მასპინძლობენ მათ. იგინი არა შფოთვენ მრავალთა სახლეულთათვის და არცა ვის თხოვნითა უცხოთა ანუ თვისთა შეწუხებულ ჰყოფენ“¹. მეორეგან, ი. ბაგრატიონი ამტკიცებს: „ვერცხლის-მოყვარება არს ძირი ყოვლისა ბოროტებისა და მანქანება ღონიერების. თუ რომლისა ძალით მოიხვეჭს იგი, ხოლო ამას შეუდგების ანგარება, ამპარტავნება, დიდებობა, პატივისმოყვარეობა და ოდესმე მკვლელობაც“². მაგრამ ეს არ ნიშნავს იმას, თითქოს ი. ბაგრატიონი, საერთოდ, სიმდიდრის წინააღმდეგი იყოს. იგი ერთგან პირდაპირ ამბობდა, რომ ბრძენი ადამიანი უნდა იყოს „მქონებელი ყმისა და მამულისა“³. კიდევ მეტიც: ი. ბაგრატიონი ცდილობს გაამართლოს ქონებრივი უთანასწორობა. ამ მიზნით იგი რელიგიას მოიშველიებს: „ღმერთმან ნიჭებულ გყო გონიერებითა და უხვით თვისისს მოწყალებისთა გიბოძა სიმდიდრე“⁴. ი. ბაგრატიონი რომ ძალაში ტოვებს პრივილეგირებული კლასების სიმდიდრეს, ეს იქიდანაც ჩანს, რომ, მისი აზრით,

---

¹ ი. ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, კალმასობა, ტ. I, გვ. 230.

² ი ქ ვ ე, გვ. 209.

³ ი ქ ვ ე, გვ. 229.

⁴ ი ქ ვ ე.

მდიდარ ადამიანებს მართებთ „ქმნად კეთილისა მოყვასთა“, აგრეთვე შეწევნა „გლახაკთა და მყოფთა განსაცდელსა შინა“. ყოველივე ამას უნდა სჩადიოდეს მდიდარი „მხოლოდ მოწყალებით და არა ხალხთაგან ქებისთვის, მაშინ იქმნები ნა-ნდვილ მდიდარი“¹.

მაგრამ, როგორ უნდა შევაფასოთ ი. ბაგრატიონის ეს ორი ერთმანეთის საწინააღმდეგო შეხედულება: ერთ მემთხვევაში ქონების უარყოფა, მეორე შემთხვევაში მისი არსებობის აუცილებლობის მტკიცება?

ი. ბაგრატიონს ამ შემთხვევაში ისეთივე პოზიცია უჭირავს, როგორც ქრისტიანული მორალის მქადაგებელთ, რომლებიც სიტყვით კი უარყოფდნენ სიმდიდრეს, ფუფუნებას, მაგრამ საქმით კი უცვლელად ტოვებდნენ არსებულ კლასობრივ დიფერენციაციას და, საბოლოო ჯამში, ქონებრივ უთანასწორობასაც. ამიტომ ეს იყო არა გაბატონებული კლასების ქონებრივი პრივილეგიების უარყოფა, არამედ დაბალი კლასების დარიგება, რომ შეგუებოდნენ იმ საშინელ სიდუხჭირეს, რომელშიც ისინი იმყოფებოდნენ. ამ მიზნით ურჩევდნენ ისინი დაბალ ფენებს: „ნუ გინდა სიმდიდრე, ის ბოროტებაა!“ და ამავე დროს ამ „ბოროტებით“ სარგებლობის უფლებას უტოვებდნენ გაბატონებულ კლასებს. ამრიგად, ეს მორალი იცავდა გაბატონებული კლასების სიმდიდრეს ჩაგრული კლასების ხელყოფისაგან. ასეთივე იყო ი. ბაგრატიონის მორალიც.

„კალმასობიდან“ ვტყობილობთ, რომ იმდროინდელ საქართველოში ადგილი ჰქონია ადამიანებით ვაჭრობის შემადრწუნებელ ფაქტებს². ავტორი ამ ფაქტებს გულგრილად კი არ აგვიჩერს, არამედ ამხელს და კიცხავს თავადაზნაურობას ამ არაადამიანური საქციელის გამო, რაც, მისი აზრით, ეწინააღმდეგება, როგორც „ბუნებითს სჯულს“, ასევე „საღმრთო სჯულს“ და „სახელმწიფო და სამოქალაქო სჯულდებასაც“³.

¹ ი. ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, კალმასობა, ტ. I, გვ. 229.

² ი ქ ვ ე, გვ. 11; აგრეთვე, ტ. II, გვ. 49.

³ კალმასობა, ტ. I, გვ. 13.

იოანე ბაგრატიონის ყურადღებას არ გამორჩა არც სამღვდელოება. მართალია, ნაწარმოებში თავის თვალსაზრისის მატარებლად მან ბერი იონა აირჩია, მაგრამ მასაც ამათრახებს ხოლმე იმ მანკიერებისათვის, რომელიც ახასიათებს მას, როგორც სასულიერო პირს. ავტორი არა ერთხელ ამხელს იონას სიხარბისა და გაუმაძღრობისათვის ვერცხლისმოყვარეობისა და ანგარებისათვის, რითაც ავტორი ნაწარმოებში ფარდას ხდის მთელი სამღვდელოების მანკიერებას: „ცუდი მასწავლებელი ჰყოლიხარ ამ ბერს, მისთვის, რომ ვერცხლისმოყვარებას და სიხარბეს დააჩვევ. ზ უ რ ა ბ ა: მე ძნელად სადმე ვიპოვნე სამღვდელოს, რომ თეთრი არ უყვარდეს“¹. ავტორი მისთვის ჩვეული პირდაპირობით ალაპარაკებს ნაწარმოების ერთ-ერთ გმირს ზურაბას სამღვდელოების უსამართლო საქციელზე, მათ მიერ მოსახლეობის დაუნდობელ ექსპლოატაციაზე. ქართულ ლიტერატურაში არც თუ ხშირია სამღვდელოების ანგარების ასეთი გაბედული კრიტიკის მაგალითები; ი. ბაგრატიონმა ობიექტური სიზუსტით აღწერა სამღვდელოების გამდიდრების გზა, რაც სათავეს მოსახლეობის ექსპლოატაციაში იღებდა: „ზურაბა: ასე, რომ მონათვლენ ვისმე, იმ ყმარწვილის ნათლიას ან დედ-მამას გამოართმევენ მოსანათლაგსა; დააქორწინებენ ვისმეს, საყდრის კარსაც დაუკეტენ, ვინემ არას მისცემენ, და ჯვარის-საწერსაც გადაახდევენ; იმასაც არ დასჯერდებიან, ხალიჩა და ფარჩაც უნდა ქვეშ გაუშალონ მექორწინეთ, რათა ისიც იმათ წაიღონ; მოკვდება ვინმე, სასაფლაოს ფასს, საიმტვერიოს, საწირავს კიდევ წლის შაბათის საწირავს და პანაშვიდისას გამოართმევენ... აგრეთვე ნიშანს ეძახიან, კარგი ცხენი ჰყავს ან კარგი თოფ-იარაღი აქვთ, მასცა წაიღებენ და ტაბლას ხო, ასიც მივიდეს სასაფლაოზედ, ერთს ლუკმას გლახავსაც არ დაუდებენ წილს. ამასთან ქვეშაგებს, ტანისამოსსაც მკვდრისას მთლად წაიღებენ. ესრეთ დაანელებენ ერთს ოჯახს და სხვა საკანონოები რაღა მოგახსენო საზოგადოდა“².

¹ ი. ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, კალმასობა, ტ. I, გვ. 164.

² ი ქ ვ ე.

ავტორი დაცინვით ამთავრებს თავის მხილებას: „ასე სწერს მოციქული სამღვდელთათვის: უკეთუ ჩვენ სულიერი დავთესეთ, თქვენ დიდ რა არს თქვენგან, თუ ხორციელო მოვიმკოთ ჩვენ!“¹.

ამრიგად, სამღვდელოებამ თავისი საქმიანობა მხოლოდ საკუთარი მატერიალური მდგომარეობის გაუმჯობესებისა და გამდიდრები წყაროდ აქცია. სამღვდელოება, რომელიც სიტყვით გმობდა ანგარებას, საქმით მხოლოდ საკუთარ გამდიდრებას ემსახურებოდა, თავადი წერეთლის პირით ავტორი აცხადებს: „ეგ სამღვდელოთ ჩვეულება არის, თითონ კი უნდა შეიკრიბონ და მოიხვეჭონ და ჩვენ კი გვამხილებენ“². და, მართლაც, სამღვდელოება ყველგან მხოლოდ თავის სარგებლობას ეძებდა. ამიტომაც ისეთი საშინელი უკუღმართობაც კი, როგორიც იყო ყმებით ვაჭრობა, სამღვდელოებას დასაშვებად მიაჩნდა. სამღვდელოება, რომელსაც ხალხის ზნეობის ამაღლებაზე უნდა ეზრუნა, თვითონ იძლეოდა ამორალობის მაგალითებს. „კალმასობა“ არა ერთხელ იწვევს მკითხველის ჯანსაღ სიცილს სამღვდელოების სამხილებლად მახვილი და მძაფრი იუმორით დაწერილი სცენებით (გავიხსენოთ იონას და მოსეს, აგრეთვე ჰარონ მღვდლისა და დავით რექტორის ჩხუბის სცენები).

მაშასადამე, იოანე ბაგრატიონი სკეპტიკურად უყურებს სამღვდელოებას, ფარდას ხდის მის მანკიერებას. მართალია, ავტორი პირდაპირ არ უარყოფს საეკლესიო ინსტიტუტს, მაგრამ უფრო ძლიერი პროტესტი საეკლესიო ინსტიტუტის წინააღმდეგ იმ დროისათვის ძნელი წარმოსადგენია, ისიც სამეფო საგვარეულოდან გამოსული პიროვნებისაგან.

მიუხედავად ძლიერი პროტესტანტული სულისა, რომე-

---

¹ ი. ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, კალმასობა, ტ. I, გვ. 164.

² ი. ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, კალმასობა, ტ. II, გვ. 50.

ლიც ი. ბატონიშვილს ახასიათებს, იგი მაინც თავისი ეპოქის და კლასის შვილად რჩება. არსებული წყობილება მისთვის ძირითადში მისაღებია, მასში მხოლოდ კორექტივების შეტანას მოითხოვს, ისიც არა ძალადობის გზით, არამედ მშვიდობიანად, ზნეობრივი და კულტურული ღონის ამაღლების გზით. იოანე ბატონიშვილი აკრიტიკებს ფეოდალებისა და მეფის მოხელეების ძალადობას, უსამართლობას, მაგრამ წინააღმდეგია კლასების შერიგებისა, მით უმეტეს, წინააღმდეგია და არაფერს არ ამბობს მათი მოსპობის შესახებ. პირიქით, ბაგრატიონი ცდილობს დააკანონოს არსებული კლასობრივი ურთიერთობა და მოსახლეობის დაბალი ფენების დამორჩილების მიზნით მოითხოვს, რომ მათი მართვა და ექსპლოატაცია უფრო გონივრულად და მოქნილად ხდებოდეს.

ყოველივე ზემოთქმულის საფუძველზე უნდა დავასკვნათ, რომ ი. ბაგრატიონი ფეოდალური არისტოკრატიის იდეოლოგია, მაგრამ რეაქციული და ჩამორჩენილი იდეების გვერდით პროგრესული შეხედულებებიც აქვს.

ვლასპარაკობთ რა ი. ბატონიშვილის მსოფლმხედველობაზე, არ შეიძლება ყურადღების გარეშე დავტოვოთ ის პატრიოტიზმი, რომელიც თავიდან ბოლომდე წითელი ზოლივით გასდევს „კალმასობას“. იოანე ბატონიშვილი წერს, რომ ყველასათვის „აუცილებელია მსახურება ღვთისა, მეფის და მამულისა“¹. ნაწარმოების მთავარ გმირს, იონას ავტორი ათქმევინებს პატრიოტულ სიტყვას, რათა ახალგაზრდობაში პატრიოტული გრძნობები გააღვივოს: „აღიღეთ ფარი იგი სარწმუნოებისა, რომლითა შეუძლოთ ყოველთა მათ ისართა ბოროტისათა განხურვებულთა დაშრეტად, და ჩაფხუტი იგი ცხოვრებისა დაიდგოთ, და მახვილი იგი სულისა, რომელ არს სიტყვა ღვთისა, ესრეთ განვედით წყობად მტრისა მეოხებითა წმინდისა ღვთის-მშობელისა და ქართველთ განმანათლებელისა ნინოსითა“²...

¹ ი. ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, კალმასობა, ტ. I, გვ. 161.

² ი ქ ვ ე, გვ. 163.

მეორე ტომის უდიდესი ნაწილი დათმობილი აქვს მამულისათვის თავდადებული ქართველი გმირების ცხოვრების აღწერას. ცხადია, რომ ამას სხვა მიზანი არ შეიძლება ჰქონოდა თუ არა ქართველობაში პატრიოტული სულისკვეთების გაძლიერება. ი. ბაგრატიონის ყოველი მოქმედების მიზანი, სამშობლოსა და თანამემამულეთა საკეთილდღეო სამსახური იყო, რაც მას პირველ რიგში წარმოედგინა, როგორც სწავლა-განათლების გავრცელება და ხალხის კულტურის დონის ამაღლება. კონდილიაკის „ლოგიკის“ თარგმანს წინ უძღვის შესავალი, რომელიც ნათელყოფს იოანე ბაგრატიონის ამ პატრიოტულ სულისკვეთებას:

„იოანემან დავითიან-ბაგრატოვანმან და სრულიად საქართველოსა და სხლათა მათჟამედის მეფის გიორგის ირაკლიევის ძემან და კავალერმან სხლათა და სხლათა, დავშუერ და გარდმოვიღე წიგნი ესე ლოდიკა შესაწევნად განათლებილათვის ერთ მემამულეთა ჩქენთა“. ასეთსავე მიზანს უსახავს იგი ფერილიუსონის „ზნეობითი ფილოსოფიის“ თავის თარგმანს.

ამრიგად, სამშობლოს დაცვილებული ბატონიშვილები, მათ შორის იოანე ბაგრატიონიც, შორეულ პეტერბურგშიც სამშობლოს კეთილდღეობაზე ფიქრობდნენ და ცდილობდნენ, რათა თავისი სიცოცხლე ისევ სამშობლოს უკეთესი მომავლისათვის მოეხმარებიათ.

საინტერესოა იოანეს შეხედულება ქალთა საკითხზე. ამ საკითხშიც იგი პროგრესულად მოაზროვნეა. მისი აზრით, ქალებისადმი მეტი ყურადღება და პატივისცემაა საჭირო. „ოდეს იყოს იგი უძღურ, ანუ ვნებულ სნეულებითა, მაშინ მხურვალეობითა შენითა დაატკბე ჭირი მისი, და უმეტეს მწუხარიანითა სახითა შენითა და სიყვარულიანითა შეუმსუბუქე ტკივილი მისი“¹ – არიგებს იგი მამაკაცებს.

იოანე აქვე ჩამოაყალიბებს ზოგად ხაზებში ქალთათვის აუცილებელი ქცევის წესებს. ქალებს მართებთ, მისი აზრით,

---

¹ ი. ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, კალმასობა, ტ. I, გვ. 241.

„აღზრდილობა“, „სიმშვიდე“, „გულმართლობა“, „პატიოსნება“. საკმარისი არაა, რომ ქალი იყოს მშვენიერი, თუ ამავე დროს არაა მშვიდი, მეზობელთა მოყვარული, კეთილი, შრომისმოყვარე, ქმრის ერთგული და სხვ. ასეთი ქალი, ეუბნება იოანე მამაკაცებს, „ღირს ყავ იგი სიყვარულსა კეთილთა ქცევითა გულისათა... პატივს ცემდე მას... ნუ წინააღუდგები ნებასა შენსა მისსა უმიზეზოდ, ვინაიდგან იგი მოზიარე არს შენთანა მწუხარებისა და შექცევისა შენისა.. არწმუნე მას ყოველი საიდუმლო გულისა შენისა, ვინაიდგან ერთგულობითა თვისითა რჩევათა მისთა არა მოსტყვიდები შენ“¹.

იოანე ბატონიშვილის აზრით, ქალებმა მამაკაცთა თანაბარი აღზრდა-განათლება უნდა მიიღონ. მათ უნდა ისწავლონ ყოველივე ის, რასაც მამაკაცებს ასწავლიან: ისტორია, გეოგრაფია, მორალი, არითმეტიკა, ეკონომიკა და სხვ.

ავტორის შეხედულებები ფილოსოფიის სხვადასხვა კონკრეტულ საკეთხზე, ამჟღავნებს მის საკმაოდ ფართო ფილოსოფიურ ცოდნას; ეს შეხედულებანი უმეტეს შემთხვევაში არ არიან ორიგინალური, და იმისდა მიხედვით, თუ ვის აზრებს იზიარებს ავტორი, ადვილდება მისი ზოგადი ფილოსოფიური მსოფლმხედველობის შეფასებაც.

ადამიანი, მისი აზრით, „არს არსება უხრწნელისა ბუნებისა“. დიდია ადამიანის დანიშნულება, რადგანაც იგი „წინადვე განსაზღვრებულ არს მმუფლებლად ხრწნადისა ქვეყანისა მყოფად ხატად ღვთისა და წარმომაჩინებლად მისა ქვეყანასა ზედა“².

ადამიანი შედგება სულისა და სხეულისაგან, უფრო სწორად, „მოკვდავისა სხეულისაგან და სულისა უკვდავისა“, – ამბობს ი. ბატონიშვილი. სული „ყოველგან არს და ყოველსავე ადავსებს, იგია, საუნჯე ყოველთა კეთილთა, წყარო ძლიერებისა, რომელსა შინა იგი ყოველნი შეერთებულ და განუყოფელ არიან“³. ე. ი. იოანეს აზრით, სული მოიცავს

¹ ი. ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, კალმასობა, ტ. I, გვ. 241.

² ი ქ ე, გვ. 158.

³ ი ქ ე.

მთელ სამყაროს. სულის წარმოშობის მიზეზი და წყარო კი არის ღმერთი, რომელიც დასაბამს აძლევს არა მხოლოდ სულს, არამედ ყოველივე ამქვეყნიურს. „მის მიერ გამოვალს ძალი, მიმნიჭებული ყოველთა ქმნულთა სიმრთელისა და ცხოვრებისა“¹. ღვთაებრივი ადამიანში არის სული; ხორციით კი ადამიანი პირუტყვს უახლოვდება: „ანგელოზთან სულის უკვდავებით და სიტყვიერებით და გონებით ვართ ზიარნი, პირუტყვთან მშვიინვიერობით, ხორციით, სმით, ჭამით, ძილითა და სხვებრ“².

შემთხვევითი არაა, რომ ზემომოყვანილი შეხედულებები ჩაქსოვილია იონას ქადაგებაში. ავტორი ამ შემთხვევაში ალაგებს იონას იდეალისტურ თვალსაზრისს, რასაც ბერი იონა თავის თხზულებებსა და ქადაგებებში გამოთქვამდა. ავტორი იზიარებს ამ თვალსაზრისს.

ბერი იონას ფილოსოფიური პოზიციებიდანვე აფასებს ი. ბაგრატიონი ფილოსოფოსებსა და ფილოსოფიურ სისტემებს. ამ მხრივ საინტერესოა მის მიერ ვოლტერის ფილოსოფიის შეფასება; ი. ბაგრატიონი ამ საკითხში თავისი ძმის, დავით ბაგრატიონის საპირისპირო პოზიციებზე დგას; სამაგიეროდ, ეხმაურება იონა ხელაშვილს.

ი. ბაგრატიონის აზრით, „ვოლტერის შემდეგნი ღვთისაცა წინააღმდეგ არიან და ხელმწიფეთაცა და სჯულისაცა“. იგი გმობს როგორც ვოლტერს, ისე „ვოლტერის შემდეგთაც“, ე. ი. ვოლტერის მიმდევრებს, იმის გამო, რომ ისინი „არც ღვთისყოფასა ასწავლიან და არც სულისა უკუდავებასა“. რის საფუძველზედაც დაასკვნის: „ამისთანა სწავლა რა საჭირო არს, რომელიც ასწავლის უწმინდურებასაცა“³.

ორიგინალური არაა ი. ბაგრატიონის შეხედულება იმის შესახებ, რომ ადამიანის სულს აქვს თვისებები: „გულისხმისყოფა, ნება და მეხსიერება“⁴. რომ გულისხმისყოფით ადა-

¹ ი. ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, კალმასობა, ტ. I, გვ. 159.

² ი ქ ვ ე. გვ. 99

³ ი. ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, კალმასობა, ტ. II, გვ. 238.

⁴ ი. ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, კალმასობა, ტ. I, გვ. 14.

მიანი ჭეშმარიტებას შეიცნობს, ნებით მიისწრაფის კეთილისაკენ, მეხსიერებაში კი – „განაახლებს ჰაზრთა ნამყოსა ნივთთათვის“¹ და ა. შ. ეს შეხედულებები ბაუმეისტერის ფილოსოფიის ცნობილი წიგნიდან არის ამოღებული².

ამრიგად, სხვადასხვა ფილოსოფიური საკითხის გადაწყვეტაში ავტორი ბაუმეისტერს იყენებს და მის თვალსაზრისს იზიარებს. მისი შეხედულებები ძალიან ახლოს დგას ი. ხელაშვილის შეხედულებებთანაც, რომლითაც აშკარად გამოხატული იდეალისტური ხასიათი ჰქონდათ.

ყოველივე ეს კი საფუძველს გვაძლევს დასკვნისათვის, რომ თვით ი. ბაგრატიონის შეხედულებებიც იდეალისტურია. ეს გარემოება კარგად დასტურდება აგრეთვე იმ წყაროების გათვალისწინებით, რომლებიც „კალმასობაშია“ გამოყენებული. ეს წყაროები კი უმთავრესად იდეალისტური ხასიათისაა. ისინი ავტორის მიერ დიალოგების ფორმითაა დალაგებული. ეს დიალოგები იძლევიან მასალას ცოდნის სხვადასხვა დარგიდან და გამიზნულნი არიან იმისათვის, რომ ასწავლონ მკითხველს, აამაღლონ მისი დონე.

„კალმასობის“ უახლეს გამოცემაში (ტ. I, 1936; ტ. II, 1948) არაა შეტანილი ფილოსოფიური ხასიათის დიალოგების დიდი ნაწილი.

თავის დროზე პროფ. გ. ჯავახიშვილი, „კალმასობის“ აღნიშნული ნაწილის შესახებ, ამბობდა: „შესაძლებელია იმ დროს „კალმასობის“ ამ მეცნიერულს ნაწილს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, ავტორსაც ასე აქვს წარმოდგენილი, მაგრამ დღეს იგი ზედმეტი ბარგია, ამწელებს კალმასობის კითხვას. საჭიროა კალმასობის ამ ნაწილის, ასე ვთქვათ, უმტკივნეულო ამოცლა, ე. ი. საუბრის აღნიშვნა, ხოლო მთელი მეცნიერული საუბრის არ მოყვანა. თუ მას მოვაცილებთ ამ ნაწილს, მაშინ, მართლაც, „კალმასობა“ გამოვა ადვილი და სა-

¹ ი. ბ ა ტ ი შ ვ ი ლ ი, კალმასობა, ტ. I, გვ. 14.

² ბაუმეისტერი, ფილოსოფია საპრაქტიკო, იხ. ხელნაწ. S. 251, § 71, 74.

სიამოვნო საკითხავი წიგნი“¹. არ შეიძლება დავეთანხმოთ, პროფ. გ. ჯავახიშვილს იმაში, რომ თითქოს „კალმასობის“ ფილოსოფიური ნაწილის ამოღებას ამართლებდეს მხოლოდ სურვილი იმისა, რომ „კალმასობა“ „ადვილი და სასიამოვნო საკითხავი წიგნი გავხადოთ“.

„კალმასობის“ ფილოსოფიური და, საერთოდ, მეცნიერული ხასიათის ნაწილის ამოღებას სავსებით ამართლებს სხვას გარემოება. „კალმასობის“ ფილოსოფიური ხასიათის გამოუქვეყნებელ დიალოგებზე მუშაობამ დაგვარწმუნა, რომ ისინი თითქმის სიტყვა-სიტყვით გადმოწერილია როგორც ბევრად ადრე, ისევე იოანე ბაგრატიონის დროს თარგმნილი ძეგლებიდან.

„კალმასობის“ კეკელიძე-ბარამიძისეულ გამოცემაში არაა შეტანილი ერთ-ერთი ფილოსოფიური ხასიათის დიალოგი, რომელიც პროკლე დიადოხოსის ნაწარმოებს ეხება და ეწოდება „კავშირნი ღთისმეტყველებითნი, პროკლეს დიადოხოსის მიერ ქმნილი პლატონურისა ჭილოსოფიისა გჳარნი“². ეს ნაწარმოები ძირითადად თითქმის სიტყვა-სიტყვით იოანე პეტრიწის თარგმანს მისდევს. მხოლოდ გამოტოვებულია ზოგიერთი თავი. პეტრიწის თარგმანიდან გადმოწერილია შემდეგი თავები: 2, 3, 7, 8, 9, 10, 14, 18, 20, 35, 37, 39, 41, 45, 46, 48, 52 – 54, 61, 77 – 80, 84, 86 – 89, 91, 104 – 114, 123, 127 – 130, 135 – 138, 140, 141, 143 – 146, 149 – 151, 155, 158, 160, 161, 161, 167, 169, 182, 164 – 190, 193, 194, 202 – 211. დანარჩენი თავები გამოტოვებულია.

ი. ბაგრატიონი პეტრიწის თარგმანს დიალოგის ფორმას აძლევს და გამოჰყავს მოსაუბრე პირები „ჰყონდიდელისა“ და იონას სახით. ჰყონდიდელი გადმოგვცემს პეტრიწის თარგმანის ტექსტს, ხოლო იონა, იგივე იოანე ბაგრატიონი კი, მას კომენტარიებს უკეთებს.

ი. ბაგრატიონი ცდილობს ილუსტრაციებით უფრო ნათელი გახადოს ავტორის აზრი. მაგ., მეორე თავი პეტრიწის

¹ პროფ. გ. ჯავახიშვილი, კალმასობა, 1933, გვ. 3.

² საქ. სახ. მუზ. ხელნაწერი H – 2170.

თარგმანში ეხება საკითხს იმის შესახებ, რომ ის, რაც ეზიარება „ერთს“, არის „სხვა“. იოანე კი აკეთებს კომენტარს, რომ „ორი გინა სამი ანუ სხვა სახე რიცხვისა არიან სიმრავლე და არა უზადო ერთი“.

თავი, სადაც განხილულია „წარმომჩენელისა და წარმოჩენილის“ საკითხი, იონა განმარტავს, რომ „წარმომჩენელი“ არის ღმერთი, რომელიც „უაღრეს არს ყოველთაგან ქმნილთა“.

თავს „პირველისა კეთილობისათვის“ მოსდევს შემდეგი თეოლოგიური კომენტარიები: პირველი სიკეთე, ანუ „კეთილობა“ არის ღმერთი; „უმოქენაო“, ე. ი. დამოუკიდებელი, თავისთავადი არიან „ანგელოზნი და ცანი“, რადგანაც, იონას აზრით, უხრწნელება და სამარადისობა „ნათესავ არს ღვთისა“. პეტრიწის თარგმანში არაა ნათქვამი, თუ რაა „მიუდრეკელი“ ან „მიდრეკილი“ (უძრავი და მოძრავი), იონა კი გვამცნებს, რომ უძრავი არის ღვთაება და ანგელოზნი, – თვითმოძრავი, საერთოდ, თავისთავად მოძრავი არის სული; ხოლო „მიდრეკილი“, უფრო სწორად, სხვის მიერ ამოძრავებული კი – სხეული და „უგრძნო ნივთნი“. ი. ბაგრატიონი „თვთ მდგო“-ს, ე. ი. დამოუკიდებელს უწოდებს ღმერთს, ანგელოზებსა და სულს. თავში „აუგებლობისათვის“ იონა განგვიმარტავს, რომ „ნანდვილი აუგებელი არს ღმერთი“ (აუგებელი, ე. ი. მარადიული, უსაწყისო). თავში „უხრწნელობისათვის და ხრწნილებისა“ იონა უხრწნელად, ე. ი. მარადიულად სულსა და ღმერთს აცხადებს, რომელსაც „არა აქუნ დასაბამი და დასასრული“.

პეტრიწის თარგმანში კი ლაპარაკი იყო ზოგადად მარადიულზე და არ იყო დაზუსტებული, თუ რაა ის.

თავში „განსაზღვრულთა და განუსაზღვრელთათვის“ იონა განმარტავს, რომ „ნანდვილ მყოფი“ არის სული, რადგანაც „ნანდვილ მყოფი“ უსხეულო უნდა იყოს.

გარდა ამისა სული, ი. ბაგრატიონის კომენტარიების მიხედვით, არის „დაუზღვრომელი“, „უხრწნელი“, „ცხოველი“

და ყოველივე რაც ეზიარება მას, განცხოველდება; სული განუყოფელია, დამოუკიდებელი და უცვლელი. სხეული, პირიქით დამოკიდებული, ხრწნადი, ცვალებადი, რთული და სხვ. ამავე დროს არსებულად, „ნანდვლ მყოფად“ მას მიაჩნია არა სხეულებრივი, მატერიალური, არამედ უსხეულო და არამატერიალური რამ.

თავი „უკუნობითისა და უკუნისათჳს“ დათმობილი აქვს მსჯელობას, რომ „უკუნობითი“ არის ღმერთი. „წმიდისა ეკლესიისამებრ უკვდავსა უკუნობითისა ვიტყვით ღმერთსა, ანგელოსთა და სიტყვერსა სულსა კაცისასა, ხოლო სხვასა გარეშე ამისა წარხდომადსა“.

უმაღლესი ერთისადმი ზიარება არის, იონას აზრით, შუალობითი და უშუალო. უმაღლესს ერთს უშუალოდ ეზიარებიან „პირველნი დასნი ანგელოსთანი ღვთისა და სახენი, რომელნი მახლობელ არიან ნათესავთა“, ხოლო ყოველივე სხვა, რაშიც იგი სხეულებრივ მოვლენებს გულისხმობდა, ეზიარებიან შუალობით.

პეტრიწის თარგმანში ნათქვამია, რომ პირველი მიზეზი ერთი არის მარტივი; იონა კი ამტკიცებს, რომ მარტივი არის ღმერთი, თვით ანგელოზნიც კი, რომლებიც სხეულებზე უფრო ახლო დგანან ღმერთთან, ამ უმაღლეს ერთთან შედარებით რთულნი არიან, მაგრამ საგნებთან შედარებით – მარტივნი, რადგანაც ანგელოზნი უშუალოდ უკავშირდებიან უმაღლეს ერთს, საგნები კი შუალობით, ამიტომ საგნები უფრო დაშორებულნი არიან უმაღლესი ერთისაგან.

„ცნობა“, ანუ გონება, იონას აზრით, უპირატესი, ე. ი. უკეთესი აქვთ უსხეულო არსთ, ხოლო ადამიანთა „ცნობა“ ჩამორჩება ანგელოზთა „ცნობას“.

უმაღლესი ერთი, ანუ ღვთაება, იონას აზრით, გამოასხივებს „სადმართო ნათელს“. ეს ნათელი აღწევს ადამიანებამდეც კი და, ამრიგად, ყოველი არსი ეზიარება ღვთაებას ემმაცების და ცოდვილების გარდა (იხ. თავი „შესმენათა და ქმედებარებათათვის“).

როგორც ვხედავთ, იონა ბაგრატიონი, იონა ბერის პირით, პროკლე დიადოხოსის პეტრიწისეულ თარგმანს თეოლო-

გიურ კომენტარიებს უკეთებს. ამ კომენტარიებში ორიგინალური არაფერია; გარდა ამისა, ისინი კი არ აადვილებენ პეტრიწის თარგმანის გაგებას, არამედ უფრო ართულებენ და აბუნდოვანებენ მას.

კეკელიძე-ბარამიძეულ გამოცემაში არაა შეტანილი ერთ-ერთი თავი „ნარკვევად ქმნილი სახლმართა წიგნი დავით უძლეველისგან. უკეთუ არსისა, რად არსისა, ვითარი არსისა და რამსათვის უბნობა“¹, რომელიც გადმოწერილია ხელნაწერიდან: „წიგნი სახლმართა დავითისი უძლეველ ჭილოსოქოსისა“². „კალმასობის“ ზემოაღნიშნულ თავთან ამ ხელნაწერის შედარებამ დაგვარწმუნა, რომ ეს უკანასკნელი გადმოწერილია თითქმის მთლიანად, შიგა და შიგ გამოტოვებულია ზოგიერთი ადგილი.

საუბარი იონასა და არქიერს შორის „დიალექტიკისა ანუ კატილორიისათვის“³ წარმოადგენს დავით ბაგრატიონის, იონა ბაგრატიონის ძმის, „შემოკლებულ კატილორიას“⁴, რომელიც, თავის მხრივ, გადმოღებულია სიმონ ჯულაეცის „დიალექტიკადან“⁵. „კალმასობაში“ ამ ნაწარმოებიდან შეტანილია I ნაკვეთის ნაწილი, დაწყებული პარაგრაფიდან „სახელმოდგამისათვის“ – ბოლომდე, და III ნაკვეთის პირველი სამი პარაგრაფი. გამოტოვებულია II ნაკვეთი – „თხზვისათვის“.

„კალმასობის“ ორტომიან გამოცემაში არაა შეტანილი თავი, რომელსაც ეწოდება „პერი არმენია კმისათვის და ვნებათა რწმინცა სულთა შა არიან ნარკვევად“⁶, და რომელიც წარმოადგეს არისტოტელეს „პერი ჰერმენეიას“; ამ უკანასკნელს ქართულ თარგმანებში ეწოდება: „დასაბამი და წინადადება წიგნთა რწმი ითქმის ელინთამებრ პერიარმე-

¹ საქ. სახ. მუზ. ხელნაწ. H – 2134, გვ. 388r – 418v.

² ხელნაწ. H – 3125 და II – 69.

³ ხელნაწ. Q – 720, გვ. 112 – 125; კალმასობა, ტ. I, გვ. 92.

⁴ ხელნაწ. H – 2246.

⁵ ხელნაწ. S – 255, 271, 4807, 1593.

⁶ ხელნაწ. H – 2170. გვ. 370v – 382v, გაგრძ. H – 2134-ში. გვ. 383v – 388r.

ნიას, ხ~ ქართველთამებრ განმარტებისათჳს: წარმოებული უფროსად ბრძნისა არისტოტელისა მიერ. თარგმანებული და განმარტებული დავთის მიერ არმანთა ფილასოფოსისა“¹. ამ ხელნაწერიდან „კალმასობის“ აღნიშნულ თავში გადაწერილია გვერდები: 6 – 9; 10 – 13; 13 – 31, 18 – 19; 31 – 35; 39--43; 53 – 66 (შეესატყვისება H – 2170 ხელნაწერის 370v – 382r გვ.); 66 – 70; 73 – 80; 166 – 172 (შეესატყვისება H – 2134 ხელნაწერის 383v – 388r გვ.). კითხვა-მიგების ფორმაც კი გადმოტანილია უშუალოდ S – 2563-დან. მაგრამ დედანში მოსაუბრენი არა გვხვდება. მოსაუბრე პირთა ნაცვლად დედანში არის შეკითხვა („სიტყ“) და პასუხი („გან“), რაც განმარტებას ნიშნავს.

„კალმასობაში“ ფართოდ არის გამოყენებული XVIII საუკუნის ბოლოს რუსულიდან თარგმნილი ძეგლი „კიტაის სიბრძნე“².

ეს წიგნი 1777 წელს ყოფილა თარგმნილი რუსულიდან ქართულად არქიდიაკონის გაიოსის მიერ ქალაქ მოსკოვში.

აღნიშნული არქიდიაკონი გაიოსი თავდაპირველად თელავის სემინარიის რექტორი ყოფილა, ხოლო შემდეგ ასტრახანის არქიეპისკოპოსი. წიგნს შესავალში უძღვის ზოგადი მიმოხილვა ამ წიგნის შინაარსისა და მნიშვნელობის შესახებ. შემდეგ კი მოცემულია ინგლისელი მთარგმნელის წინასიტყვაობა. ინგლისელ მთარგმნელს აღნიშნული წიგნი უთარგმნია ჩინურიდან ინგლისურ ენაზე. ჩინური ორიგინალი შენახული ყოფილა ტიბეტის ერთ-ერთ ტაძარში, სადაც მრავალი ძვირფასი ხელნაწერი ინახებოდა და მათ შორის ეს ხელნაწერიც. ჩინელი ავტორი ამ ძეგლისა დასახელებული არ არის. იოანე ბატონიშვილი ამ ძეგლიდან იწერს მთელ თავებს, ოღონდ

---

¹ საქ. სახ. მუზ. ხელნაწ. S – 2553.

² ხელნაწ. S – 176.

არასავსებით ზუსტად, აქა-იქ ტოვებს სიტყვებს და ფრაზებსაც კი; მაგრამ ძირითადად ტექსტს არ ცილდება და მას მისდევს. „კიტაის სიბრძნიდანაა“ „კალმასობაში“ შეტანილი შემდეგი თავები: „მეუღლეობისათვის“¹ (იხ. „კიტაის სიბრძნეში“ თავი – „მეუღლეობისათვის“ გვ. 64 – 66); „ძმათა სიყვარულისათვის“² („კიტაის სიბრძნეში“ თავი – „ძმათათვის“ გვ. 40 – 42), „სიმდიდრისათვის“³ და „გლახაკისათვის“⁴ („კიტაის სიბრძნის“ თავი – „სიმდიდრისა და სიგლახაკისათვის“, გვ. 74 – 75); „მონათათვის“⁵ და „უფლისათვის“⁶ (იხ. „კიტაის სიბრძნე“, თავი – „უფლისათვის და სახლეულთა მისთა“, გვ. 77 – 78).

„კალმასობის“ ერთ-ერთი თავი, რომელსაც „ეწოდება „თვს ხუთთა მათ მარტივთა ხმათა პორფირისათა“⁷, რომელიც აგრეთვე არაა შეტანილი ორტომიან გამოცემაში, წარმოადგენს ამმონიოს ჰერმესელის (არისტოტელის კომენტატორის) თხზულებას. ამმონიოსს ეკუთვნის აგრეთვე „მოსახსენებელი ათთა კატელორიათადმი არისტოტელისათა“.

„კალმასობაში“ შესული ამმონიოსის თხზულება თარგმნილი იყო ქართულ ენაზე ჯერ კიდევ XI – XII საუკუნეებში უცნობი მთარგმნელის მიერ. არის მოსაზრებანი, რომ მთარგმნელი იოანე პეტრიწი უნდა ყოფილიყო. აღნიშნული ძეგლი კვლავ ითარგმნა 1795 წელს ზურაბ შანშოვანის მიერ. მაგრამ „კალმასობაში“ შესული თავი არ ემთხვევა არც პირველ და არც მეორე თარგმანს. „კალმასობაში“ შეტანილი „თვს ხუთთა მათ მარტივთა ხმათა პორფირისათა“, ემთხვევა ანტონ კათოლიკოსის „კატილორია სიმეტნის“ მეოთხე თავს, რომელსაც ეწოდება „პორფირიოს ფინიკელისა ხუთთა ჯმათა

¹ ი. ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, კალმასობა, ტ. I, გვ. 240 – 242.

² ი ქ ვ ე, გვ. 242 – 244.

³ ი ქ ვ ე, გვ. 229 – 230.

⁴ ი ქ ვ ე, გვ. 230 – 233.

⁵ ი ქ ვ ე, გვ. 50.

⁶ ი ქ ვ ე, გვ. 51 – 52.

⁷ ი ქ ვ ე, H – 2170 (გვ. 152r – 159r).

ზიარება და განთავსებად“ და რომელიც 21 პარაგრაფს შეიცავს. ანტონის ეს თარგმანი დავით ბაგრატიონმა შეიტანა კრებულში¹, სადაც პირველ ადგილზე დავით ბაგრატიონის „გრამატიკა“ და შემდეგ კი აღნიშნული ძეგლი.

„კალმასობის“ თავი „კოსმოლოგიისა ანუ აღწერისათვის სოფლისა“², როგორც თვით იოანე ბაგრატიონი არა ერთგზის მიუთითებს, ამოკრებილია იოანე დამასკელის „გარდამოცემიდან“ (S – 1453, გვ. 64r – 68r).

„კალმასობაში“ ვხვდებით აგრეთვე ანტონ ბაგრატიონისა და, განსაკუთრებით კი, ბაუმაისტერის შეხედულებების ძლიერი გავლენის კვალს. „კალმასობაში“ ეთიკური სენტენცია „ჰქმენი იგი, რადგადა სრულგყოფს შენ და მდგომარეობასა შენსა“³; მიმდინარეობანი ბაუმაისტერის წიგნიდან „დასაბამნი ჭილოსოფიისა ახლისა“⁴. იქიდანვეა აღებული მსჯელობა ეთიკაზე⁵ და ფილოსოფიის განსაზღვრებები („ფილოსოფია არს სიბრძნისმოყვარება, რომლისა ძალით შევემცნებით საღმრთოთა და კაცობრივთა საქმეთა“⁶, ანდა ფილოსოფია არის „მსგავსება ღვთისა, რაოდენ ძალუძს კაცსა“⁷ აღებულია ბაუმაისტერის ზემოხსენებული წიგნიდან⁸. ბაუმაისტერის ფილოსოფიის წიგნიდანვე⁹ აღებული პოლიტიკის განსაზღვრება („პოლეტიკა განმარტებს კანონთა კეთილგონიერებისათა“¹⁰). ცოდნის სამი სახეობის – ისტორიუ-

¹ საქ. სახ. მუზ. ხელნაწ. A – 408.

² ხელნაწ. S – 5374 გვ. 64 – 65.

³ ი. ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, კალმასობა, ტ. I, გვ. 30.

⁴ საქ. სახ. მუზ. ხელნაწ. S – 251, თავი „ჭილოსოფია საპრაკტიკო“, § 74.

⁵ ი. ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, კალმასობა, ტ. I, გვ. 166, 168.

⁶ ი ქ ე ე, გვ. 42.

⁷ ი ქ ე ე, გვ. 71.

⁸ ხელნაწ. S – 251, ანტონისეული შესავალი, გვ. 7 და თავი „საყოფაქცეო ჭილოსოფია“, § 1, 2, 3.

⁹ ი ქ ე ე, თავი „ზედდადგინებანი პოლიტიკოსანი“, § 2, გვ. 689.

¹⁰ ი. ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, კალმასობა, ტ. I, გვ. 6.

ლის, ფილოსოფიურისა და ფიზიკურის¹ – განსხვავება; აგრეთვე ბაუმისტერი შეხედულებების გავლენის კვალს ატარებს².

მსჯელობა ფილოსოფიური ჭეშმარიტების სამი სახის შესახებ³ იქიდანვეა აღებული⁴, მსჯელობა სულის თვისებათა შესახებ⁵ ბაუმისტერიდანაა აღებული.

დიალოგი „შემოკლებული ქრისტიანებრივი ზნეთჰსწავლულება“⁶ იონას ერთ-ერთ ქადაგებას უნდა წარმოადგენდეს. ხოლო დიალოგი სათაურით „სიმვოლისა ანუ სარწმუნოების აღსარებისათვის“⁷ წარმოადგენ „დაბადებიდან“ და ახალი და ძველი აღთქმის წიგნებიდან ამოკრებილ ადგილებსა და მათ კომენტარიებს, რაც ახალს არაფერს არ შეიცავს, და ემსახურება ქრისტიანულ-სადვთისმეტყველო დებულების პოპულარიზაციას.

„კალმასობის“ ბევრი დიალოგი ამოღებულია თვით იოანე ბაგრატიონის ნაწარმოებიდან, რომელსაც ეწოდება „ენციკლოპედია“, ანუ „სხმათა და სხმათა ჰსწავლათა შეკრებილებანი“⁸.

„კალმასობაში“ თავი „კაცისათვის“⁹ ემთხვევა აღნიშნული ხელნაწერის ერთ-ერთ თავს, რომელიც ასეთსავე სახელს ატარებს¹⁰.

თავი „სწავლისა და ხელოვნებისათვის“¹¹ არის ხელნა-

¹ ი. ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, კალმასობა, ტ. I, გვ. 72.

² ხელნაწ. S – 251, თავი „ლოდიკა“, § 1.

³ კალმასობა, I, გვ. 167.

⁴ იქვე, § 143, 144.

⁵ ი. ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, კალმასობა, ტ. I, გვ. 14.

⁶ საქ. სახ. მუზ. ხელნაწ. H – 2170, გვ. 224v – 225v.

⁷ ხელნაწ. H – 2134, გვ. 428v – 436r.

⁸ ხელნაწ. H – 2196 რომელიც ავტორის ავტოგრაფს წარმოადგენს და 1829 წელს განეკუთვნება.

⁹ ი. ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, კალმასობა, ტ. I, გვ. 13 – 15.

¹⁰ ხელნაწ. H – 2196, გვ. 68r – 69v.

¹¹ ი. ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, კალმასობა, ტ. I, გვ. 41 – 43.

წერშიაც¹. მსჯელობა ეთიკაზე² არის „ენციკლოპედიაშიც“³.
თავი „შემოკლებული ქრისტიანებრივი ზნეთ-ჰსწავლულება“⁴
ემთხვევა „ენციკლოპედიის“ თავს „ქრისტიანებრივისა ზნეთ-
სწავლულობისათჳს“⁵, ოღონდ „კალმასობაში“ აღნიშნული
თავი უფრო შემოკლებით არის წარმოდგენილი. „კალმასო-
ბაში“ თავი „თვის საქართჳსლოდსა“⁶ არის „ენციკლოპედია-
შიც“, სათაურით „თჳს სამეფოს საქართველოდსა“⁷. „კალ-
მასობის“ „ისტორია ქართლისა“⁸ „ენციკლოპედიაში“ შეტა-
ნილია სათაურით „ისტორია ქართლისა შემოკლებით“⁹,
ოღონდ „კალმასობაში“ ეს თავი გაცილებით უფრო ვრცე-
ლია.

„კალმასობის“ ზემოაღნიშნული თავების წყაროს დად-
გენისათვის ნაკლებ მნიშვნელოვანია კითხვა იმის შესახებ,
თუ რომელია ადრე დაწერილი „ენციკლოპედია“, თუ
„კალმასობა“. ამ კითხვას მნიშვნელობა მაშინ ექნებოდა,
რომ „ენციკლოპედია“ ორიგინალური იყოს. საქმე იმაშია,
რომ თვით „ენციკლოპედია“ ი. ბაგრატიონის ორიგინალური
შემოქმედება არ უნდა იყოს და უნდა წარმოადგენდეს ნა-
თარგმნი ძეგლების თავმოყრას.

კერძოდ, „ენციკლოპედიის“ თავი „სწავლა ზნეობითი
და კანონი პატიოსნისა კაცისა“¹⁰ წარმოადგენს ს. ვაჩნაძის
მიერ, 1823 წელს, რუსულიდან შესრულებულ თარგმანს.
ამას ადასტურებს H – 851 ხელნაწერი შესავალში იონა
ხელაშვილის მინაწერი, „სწავლა ზნეობითი რუსული ენიდან

¹ საქ. სახ. მუზ. ხელნაწ. H – 2196, გვ. 71r – 72v.

² ი. ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, კალმასობა, ტ. 1, 166 – 167,

³ ხელნაწ. H – 2196, გვ. 77r – 78r.

⁴ ხელნაწ. H – 2170, გვ. 224r – 225v.

⁵ ხელნაწ. H – 2196, გვ. 62r – 65r.

⁶ ი. ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, კალმასობა, ტ. II, გვ. 215 – 232, ანდა
ხელნაწ. H – 2134, გვ. 499 – 508.

⁷ ხელნაწ. H – 2196, გვ. 110r – 111r.

⁸ ი. ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, კალმასობა, ტ. II, გვ. 232; სხელნაწ. H –
2134, გვ. 588v – 512r.

⁹ ხელნაწ. H – 2196, გვ. 111v – 116r.

¹⁰ ხელნაწ. H – 2196, გვ. 68r – 80r.

თარგმნილი იქმნა იოანე ბატონიშვილის ხელმძღვანელობით თავადის ვაჩნაძე სვიმონ სოლომონის ძისაგან წელსა 1823 თთჴწსა... დეკემბრის 30..¹.

ეს ფაქტი გვაფიქრებინებს რომ „ენციკლოპედიაში“ შესული სხვა ნაწარმოებებიც ან ნათარგმნი, ან გადმოკეთებული უნდა იყოს. მაშასადამე, ასეთივე ხასიათისა უნდა იყოს ის თავებიც, რომლებიც საერთოა „კალმასობას“ და „ენციკლოპედიას“ შორის.

თუ ყოველივე ამას დავუმატებთ უკვე მიგნებულ ნაწარმოებებს, რომლებიც „კალმასობის“ წყაროებად არის ცნობილი და რომლითაც უსარგებლია ი. ბაგრატიონს (არჩილ მეფის „ძველი და ახალი დროის მელექსეთა შესახებ“, ანტონ ბაგრატიონის „წყობილსიტყვაობა“, ვახუშტი ბაგრატიონის „ისტორია, ბესარიონ კათოლიკოსისა და ანტონ პირველის „მარტირიკა“, რუსი ისტორიკოსის ევგენის შრომა (Историческое изображение Грузии) და სხვა)², შეიძლება დავასკვნათ, რომ „კალმასობაში“ უხვადაა შეტანილი იმდროინდელ საქართველოში გავრცელებული თარგმნილი ფილოსოფიური და, საერთოდ, მეცნიერული ხასიათის ძეგლები, რომლებიც თვით ი. ბაგრატიონს არ ეკუთვნის და რომლებიც ი. ბაგრატიონმა იმ მიზნით შეიტანა, რომ მიეწოდებინა ქართველი მკითხველისათვის ცოდნა მეცნიერების სხვადასხვა დარგიდან. ამისათვის მან გამოიყენა ორიგინალური მხატვრული სიუჟეტი, სადაც ეხვადაა მოცემული ავტორის სოციალურ-პოლიტიკური და ფილოსოფიური შეხედულებები.

მიუხედავდ „კალმასობის“ მნიშვნელოვანი ნაწილის არაორიგინალობისა, ეს თხზულება მაინც საინტერესო მოვლენაა როგორც ავტორის შეხედულებათა, ისე იმდროინდელი საქართველოს ეკონომიური და სოციალურ-პოლიტიკური

---

¹ სვიმონ ვაჩნაძის აღნიშნულ თარგმანს წარმოადგენს აგრეთვე ხელნაწერი H – 1197.

² ამის შესახებ იხ. ტრ. რ უ ხ ა ძ ე, ქართული ეპოსი „გარდამავალი ხანის“ ლიტერატურაში, 1939, გვ. 96.

ვითარების დახასიათებისათვის. „კალმასობაზე“ შემდგომში მეცნიერულმა მუშაობამ შეიძლება გაამრავლოს რიცხვი იმ წყაროებისა, რომლითაც ი. ბაგრატიონმა ისარგებლა, მაგრამ ეს არ დაუკარგავს „კალმასობის“ ორიგინალურ ნაწილს თავის ღირებულებას. „კალმასობის“ ახლად გამოცემის შემთხვევაში არაორიგინალური ნაწილის გამოტოვება არ დააზიანებს „კალმასობის“ ორიგინალური ნაწილის მთლიანობას.

*
*   *

იოანე ბაგრატიონს ჰქონია აგრეთვე ორიგინალური ფსიქოლოგიური ტრაქტატი „ძალნი სულისანი“¹. ტრაქტატს დასაწყისში უძღვის იოანე ბაგრატიონის წერილი თავისი ძმისადმი – თეიმურაზისადმი, საიდანაც ვტყობილობთ, რომ ტრაქტატი ორიგინალურია და თეიმურაზის მითითებებით დაწერილი, რადგან იოანე წერს თეიმურაზს: „თქუწნისა ნებისაებრ ჰელ-ვყავ და ძალნი სულისანი დავსხენ“-ო. მეორე მხრივ, წერილი გვებმარება ნაშრომის თარიღის დასადგენად. როგორც თვითონ ავტორი ი. ბაგრატიონი აღნიშნავს, იგი დაწერილი ყოფილა 1824 წლის ოქტომბერში.

ტრაქტატი საკმაო რაოდენობით შეიცავს ისეთ მომენტებს, რომლებიც ავტორის ფილოსოფიური მსოფლმხედველობის დახასიათებლად გამოდგება.

ავტორი განიხილავს სხვადასხვა „სულიერ ძალებს“: ყურადღებას, „შეთანასწორებას“ (შედარებას), „ჰსჯა“-ს (მსჯელობა), გონიერებას, მეხსიერებას, სურვილს და სხვა²; აგრეთვე საკითხს სულის უკვდავებისა და იმის შესახებ „თუ ჯთარ მაჰმადიანი თაყვანსცემენ კერპთა“³.

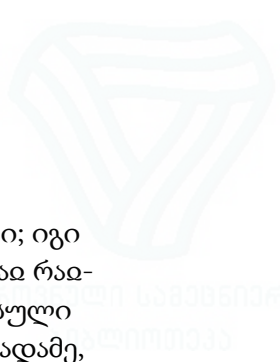
თავში, რომელსაც ეწოდება „ყურადღებისათვის“ ავტორი ყურადღების საფუძვლად „სმენას“ აცხადებს. სმენის ობიექტად კი მას მიაჩნია „ყოველი იგი ზოგადი, რადცა გრძნობათა ანუ გონებასა ჩუწნსა წარმოუდგების“⁴. საინტერე-

¹ საქ. სახ. მუზ. ხელნაწ. H – 2226, გვ. 82 – 86.

² იქვე, H – 2226, გვ. 82.

³ იქვე, გვ. 86.

⁴ იქვე, გვ. 82.

სოა, თუ რას გულისხმობს ავტორი სულიერ საგნებში; იგი ამ საგნებს ასე განმარტავს: „თვთ იგი მგრძნობელობად რად-საცა საგანი აწარმოებს სულსა შინა, და რომელსაცა სული ჰსცნობს უფროს სხლათა ზედა განწვალებით“¹; მაშასადამე, სულიერ საგნებში იოანე გულისხმობს ჩვენს შინაგან სამყაროს, სულიერ სამყაროს, თვით ადამიანის „მე“-ს და მასზე რეფლექსიას და არა რაღაც მიღმურს, იმქვეყნიურს, ზემატერიალურს.

ერთ-ერთ თავში განხილულია აგრეთვე „შეთანასწორება“, როგორც სულიერი ძალა. ავტორი ამ სულიერი ძალის ასეთ განსაზღვრებას იძლევა: „ესრეთ შეთანასწორებად არა სხლა რადმე არს ჳთარ ყურადღებისა მიქცევა ორთა ნივთთა ზედ“². ამრიგად, „შეთანასწორება“ ყოფილა ორი ისეთი ობიექტის შედარება, რომლებსაც ერთდროულად შევიცნობთ. შედარების საფუძველზე ვასკვნით – საგნები მსგავსნი არიან თუ განსხვავებულნი. ასე წარმოიშობა საგანზე თუ საგნებზე „ჰსჯა“, ანუ მსჯელობა.

თავში, რომელსაც ეწოდება „გონიერებისათვის“, ავტორი ამ სულიერ ძალას აიგივებს ჯერ „გულისხმიერებასთან“, შემდეგ კი ყურადღებასთან. „გონიერება არს თვთ გულისხმიერება“³, მეორეგან კი წერს: „გონიერება ანუ გულისმისყოფა არა სხლა რადმე არს, ჳთარცა ყურადღება“⁴.

„მიდმოგონება“-ს ავტორი განმარტავს ისე, როგორც შემეცნებას. უფრო სწორად, როგორც საგნის თანმიმდევრულ, თანდათანობით შემეცნებას: „მიდმოგონება არს არა მყისთანად მიდრეკა, არამედ ჳთარცა ბიჯებით მიწევნა საგნისადმი“.

მეხსიერების დახასიათებას სპეციალური თავი აქვს დათმობილი. ავტორი მეხსიერებას განმარტავს, როგორც „შეცლას-ს ყოველთა მოქმედებათა ჩლწნთა და ჯამს ანუ შეგროებას თჳს შორის ჰსწავლულებათა“.

---

¹ საქ. სახ. მუზეუმის ხელნაწ. H – 2226, გვ. 82.

² ი ქ ვ ე, გვ. 83.

³ ი ქ ვ ე, გვ. 84.

⁴ ი ქ ვ ე, გვ. 85.

ყველა სულიერი ძალა, საერთოდ, ავტორის აზრით, ისე მოქმედებს, როგორც გრძნობის ორგანოები. ყოველ სულიერ ძალას აქვს თავისი ობიექტი: „ვ-ა ესმის ყურსა ბგერა, ასრეთვე სულსაცა ესმის და ანუ მოხვედების და ამისთჳს წოდებული არს გულისცმისყოფა სასმენლად სულისა“¹. თუ გრძნობის ორგანოებით გარესამყაროს შევიცნობთ, სულიერი ძალებით – სულიერ სამყაროს, ანუ ადამიანის შინაგან სამყაროს.

ი. ბაგრატიონის მსოფლმხედველობის დადგენისათვის გაცილებით მნიშვნელოვანი თავია „...სულისა უკვდავებასათვის“. იოანეს აზრით, სული სამ ნაწილად იყოფა: „მოზარდობითი“, მფშვნელობითი“ და „სიტყვერობითი“. პირველი ორი ნაწილი დაბალი სულია, მესამე კი მაღალი, რადგანაც პირველი ორი რთული აღნაგობისაა და სწრაფად იშლება. მესამე სახეობა კი არა, რადგან იგი მარტივი და მარადიულია².

იოანე ბატონიშვილის მსოფლმხედველობის დახასიათებისათვის მნიშვნელოვანია იმდენად არა ის, თუ სულის რომელი ნაწილი მიაჩნია მას უკვდავად, არამედ ის, რომ, მისი აზრით, ადამიანისათვის სპეციფიკური ნაწილი სულისა უკვდავია; რაც კიდევ ერთხელ ადასტურებს ი. ბაგრატიონის მსოფლმხედველობის იდეალისტურობას.

ამრიგად, ი. ბაგრატიონის მსოფლმხედველობა იდეალისტურია და ფეოდალური არისტოკრატიის იდეოლოგიას გამოხატავს. მაგრამ ამავე დროს მას აქვს რიგი პროგრესული შეხედულებებისა: საქართველოს არსებული სოციალურ-პოლიტიკური ვითარების კრიტიკა და მისი რეორგანიზაციის აუცილებლობის აღიარება, განმანათლებლური იდეები, პატრიოტიზმი და სხვ. რაც ი. ბაგრატიონის ნააზრევს დღესაც არ უკარგავს ისტორიულ მნიშვნელობას.

---

¹ საქ. სახ. მუზეუმის ხელნაწ. H2 – 226, გვ. 85.

² იქვე, გვ. 86r.

თავი მეორე

იონა ხელაშვილი

ცხოვრება და მოღვაწეობა. იდეალისტურ-თეოლოგიური მსოფლმხედველობა. მატერიალიზმის კრიტიკა;

ი. ხელაშვილის მსოფლმხედველობის პროგრესული მომენტები; საქართველოს რუსეთთან შეერთების ფაქტის დადებითი შეფასება, არსებული სოციალური ურთიერთობის კრიტიკა, განმანათლებლობა და პატრიოტიზმი

იონა ხელაშვილს XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართველ მოღვაწეთა შორის ერთ-ერთი ცენტრალური ადგილი უჭირავს. იგი იყო დიდი პატრიოტი და კაცთმოყვარე, თავისი დროისათვის ღრმად განათლებული ადამიანი, ფილოსოფიის კარგი მცოდნე. იცნობდა და იყენებდა არისტოტელეს, პლატონის, ეპიკურეს, ციცერონის, ემპედოკლესა და სხვათა ფილოსოფიურ მოძღვრებას. იცნობდა იმდროინდელ რუსულსა და მსოფლიო აზროვნებასა და კულტურას. ამავე დროს, შეძლებისდაგვარად, ცდილობდა მთელი თავისი ცხოვრება სამშობლოსა და თანამემამულეთა კეთილდღეობისათვის მოეხმარებინა. იონა ხელაშვილს პატრიოტულ საქმედ მიაჩნდა რუსეთ-საქართველოს კავშირის განმტკიცება. იგი ერთ-ერთი იმათთაგანი იყო, რომლებიც მხურვალედ მიესალმნენ რუსეთთან საქართველოს შეერთებას და ყოველ ღონეს ხმარობდნენ ამ კავშირის განმტკიცებისათვის. იგი თანამემამულეებსაც კი განუმარტავდა ამ ფაქტის დადებითსა და პროგრესულს მნიშვნელობას, იმ სარგებლობას, რაც შეიძლება მოეტანა საქართველოსათვის რუსეთს. იონა ხელაშვილი განმანათლებლური იდეების მატარებელი იყო. თავის თანამემამულეებში სწავლა-განათლებისა და კულტურის დანერგვას იგი არა მხოლოდ თეორიულად ქადაგებდა, არამედ

პრაქტიკული მოქმედებითაც უწყობდა ხელს. იონა ავტორია მრავალრიცხოვანი საღვთისმეტყველო და ფილოსოფიური ხასიათის ტრაქტატისა.

ი. ხელაშვილი ბატონიშვილების თანამედროვე და უახლოესი მეგობარი იყო. ცნობილია, რომ მან ბატონიშვილების ხვედრი თავისი ნებით გაიზიარა, წაჰყვა მათ პეტერბურგში, სადაც თავისი ცხოვრების დიდი ნაწილი გაატარა და მთელი დრო ბატონიშვილების სამსახურს, თანამემამულეების დახმარებასა და თავისი საეკლესიო-თეოლოგიური ტრაქტატების წერას მოახმარა.

მღვდელი ივ. ბარნაბიშვილი, რომელმაც „სახალხო გაზეთში“ დაწერა წერილი იონა ხელაშვილის შესახებ, იონას გვარის საკმაოდ დეტალურ გენეალოგიას იძლევა¹. მისი აზრით, ხელაშვილების გვარი მიხელაშვილებიდან არის წარმოშობილი. თავდაპირველად მიხელაშვილები ცხოვრობდნენ კახეთში, სოფელ ზემოხოდამენში. აქედან ერთ-ერთი მიხელაშვილი გადასახლდა სოფელ ვაქირში და თავისი გვარი ხელაშვილად გადააკეთა. იონას წინაპრები საქართველოს მეფეთაგან დიდად პატივცემულნი ყოფილან. ბარნაბიშვილს ამის დამადასტურებლად მოჰყავს ამონაწერი იონასათვის ბოძებული ერთ-ერთი წერილიდან, სადაც ნათქვამია, რომ გიორგი XII-ის დროს ხელაშვილები და მიხელაშვილები ყოფილან „სწავლულნი ფრიად სამღთოითა წერილითა, მეცნიერებითა, მწიგნობრობითა და სრულისა მაგალობლობისა ხელოვნებითა მშვენიერ და ტკბილ მაგალობელი“.²

იონას პაპა – დათუნა 1747 წელს მეფე თეიმურაზ II-ს გაჰყოლია თეირანში. ამ დროს სპარსეთში დიდი არეულობა ამტყდარა, და თუ არა დათუნა, თეიმურაზი ვერ შესძლებდა სამშობლოში დაბრუნებას. დათუნას ვაჟი გიორგი, – იონას მამა, – აგრეთვე სამშობლოსა და საქართველოს მეფეთა ერთ-

---

¹ ნ. ბ ა რ ნ ა ბ ი შ ვ ი ლ ი, ბერი იონა ხელაშვილი, „სახალხო გაზეთი“, 1911, № 347, 348.

² იქვე.

გული ყოფილა. იგი წინ მიუძღოდა კახელთა ჯარს ლეკების წინააღმდეგ ბრძოლაში და ერთ-ერთ ბრძოლაში გმირულად დაღუპულა. მას ობლად დარჩენია სამი ვაჟი: იონა, სოლომონი და გრიგოლი.

კარბელაშვილის ცნობითაც¹, ხელაშვილების გვარი სამეფო გვართან დაახლოებული ყოფილა. ერეკლეს თურმე იონას წინაპარი დიმიტრი ხელაშვილი ასწავლიდა. დიმიტრის ძმა ნიკოლოზი და მისი ძე გიორგი, ხელმძღვანელობდნენ მგალობელთა გუნდს სამეფო კარზე. მათ 1777 წელს ერეკლემ აზნაურობა უბოძა. ეს გიორგი იონას მამა უნდა იყოს.

ი. ხელაშვილი დაიბადა დაბა ვაქირს 1772 წელს². იონა ხელაშვილის ავტობიოგრაფიული ნაწარმოები „რონინი მღუდელ-მონაზონ იონასი“³ შეიცავს ცნობებს იონას ცხოვრების მნიშვნელოვანი მომენტების შესახებ. ამ ხელნაწერის მიხედვით, პატარა იონამ მწიგნობრობის ნიჭი ადრევე განოიჩინა. ამიტომ მშობლებმა ვაქირის ნათლისმცემლის ტაძრის მღვდელს ზაქარია დემეტრაშვილს მისცეს აღსაზრდელად, მაგრამ რადგანაც დემეტრაშვილი მას მრავალ წვრილმან პირად საქმეს ავალებდა ამიტომ სწავლას მოწყურებული იონა თბილისში გარბის. აქ ერეკლე მეფესთან მივიდა, რომელმაც იგი მეტეხის სკოლის მოძღვარს მიაბარა. იონას აქაც დიდი ნიჭი გამოუჩენია. სამ დღეში აუთვისებია ასომთავრული, ხუცური და მხედრული ანბანი. იონას დიდ დახმარებას უწევდა ერეკლე II, რომელმაც თავისი ყურადღება და დახმარება განსაკუთრებით მას შემდეგ გააძლიერა, რაც ლეკების თავდასხმის დროს დაიღუპა იონას მამა. მამის სიკვდილის შემდეგ იონას დედასაც დიდხანს არ უცოცხლია. დაობლებულ იონაზე მხო-

---

¹ მღვდ. პ. კარბელაშვილი, იონა ბერი (ხელაშვილი), გახ. „საქართველო“, 1916, № 197, 206.

² ი. ხელაშვილის დაბადებისა და გარდაცვალების შესახებ ცნობას ვხვდებით საქ. სახ. მუზეუმის S – 1532 ხელნაწერში (გვ. 98 – 99); ცნობა 1899 წლისაა და პ. უმიკაშვილს ეკუთვნის, იგი წერს „იონა გარდაიცვალა პეტერბურღს 1837 წ. დაიბადა 1772 წ. იერომონახათ ხელდასმულია 1812. წ. ასაფლავია პეტერბურღს ალექსანდრე ნევის ლავრას“...

³ საქ. სახ. მუზ. ხელნაწ. S – 388.

ლოდ ერეკლე II-ს ზრუნავდა, რომელმაც იონა ჯერ თავის მოძღვარს მეტეხის დეკანოზ იესეს მიაბარა, შემდეგ მიტროპოლიტ იოანეს მისცა სასწავლებლად. ერეკლე II-ს სიკვდილის შემდეგ გიორგი XII-მ იგი თელავის სემინარიის რექტორს – დავითს ჩააბარა. კათოლიკოს ანტონ I-მა გიორგის სიკვდილის შემდეგ იონა ნათლისმცებლის უდაბნოს არქიმანდრიტს ეფთვიმეს დაუმოწაფა. აქედან იონა გადავიდა შიომღვიმში, შემდეგ კი ქვაბთახევში. ქვაბთახევში იონამ სამი წელი დაჰყო, და როდესაც გაიგო ბატონიშვილების რუსეთში წასვლის ამბავი, გადაწყვიტა გაჰყოლოდა მათ. ამის შესახებ მან თხოვნით მიმართა ანტონ კათოლიკოსს, რომელმაც ნება დართო, და იონაც ჩქარა გაემგზავრა რუსეთში, ფარნაოზ ბატონიშვილთან ერთად, 1805 წელს.

მოსკოვში ჩასვლამდე ქალაქ ვორონეჟში იონა სტუმრად მიიწვია ვინმე ტიმოთე სილიბისტროსძე ბოროდინიმა, სადაც ერთი წელი და სამი თვე დაჰყო. მოსკოვს იონა დიდხანს არ დარჩენილა და მალე პეტერბურგში გადავიდა. აქ მას დიდ დახმარებას უწევდნენ მეფის ძე მიხეილი და იოანე ბაგრატიონი. დავით ბაგრატიონის შუამდგომლობით იგი ალექსანდრე ნეველის აკადემიაში მიიღეს, რომელიც მან 1812 წელს დაამთავრა. აკადემიიდან ი. ხელაშვილს მისცეს მოწმობა, რომ მან „საქართველოს იპოდიაკონმა იონა ხელაევმან ისწავლა ს.პ-ბურგის სემენარიასა შინა კითხვა რუსული და სლავენური და წერა და ღვთისმეტყველება და დოღმატიკა და მორალი, საღმთო ისტორია, ღრამატიკა რუსული, ფილოსოფია და არითმეტიკა დია მოსწრაფებითა. არს კეთილ ყოფაქცევისა და იყო ყოველთა დღეთა პატიოსან“¹.

აკადემია დამთავრებული იონა იერომონახად აკურთხეს. ამის შემდეგ იგი დავით ბაგრატიონმა მოძღვრად მიიწვია. იგი იყო აგრეთვე იმერეთის დედოფლის ანას, დავითის მე-

---

¹ მღვდ. ნიკ. ბარნაბიშვილი, ბერი იონა ხელაშვილი, გაზ. „სახალხო გაზეთი“, 1911. № 348.

უღლის ელენეს, იმერთა დედოფლის მარიამისა და თეიმურაზ ბატონიშვილის მოძღვარი.

მიუხედავად იმისა, რომ იონა ხელაშვილი თვითონ მატერიალურ სივიწროვეს განიცდიდა, არავის არ აკლებდა თავის ზრუნვასა და პატრონობას, ვისთანაც კი ხელი მიუწვდებოდა. განსაკუთრებით დიდი დახმარება გაუწია მან სოლომონ დოდაშვილს.

თუ არა იონა ხელაშვილი, შეიძლება ს. დოდაშვილს თავისი „ლოგიკა“ ვერც კი გამოეცა.

იონასა და ს. დოდაშვილს შორის მიწერ-მოწერა ადასტურებს ამ ორი ადამიანის იშვიათ მეგობრულ ურთიერთობას.

მიწერ-მოწერიდანვე ვტყობილობთ, რომ იონასა და სოლომონს შორის ბოლომდე არ შეწყვეტილა გულთბილი, მეგობრული დამოკიდებულება. „რონინში“ კი იონა ხელაშვილი გულისტკივილით და წყენით აღნიშნავს, რომ დოდაშვილმა სამშობლოში დაბრუნებისას გამოართვა მას 3500 მანეთი იმ მიზნით, რომ მისი ლექსიკონი გამოეცა, მაგრამ დანაპირი არ შეასრულა და ფულიც უკან აღარ დაუბრუნა იონას.

შესაძლებელია, რომ „რონინში“ იონას ეს საყვედური ერთგვარ თვითდაზღვევას წარმოადგენს, რადგანაც სოლომონი ამ დროს დაპატიმრებული იყო და შეიძლება, რომ სოლომონ დოდაშვილის კიცხვით იონა, როგორც მისი მასწავლებელი და აღმზრდელი, თავს იცავდა მთავრობის მხრივ დევნისაგან.

იონა ხელაშვილი სიკვდილამდე პეტერბურგში დარჩა. ნიკ. კარბელაშვილის ცნობით, იონა დასნეულებულა და სინოდის ობერპროკურორისათვის თხოვნა გაუგზავნია, რომ სამშობლოში დაბრუნების ნება დაერთოთ. როგორც კარბელაშვილი წერს, „ვიდრე ეს კუდბაწარა მიწერ-მოწერა გათავდებოდა, – საბრალო იონა ბერი ჩალოგინდა და მძიმე ავადმყოფი შეიქნა. ბედმა დაუძვირა სამშობლოს ნახვა და იქ სულის დაღევა. იქვე პეტერბურგში მიიცვალა 4 დეკემბერს 1837 წელს“¹.

---

¹ კ. კარბელაშვილი, ბერი იონა ხელაშვილი, გაზ. „საქართველო“, 1916, № 206.

იონა ხელაშვილს ბევრი ნაწერი დარჩა, უმთავრესად ღვთის-მეტყველური ხასიათისა. ამ ნაწერებში ბევრია ფილოსოფიური და ისტორიული მასალა, რომლებიც საერთოდ ისტორიკოსთა და, კერძოდ, ფილოსოფიის ისტორიკოსთა შესწავლის ობიექტად უნდა იქცეს.

იონა ხელაშვილი თავის თანამემამულეებში დიდი პატივისცემით სარგებლობდა; ამის შესახებ თვითონ ი. ხელაშვილი წერდა:

„მე ვნახე ხელმწიფე. რაოდენნიმე საიდუმლონი მიბრძანა, რომელ ჩამთანა ჰკიეს უთქმელად. მე ვხედავ სინოდსა. მე ვიყავ სემინარიასა შინა ხელმწიფის როჭიკითა. მე ვარ მოძღვარი დედოფლებისა; მეფეთ ძეთა, ასულთა, თავადთა, აზნაურთა და გლეხთა. ჯელნი ჩემნი იღმწიან მანდით მოსრულთათჳს. მე სამნი ეკლესიანი სასახლისანი დავეჰსდგი და აწ წირვანი არიან მათ შინა. მე ვუყუარვარ ყოველთა მცნობთა ჩემთა. მე ვამხილებ განდრეკილთა, სხვანი ვერც კი გაბედმწნ შინა თქმასა, სამღმედლონი ჩმწნნი აქაურნი. მე აქა ვარ და მანდაცა მცნობენ. მე დამიბარა ეგზარხმან წიგნით. გარნა ჩემი ნება აქა დგომისაა. რათა სასარგებლო მამულისა წიგნნი სხვანიცა ვქმნა. ესე სიქადული არა არს. ესე ყოველივე მართალ არს. მე დამიჯერეთ კეთილად იქმნებით“¹.

განსაკუთრებულ პატივსა სცემდნენ იონა ხელაშვილს ბატონიშვილები. თანამემამულეთა და ბატონიშვილთა ეს პატივისცემა აიხსნება იმით, რომ იონა დიდი პატრიოტი იყო და ბევრსა ზრუნავდა, მისივე გამოთქმა რომ ვიხმაროთ, „დაი-ატაკებული“ ქართული კულტურის აღორძინებისა და აღდგენისათვის.

ჩვენამდე მოაღწია იონას თანამემამულეთა მრავალმა ლექსმა, რომლებიც იონასადმი არის მიძღვნილი. მრავლად უთხზიათ ასეთი ლექსები ბატონიშვილებს. ერთ-ერთ ლექსში ი. ბაგრატიონი აქებს იონას, როგორც „რიტორს“, მწიგნობარს, განათლებულს და მაღალი ზნეობის, ადამიანს. ი. ბაგრა-

---

¹ საქ. სახ. მუზ. ხელნაწ. S – 1532, გვ. 98.

ტიონი განსაკუთრებით აქებს იონას ჰუმანურობისა და კაცთ-
მოყვარების გამო:

იონა ბერსა, მონოზონთა გვირგვნსა,
ახალ რიტორსა ღთისმეტყველების ჭურსა,
წიგთა კელმხეზსა, ქადაგების აქსონსა,
და ყოფაქცევით მწვლთ მამათ შენადარსა,
მონოზვნების კანონსა სრულ დამცმვლსა:
მსურს მიძღუნად მისდა ეს იამბიკონი,
ვინათგან ესე იღუწის ყოველთა ქართმვლთათვს
ამისთვს ჯერ არს ჩმუნდაცა სიხარული,
მხიარულება მის ანდელსეხნობისათვის¹.

მეორე ლექსში ი. ბაგრატიონი წერს:

იშვრიის ნორჩსა ვაზსა კეთილსა,
ოქრო-ნილოს, ტკბილად მომდინარესა,
ნეკტარსა საღმრთოს, მწყურვალთ განმაგრილესა,
ანთრავს მშშწნიერს, სიბრძნის განმომკრთოლველსა
საუნჯეს საღმრთოს სულისა მომბერვალსა².

იონასადმი მიძღვნილი ლექსები აქვთ დაწერილი თეიმურაზ ბატონიშვილს, სოლ. რაზმაძეს და იმ დროს ცნობილ ქართველ პოეტს, პეტრე ლარაძეს, რომელიც ერთ-ერთ ლექსში იონას შესახებ წერდა:

მაღლისა ძეო, სიბრძნისა მზეო, ვნებათა მძლეო,
ემშაკთ მთრგუნველო,
ნათლის მფრქმველო, გონება ვრცელო, წორს გამჭვრეტელო,
გოლად² მეტყუწლო,
ქმწლის საქმეთა უხვად მფენელო,
ნუგეშის წყლისა მამკურებელო,

¹ საქ. სახ. მუზ. ხელნაწ. S – 137, შესავალი; აგრეთვე S – 288, გვ. 170.

² იქვე.

³ „გოლი უცეცხლო თაფლია. აქარე ალიგორიულ სხვა სიტყვაობით მიღებული. მეტაფორა მუნ აღყვანებით შემგზავსებული. იონა“.

S – 288, გვ. 173. სქოლიო.

სამართალია იდიდებოდე, უცხო თესლთაცა
შემწყნარებელი¹.

ი. ხელაშვილს არა ერთხელ უძღვნა ხოტბა სოლომონ დოდაშვილმა, რომელიც ყოველთვის უღრმესი მაღლობის გრძნობით იხსენიებდა თავის მასწავლებელსა და კეთილის-მყოფელს – იონას.

იონა ხელაშვილს საკმაოდ თანმიმდევრულად ჩამოყალიბებული მსოფლმხედველობა ჰქონდა. მის შეხედულებებს წითელ ზოლად გასდევს რუსეთთან საქართველოს შეერთების ფაქტის დადებითი შეფასება. ი. ხელაშვილი თავის ერთ-ერთ ნაშრომში² აღწერს საქართველოს ისტორიას, მტერთაგან საქართველოს აოხრებასა და აწიოკებას, რითაც ქმნის ფონს იმისათვის, რომ უფრო ნათლად წარმოგვიდგინოს საქართველოს რუსეთთან შეერთების დადებითი მნიშვნელობა, გვიჩვენოს ის აღმავლობა, რაც შედეგად მოჰყვა ამ ფაქტს. იგი იოანე ბაგრატიონს სწერს; „ბრწყინვალეო თავადო, ნამდვილ თანა გვამს ჩუენ სულიერთა ღთისამოყმართა საუკუნოსა ცხოვრებასა შინა განსუენებისა თხოვა ქრისტესაგან ირაკლი მეფისა, რომელმან შემოვედრა თავი თჳსი ერებითურთ ღთისადმი განსუენებულსა 2 ეკატერინე იმპერატრიცასა. და წარუდგინა თქუენ თავად-აზნაურთა სქემები. ეგრეთუჲ პანაშვიდებითარე თანა გუამს განსუენებისა თხოვნა მეათსამეტე გიორგი მეფისა, რომელმან სარეცელთაგან შევედრა საქართულო პავლე პირუელსა იმპერატორსა დაცვად, გარემორტყმულთა ბარბაროზებთა მტერთა უკუნ-ქცევად“³.

ი. ხელაშვილის აზრით, ქართველ ხალხს უნდა უხაროდეს რუსეთთან შეერთება, რადგანაც ეს მას აღმავლობასა და სარგებლობას მოუტანს: „ადრე აღდეგ ივერიაო, და განადჳძენ შჳლნი შენნი გამომყვანებელმან სიბნელისა პარკებისა და ბუდეებისა...აჰა აღმოგიბრწყინა სიბრძნისა მზედ ნაზარე

¹ საქ. სახ. მუზ. ხელნაწ. S – 137, შესავალი.

² იქვე.

³ იქვე, S – 137, გვ. 93, 94.

ველმან ჩრდილოეთისაგან. აჰა, ოქროვანი საუკუნო გაქვს. იღვაწე უზამთრო არესა შინა ზაფხულისასა მოსთვლელმა ყვაჴ-ლთა ბიბლიატიკებისა და მომკა ხვავისა ღთისმეტყველებისა. რომელი მცირე იყავ მიერთგან აჰა განდიდენ ერთა...და მარადის ყმა აჰა იქმენ მარადის ბრძენ...შენ ივერიაო, პირ-ველ დაიატაკებულო და აწ აღმართებულო სამნი ლექსნი სა-პრაქტიკონი თანა გაძს შენ: მორჩილება, მეორედ სწავლა და მესამედ უგულითადესი სიყვარული მ[ისი] პ[ირველ] თვისი ზღუდედ გარემოგარტყა შენ რომლისაგან შემადრწუნებელსა შენსა ეშინის დიდ ფრიად ზარდაცემულსა“¹.

იონა ხელაშვილი მიესალმებოდა საქართველოს რუსეთ-თან შეერთების ფაქტს, რადგანაც ამას შედეგად მოჰყვა მშვიდობა. იონა ამ პერიოდს ოქროს საუკუნეს უწოდებს: „აჰა დღეთა აზათ წინაპარნი ინატრიდნენ, რათამცა თვთ ეხილვათ ოქროვანი საუკუნო ესე. არა თუ ოქროვანი არა-მედ სამოთხიერი, რომლისაცა შინა შევედით, რომელს არს მშვიდობა და კაცთა შორის სათნოება და აღმართვა აზიასა შინა მართლმადიდებლისა ეკლესიასა ზედა ჯჳარისა და რეკვა ზარებისა“².

როგორც ვხედავთ, იონა ხელაშვილი კარგად გაერკვევა შექმნილ სიტუაციაში და დადებითად შეაფასა საქართველოს შეერთება რუსეთთან. იონა ხელაშვილი განსაკუთრებით იმი-ტომ მიესალმებოდა რუსეთთან საქართველოს შეერთებას, რომ ამას შედეგად მოჰყვებოდა საქართველოში სწავლა-გა-ნათლებისა და კულტურის აღორძინება: ქართველ თავად-აზნაურობას შესაძლებლობა ექნებოდა რუსული და ევრო-პული კულტურის შეთვისებისა. „აზნაურნი ნამდვილ თავისუ-ფალ იქმნებიან ბნელისა უმეცრებათაგან ლტოლვილნი“³ – წერდა იონა. გარდა ამისა, რადგანაც საქართველოში გამეფდა უშიშროება და მტერი დაძლეულ იქნა, ამით მოსახლეობის

¹ საქ. სახ. მუზ. ხელნაწ. H – 791, გვ. 72v – 73r.

² ხელნაწ. H – 2226, გვ. 210 v.

³ ხელნაწ. S – 137, გვ. 115.

ფართო ფენებს საშუალება მიეცათ მეტი დოვლათის შექმნისა და მშვიდობიანი შრომის: „ხოლო ერნი მდაბალ უაზონონი, თითოეულნი თვსისა საკუთარისა პირითა გამდიდრდებიან, უშიშროებათა შინა“¹.

ი. ხელაშვილი, როგორც მისი თანამედროვე სხვა მოაზროვნეები, განმანათლებელი იყო. იონა ხელაშვილი სამშობლოს კეთილდღეობისათვის მოითხოვდა საქართველოში განათლების ფართოდ დანერგვას. განათლებას იგი ადამიანის ყველა თვისებაზე მაღლა აყენებდა. ამიტომ ყოველ ღონეს ხმარობდა, რომ თავის თანამემამულეებში სწავლა-განათლების სიყვარული გაეღვიძებინა, შეეყვარებინა მათთვის მწიგნობრობა. ამიტომაც მიუთითებდა თავის თანამომემთ: „სწავლულთა ერთა უწყიან სიყუარული ღუთისა და მოყმისა და სიმართლე და პატიოსნება და მუშაკობა, რომელნი უქმთა, მცონართა და უგუნურთაცა განაღვიძებენ პოვნად საუნჯისა“².

მეორეგან, ი. ხელაშვილი უმტკიცებს თანამემამულეთ, რომ ბრძენი ადამიანის სახელი ამქვეყნად არასოდეს არ მოკვდება: „ბრძენთა სახელნი არა მოკვდებიან სოფელსა შინა, რომელთა წიგნები სანთელ სოფლისა არიან ვითარცა ბერძენთა და რომაელთა და ჩუჭნისა ქუჩყანისა პეტრიწისა და ანტონისა“³.

იონას აზრით, სწავლა-განათლება განსაკუთრებით თავადაზნაურებს და წარჩინებულ პირებს ესაჭიროებათ: „პირუღლად საჭიროთა უუსაჭიროესი არს რათამცა აზნაურნი და თავადნი და მთავარნი და უგანათლებულესნი პირუღლად იქმნენ ბრძენ და უფროსდა პატიოსან უტყუელნისა საქმეებითა, და მერმე აზნაურად, თავად და მთავრად და უგანათლებულესად“⁴.

საინტერესოა იონა ხელაშვილის შეხედულებანი ნაციონალურ საკითხზე იგი მხურვალე მომხრე იყო რუსი და

---

¹ საქ. სახ. მუხ. ხელნაწ. S – 137, იქვე, გვ. 116.

² ხელნაწ. S – 1532, გვ. 219.

³ ხელნაწ. S – 966, გვ. VII.

⁴ ხელნაწ. S – 1532, გვ. 47.

ქართველი ხალხის თანამეგობრობისა. იგი ქადაგებდა აგრეთვე ამიერკავკასიის ხალხებისა და, განსაკუთრებით, ქართველი და სომეხი ხალხის მეგობრობას; მეგობრობა მეზობელ სომეხ ხალხთან მას განსაკუთრებით ვაჭრობის აღორძინების მიზნით მიაჩნდა აუცილებლად: „სომეხნი ჩუჴნისა ქუჴყნისანი დიდ ფრიად საჭირონი არიან, ვითარცა ვაჭრობითარე, ეგრეთჲჴ კელოვნებითა, კელოსნობითა და ფერადფერადისა მუშაკობითა, რომელნი არა ითაკილებენ მუშაკობათა მდაბალთა და შავთაცა. გაღანამცა მოიგოს საცხოვრებელნი თჴსისა საკუთრისა პირისა ოფლებითა და არა დაშთეს გლახაკ მთხოვრად, რომელთა შორის იმჴჴთ იპოების გლახაკი მთხოველად. რომელნი ძეთა და ასულთა თჴსთა ხუთის წლითგან ჳდრე ათერთმეტ წლამდის მრავალთა ხელოვნებათა და კელოსნობათა სიყვარულსა ასწავებენ და სარგებლობათა უქადაგებენ თჴსსა ენასა ჴედა და ვაჭრობასა გარდუბეჴდენ გონებათა შინა მცირე წლოვანთასა“¹.

იონა ხელაშვილი ძირითადად ქრისტიანულ-თეოლოგიური მსოფლმხედველობის მატარებელია. „აჴა ქრისტე გიბრძანებს მტერთა შეყვარებასა“² – ქადაგებს ბერი იონა.

„ჩუჴნ მართლმადიდებელთა, – წერს იონა, – თანა გვაძს სიმჴედე, სიმდაბლე, და ყოველთა კაცთა შეყვარება ჳთარცა უყვარს ღჳთსა“...

ი. ხელაშვილის ქრისტიანულ-ეკლესიური მსოფლმხედველობა განსაკუთრებით მორალის საკითხებში ვლინდება; ამ მხრივ საინტერესოა „იონა ხელაშვილის კრებული პირველშესაქმე“, რომელიც წარმოადგენს იონას ეკლესიურ-ღვთისმეტყველურ ტრაქტატს და რომელშიც ავტორი ქადაგებს ქრისტიანულ შებრალებას, წინააღმდეგია კაცის კვლის, მიწის მიტაცებისა და სხვა. მაგრამ ამავე დროს იგი მომხრეა, მამულის დაპყრობის შემთხვევაში, შურისძიებისა და მტერთა განადგურების.

---

¹ საქ, სახ. მუზ. ხელნაწ. S –137, გვ. 160v.

² იქვე, გვ. 162 v.

იგი ქადაგებს არა წოდებათა მოსპობას, არამედ მდიდართა და აზნაურთაგან ღარიბთა და უაზნოთა შეწყალებას, ღმობიერებას. იონა წერს: „აზნაურებითი უფლება და ხელმწიფება არა არს ბოროტმოფარდულება...არამედ მსახურება არს მამულისა და მდაბალთა და უძალოთა და დავრდომილთა“¹. მიუხედავად იმისა, რომ ი. ხელაშვილი წოდებრივი ინსტიტუტის ხელუხლებლად დატოვების მომხრეა, მკაცრად აკრიტიკებს საქართველოს იმდროინდელ სოციალურ ურთიერთობას. მისი აზრით, საჭიროა, რომ „უაზნოთა“ მიმართ დამოკიდებულებაში თავადაზნაურობა უფრო მეტად ჰუმანური იყოს.

იონა ხელაშვილი ფარდას ხდის გლეხობისადმი თავადაზნაურობის დამოკიდებულების მანკიერ მხარეებს. აღწერს რა, თუ როგორ ზრდიან მაღალი წოდების წარმომადგენელნი თავიანთ შვილებს, ამავე დროს ამხელს დაბალი წოდების წარმომადგენელთა მიმართ თავადაზნაურობის არაადამიანური მოპყრობის ფაქტებს; „ამას ჯურთითა სცემე, იმას ჯელითა, უკეთუ დაგელალოს ჯელები ფერხებით გჴმე იგი სიტყჴასაც ვერ გიბრუნებს. იგი შენის ჭირის სანაცვალოა. ესე ეგრეთ იხმარე ვითარცა ნივთი. იმას თუმცა პირი აქჴს, გარნა პრასა არს შენი გლეხი. ეგ ოდესცა არღა იქმნების სიკჴდილისაგან სხჴა პრასა ამოვალს და იგინი იმსახურე. გლეხი კაცი არ გაასუქო. რაოდენნიცა რადმე ხვასტაგნი აქჴსთ, იგი ყოველივე შენი არს. გლეხმა კაცმა მჴადიც რომ იშოვნოს იგიც ბევრია იმათთჴს. რაოდენნიცა რა გთნდეს გლეხი კაცისა კჴლად სთხოვე და თუ არ მოგართვას ჩაუდეგ სახლსა შინა და მოაჴდევინე ქჴწვრები და მოარეკინე უსხები და ზვარაკები კოლტნი...რემანი, ქათამნი, ღერღეტნი, იხვნი შენთჴს დასაკვლელად და რაოდენიცა გენებოს იწმიე. გარნა წამოსვლისა დროსა მისისავე ღვინითა დაათვრე და თავი დააკჴრევინე და დაალოცვინე. გარნა შენც აშენება უბრძანე და ტყუილად დაჴპირდი რაოდენნიცა წაგართვი სხჴას დროს გარდაგიხდითქო. ბრალი

---

¹ საქ. სახ. მუზ. ხელნაწ. S – 137, გვ. 162v.

მასვე დასდე შენი მიზეზით დაგარბიე... თქო, გლეხი კაცი ღორსა გავს, მოუჭირებ იჭყივლებს, გაუშვებ და დადუმდები. რომელსაც კეკლუცად ტანს ეცვას, იმას ბევრი ფული აქვს ანუ სახლი კარგი ედგას უძიე მიზეზი და მოუღე იგი საუნჯენი იმათ რათ უნდათ; უკეთუ არა შეადრწუნო ზარის დაცემით არ შეგეპუება, ანჩხლობა, კაპასობა, მრისხანება შეჭმუხნა შუბლისა აჩქუნე რომლითა ვალსაც აიღებენ და ისე გმსახურებენ¹.

განსაკუთრებით დაურიდებლადაა მხილებული თავადაზნაურების დამოკიდებულება მსახურებთან. თავადაზნაურობა მსახურებს აჭმევს საჭმლის ნარჩენებს. ჯანმრთელთ იმსახურებს, ავადმყოფთ კი აძევებს და უპატრონოდ ტოვებს. რა თქმა უნდა, ი. ხელაშვილი ძალიან შორს იყო არსებული სოციალური ურთიერთობის უარყოფის მოთხოვნისგან. იგი მხოლოდ ამ ურთიერთობის გაფაქიზებასა და შელამაზებას მოითხოვდა, რათა იგი კიდევ უფრო განემტკიცებინა.

იონა ხელაშვილი თავისი მსოფლმხედველობით იდეალისტი. მისი მსოფლმხედველობის ჩამოყალიბებაში გადამწყვეტი როლი მისმა პროფესიამ ითამაშა. ღვთისმეტყველური, თეოლოგიური ცოდნით შეიარაღებული იონა ფილოსოფიაშიც თეოლოგად დარჩა, ამიტომ მისი ფილოსოფია ნახევრად თეოლოგიაა. მას მთელი სამყარო წარმოუდგენია, როგორც ღმერთის შემოქმედება. თვით ღმერთი კი არის თავისთავადი, დამოუკიდებელი, მარადიული, რომელიც არ ექვემდებარება მისგანვე შექმნილ მოძრაობისა და ცვალებადობის წესებს. იგი დაუსაბამოა და დაუსრულებელი, რადგანაც თავისთავადს და არაფრისგან შექმნილს არ შეიძლება დასასრული ჰქონდეს. „არ ძალუძს თვთ მყოფსა თვსი დასასრული“². „ცხოველი მიზეზი“ ღმერთი არის „არარაღსაგან არსთა დამბადებელი“, რომელიც „მარადის აძლევს ძალსა არსთა და სცავს“. ეს რომ ასე არ ყოფილიყო, ყოველივე დაიღუპებოდა³.

¹ საქ. სახ. მუზ. ხელნაწ. S – 1532, გვ. 189.

² იქვე.

³ ხელნაწ. H – 791, გვ. 44.

ღმერთი ერთია, ყოვლად ბრძენი, მარადიული, უსაზღვრო, უცვლელი. თავისთავადი, დამოუკიდებელი, დაუსაბამო, დაუსრულებელი, უკეთილესი, უმშვენიერესი, ყოველივეს მომცველი, ყველგან არსებული, ყოვლად ძლიერი პირველი მამოძრავებელი, ყოველივეს მფარველი და სხვა.

აი, თვით იონას მსჯელობის ნიმუშებიც: ღმერთი არის „თვთ თავთ თვსით მყოფი, კეთილი, დაუსაბამოებით დაუსრულებელი, ყოველთა კეთილად დამბადებელი დიდ ფრიად ზეცათა კეთილ არს და უკეთილესს ყოველთა ზედა და უმშვენიერეს ყოველთა უმშვენიერთა“¹ და შემდეგ: „არსება ბუნებით ცხოველისა რომელ არს თვთ, იყო და იქნების მარსებული ცისა და ქმუცანისა სავსებიურთ, განჭვრეტილთა, და განუჭვრეტელთა რომლისა ნებასა შინა თითოეულნი გამონასკვთ განსაზღვრულ არიან კეთილად დაბადებულნი და იცვლებიან ერთბაშად ყოველნივე ძლიერებასა შინა მაღლისა“².

ღმერთი, იონას წარმოდგენით ყოვლადია, ყოველივეს შეიცავს: „ღმერთი არის თქმუწნ შორის არა თუ მხოლოდ სულებთა შინა, არამედ ყოველთად ყოვლისა შინა წევრთა და ასოთა შინა თქმუწნთა და უფროსდა კელებთა შინა“...³ „უკეთუმცა არა ესრეთ, ყოველნი ქმნილნი მყისვე არარსადვე მოვესრიდენ“⁴.

იონა ღმერთის აღწერისას ტელეოლოგიურ თვალსაზრისს ავითარებს. მისი აზრით, ღმერთმა სამყარო გარკვეული მიზნით შექმნა. მას სურდა, რომ სამყარო ადამიანის სამსახურში ყოფილიყო. იმ ადამიანისა, რომელიც ღმერთმა არსთა მეუფედ შექმნა და გვირგვინით შემოსა: „აჰა ბრძენმან ხუროთმოდღარმან ღმერთმან დიდებითა და პატივთა გვრგვნოსან ჰყო კაცი პატივისცემად თვსა ფრიად კეთილად დაბადა. რომლისთვის შვენიერი ესე სოფელი დაბადა მსახურებად კაცთა“⁵.

¹ საქ. სახ. მუზ. ხელნაწ. H – 2226, გვ. 118.

² ხელნაწ. S – 966, გვ. 111.

³ ხელნაწ. S – 1532, გვ. 39.

⁴ ხელნაწ. H – 791, გვ. 44.

⁵ ხელნაწ. S – 388, გვ. 118, იხ. აგრეთვე ხელნაწ. H – 2226, გვ. 250.

იონა ხელაშვილის მსოფლმხედველობის დასახასიათებლად საყურადღებოა ტრაქტატი, რომელსაც ეწოდება „ფილოსოფიური კითხვა-მიგებანი“¹.

აღნიშნულ ნაწარმოებში ი. ხელაშვილი ასეთ მიზნებს ისახავს: პ რ ა ქ ტ ი კ უ ლ ს („და ვსაცოებცა, რათა მღწიელთა და მემხოლოეთაცა მსახუროს წიგნმან ამან, რომელი ფილოსოფიაცა არს და უფროსდა ღთისმეტყველება“)², თ ე ო რ ი უ ლ ს („ძალისამებრ ჩემისა ვისწრაფე შემეცნებანი ხილულთა და უხილავებთა გამოცნობად“)³ და პ ა ტ რ ი ო ტ უ ლ ს (ტრაქტატმა „უუმეტეს“ უნდა „შეაყვაროს „მამულისმოყვარეთ წიგნები მამულისა“)⁴.

თავდაპირველად, იონა ხელაშვილის მიზნად ჰქონდა დასახული მკითხველისათვის მიეწოდებინა ცოდნა ლოგიკიდან, გაეცნო მისთვის ლოგიკის მეცნიერება. მაგრამ წიგნში მეტია ავტორის ზოგადი მსოფლმხედველობის გამომხატველი მომენტები და მეცნიერების სხვადასხვა დარგიდან მოყვანილი ფაქტობრივი მასალა.

იდეალიზმი ი. ხელაშვილის აღნიშნულ ნაწარმოებში განსაკუთრებით სულის საკითხში მჟღავნდება. სული, იონა ხელაშვილის აზრით, „ლიტონ ცხოველია, მამასადამე, არ არს ნივ-

---

¹ აღნიშნული ტრაქტატი მოთავსებულია იონა ხელაშვილის კრებულში, რომელიც ხელნაწერების განყოფილებაში H – 791 ნომრით არის დაცული. აღნიშნული ხელნაწერი იონას სამ ნაწარმოებს შეიცავს (1. „ფილოსოფიური კითხვა-მიგებანი“, გვ. 1 – 74; 2. „ფსალმუნებთაგან შეკითხვა და მიგება ქმეცმონი“, გვ. 74 – 94; 3. „ღვთისმეტყველურნი კითხვანი“, გვ. 97 – 170), რომელთაგან პირველი აღნიშნული ტრაქტატია. ამ ტრაქტატს იონა სხვანაირად „კედონტს“ უწოდებს. იგი წერს: „წიგნი ეს კედონტი იყოს გრძნობებისა და ეგზამენი სულებისა, რომელსა ეწოდა წარმკითხველებთაგანვე რთული ლექსნი, ე. ი. ჭილოსოფ ღთისმეტყველება, რომელსა შინა ორნივე მეტყველებანი არიან“ (გვ. 3v).

უნდა შევნიშმნოთ აგრეთვე, რომ H – 791 ემთხვევა მთლიანად S – 306 ხელნაწერს, რომელიც ი. ხელაშვილმა 1826 წ. დაწერა.

² საქ. სახ. მუხ. ხელნაწ. H – 791, გვ. 2v.

³ იქვე, გვ. 3v.

⁴ იქვე.

თიერ“, ე. ი. მარტივი აღნაგობისაა, მას არა აქვს „წევრნი, ასონი, ნაწილაკნი და სხეულნი, ამაღ რომელ არა არს შედრგინებულ ატომთაგან...მსგავსად სოფლისა ამისა დიდისა“¹. სული, იონას აზრით, უცვლელია, იგივეობრივი, მარადიული, რადგან „იხრწნების“ ის, რაც „შენაწევრებულია“, ე. ი. რაც რთული შედგენილობისაა. „ყოველი შენაწევრებულნი განწევრებით განიხრწნებიან. სულნი არ არიან სხეულებთაგან შერდგინებულნი, მაშასადამე, არცაღა იხრწნებიან“². სული „ყოვლადია“, ე. ი. ზოგადი „ცხოვრებლ ბრძენი, ყოვლად ძლიერი“, „მარად უძრავი არსება, უნივთო ბუნება“. იგი ყოველივეს მოიცავს, იმყოფება „ყოველთავე შინა და ყოველთა შორის თვთ დასაბამი, დაუსაბამოდ დაუსრულებელი“³, რაც იმას ნიშნავს, რომ იგი ყოველივეს საწყისია, მაგრამ თვით საწყისი არა აქვს.

იონა ხელაშვილი ინდივიდუალური სულის უკვდავებას იცავს, ამიტომ სიკვდილი, მისი აზრით, არის „განახლება ხრწნილებისა დატევებითა უხრწნელებისა შემოსად“⁴.

მისთვის მთლიანად მისაღებია ქრისტიანული რელიგიის მტკიცება მეორე სამყაროს არსებობის შესახებ. „საიქიო“ იონასაც ორგვარად აქვს წარმოდგენილი: სამოთხედ და ჯოჯოხეთად. „ის“ სამყარო მარადიულია და უცვლელი, „ეს“ კი წარმავალი და ხრწნადი. სამოთხეში უდიდეს ნეტარებასა და ბედნიერებას აღწევს ის, ვინც ცხოვრობს მოთმინებით, სამართლიანად და სათნოებით, და, პირიქით, უდიდეს ტანჯვასა და მწუხარებაში ვარდება ის, ვისაც არ სწამს ღმერთი, არ ასრულებს ქრისტიანული რელიგიის დოგმებს⁵.

ამ ტრაქტატში იონა ხელაშვილი წარმოგვიდგება როგორც მატერიალიზმის წინააღმდეგ შეგნებული მებრძოლი. აკრიტი-

¹ საქ. სახ. მუხ. ხელნაწ. H – 791, გვ. 24 v.

² იქვე, გვ. 27v.

³ იქვე, გვ. 24 v.

⁴ იქვე, გვ. 301.

⁵ იქვე, გვ. 29v – 30v.

კებს მატერიალიზმს, მატერიალისტებს, დასცინის მათ და არწმუნებს, რომ ნამდვილი ცოდნა შეიძლება მოპოვებულ იქნეს მხოლოდ რწმენით, იქ, სადაც მას არ ყოფნის არგუმენტები მათ წინააღმდეგ, ანათემას უთვლის მათ.

აი, იონა ხელაშვილის „რისხვის“ ერთ-ერთი ნიმუში: „იხილეთ ათეისტო და ნატურალისტო, რომელთა არა გაქვსთ მეფობა, არც-ღა მთავრობა, არცა სამეფონი და სამთავრონი გივსთ, არამედ იდევნებით ყოველთა სოფლისა შკოლებისაგან და უფროს-ღა წმისაგან სრულიად სოფლისა და უმეტეს წმისგან ღ~თისა...საღთოთა კათედრებთა ქუხილებთაგან და ძმწლისა აღთქმისა ელვათაგან და უუმეტეს ახლისა აღთქმისა სახარებისა მზისაგან რომელთაც არა ძალგიძსთ ზურგთა თქმწნთა ფართოთ განჭვრეტა, ჳთარ შეუძლოთ მარტივ უსხეულოსა განხილვა ნოტიო თქალებითა თქუწწნითა“¹.

იგი ჰკიცხავს და ლანძღავს იმათ, რომელთაც უარყვეს სული და აღიარეს, რომ „ჯორცნი ვართო“ „უკეთუმცა არა ქონოდათ სული მარტივ ცხოწმელ გულისხმიერი, მსგავს ყოფილიყვნენ ცხენისა და ჯორისა“². ამავე დროს იგი ურჩევს მათ ირწმუნონ ღმერთი, რადგანაც მხოლოდ ამ შემთხვევაში შეიძლება მიაღწიონ ჭეშმარიტ სიბრძნეს: „ბრძაო, უბრძესად ეპიკურო და ეპიკურელნო, სტოიკელნო და პითაგორ და პითაგორელნო და სოფისტო და ათეისტო და ათეიზმონო, იპოსტეტიკელნო და ყოველნო ბნელსა შინა მიბრუნდებულნო, იცანით პირწმელად თავნი თვსნი თვნიერ შიმშილითი და წყურვილითი ცნობისა, რომელთა პირუტყვნიცა იგრძნობენ თვსსა მუცელსა და მერმე შეემცენით ბუნებაებსა და მათით არსებაებსა და მათ შინა ძალთა ნიჭებულთა და მითვე მაღალსა, მყოფ ცხოწმელ ბრძენ არსებასა, რომლისა მიმართ პირისპირ სლჳთა აღივსების სულნი თქუწწნი სიბრძნისა ნათლითა და იქმნებით ნამდჳლ ფილოსოფოსნი“³.

¹ საქ. სახ. მუზ. ხელნაწ. H – 791, გვ. 55v.

² იქვე, გვ. 55r.

³ იქვე, გვ. 51r.

იონა ხელაშვილი განსაკუთრებით დაუნდობლად ებრძვის და ჰკიცხავს ვოლტერს. აქ მას იოანე ბაგრატიონთან საერთო პოზიცია აქვს.

იონა ხელაშვილი, როგორც იდეალისტი, აშკარად განიცდის პლატონის გავლენას. კერძოდ, მისი შეხედულება, რომ „ფილოსოფოსობა არის წვრთა სიკვდილში“, პლატონის გავლენითაა შემუშავებული. იგი ქადაგებს პლატონისეულ „კათარზის“, განწმენდას, ანუ ვნებების დათრგუნვას, რათა ადამიანებმა მიაღწიონ „იმქვეყნიურ ნეტარებას“, მარადიულ ბედნიერებას.

მიუხედავად იმისა, რომ იონა ცდილობს ყოველმხრივ დაიცვას იდეალიზმი და მასთან დაკავშირებული ქრისტიანულ-ეკლესიური დოგმატიკა, იგი მაინც ვერ ახერხებს მატერიალიზმის მთლიანად უარყოფას და ერთი კარიდან გამეფებული მატერიალიზმი მას მეორე კარიდან ეპარება. მიუხედავად იმისა, რომ ყოველნაირად ხოტბას ასხამს „იმ ქვეყანას“, სამოთხეს და გვაშინებს ღვთაების რესხვითა და ჯოჯოხეთის სატანჯველით, მას მაინც წამოცდება-ხოლმე სინანული „ამქვეყნიური“ ცხოვრების დატოვების აუცილებლობის გამო: „ნამდვლ უწყი რომელ დაირღმვის სახლი ესე და წავალ ჰელით უქმნელსა სახლსა შინა, უძრავსა; მაშინ მყის ქმყანა ესე დიდ შიშნიერი უქმად შეიცვალეზის. მზე ესე ჩემთვს იქმნების ბნელ“¹.

მის არათანმიმდევრობას მოწმობს ისიც, რომ თავის ტრაქტატში ფართო ადგილი დაუთმო ბუნებისმეტყველებას, და სრულიად არაცნობიერად მატერიალიზმის გავლენაც განიცადა, რომელსაც იგი „ბრმა“ და „უვიც“ მიმართულებას უწოდებდა.

იონა ხელაშვილი ამტკიცებს, რომ სამყაროთა რიცხვი განუსაზღვრელია. თითოეული ცალკე აღებული სამყარო კი განსაზღვრულია და, ამავე დროს, განსხვავებული სხვა სამყაროთაგან. ამავე ტრაქტატში იგი განიხილავს მნათობების მოძ-

---

¹ საქ. სახ. მუზ. ხელნაწ. H – 791, გვ. 60r.

რაობას, წლის დროთა ცვალებადობას. იონას აზრით, მთელი სამყარო და ადამიანის სხეულიც ატომური შედგენილობისაა. ისინი ატომთა შეერთებით წარმოიშვებიან და ატომთა დაცილებით ილუპებიან. მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ ხელაშვილმა თავის მატერიალეზმში იდეალიზმისა და სქოლასტიკის საკმაოდ დოზა გაურია. მაგალითად, იქ, სადაც იგი მაჯელობს, რომ ყოველივე ატომთა შეერთებით და დაშლით წარმოიშვებაო, დაუმატა, რომ ამ პროცესს ღმერთი ხელმძღვანელობს, რადგან „წვნიკ“, და „მკვდარ“ ატომებს არ შეუძლიათ „მოცემა ცხოველობისა, რომელი მაქვს ფუფუნებად ჩემდა და უკეთუ-ძალუმს ცეცხლსა სიცოცხლისა მონიჭება, რადსთვის ბრეყვი იგი თავსა თვსსა არ მოუქცევს ბედნიერებასა“, და იქვე: „მკვდართა ნივთებთა არც თავთა თვსთა დაბადება ძალუმსთ და არცაღა სხეულებსა სოფლისა ამის დიდ შუჭნიერისა, ხოლო მარტივ ცხოველებისა ვითარღა ძალედების“¹. ამგვარად, იონას აზრით, ატომთაგან „დიდ შუჭნიერი“ ქვეყნის მიღებას ესაჭიროება უმაღლესი სიბრძნე და ნებისყოფა, ძალა და უნარი, რაც გააჩნია არა მატერიას, არამედ ღმერთს. ღმერთი ატომებისგან წარმოშობს და შლის, აწესრიგებს და განაგებს სამყაროს. ამრიგად, მატერიალისტური პოზიციებიდანაც კი იგი ისევ ღვთაების აღიარებამდე მივიდა.

საინტერესოა იონას გნოსეოლოგიური შეხედულებანიც; იონა სავსებით შესაძლებლად თვლის სამყაროს შეცნობას. საჭიროა მოისურვო ჭეშმარიტების მიღწევა და მიაღწევ კიდეც, თუ ეს სურვილი არის ნამდვილი, მყარი და უანგარო. ასეთი ადამიანი გადაცურავს „უმეცრების მდინარეს“ და მიაღწევს მეორე ნაპირს, ე. ი. ჭეშმარიტებას. მაგრამ ვისაც ჭეშმარიტების ძიებისაკენ ანგარება, სახელი ან კარიერა უბიძგებს, „მდინარესა შინა უმეცრებისასა მოიშთჴების ანუ... ღრმათა ფსკერსა ზედა დაიმუსრვის“².

¹ საქ. სახ. მუზ. ხელწაწ. H – 791, გვ. 50r.

² იქვე, გვ. 51r.

იონას აზრით, შემეცნების ობიექტს ობიექტური სინამდვილე წარმოადგენს. ამ ობიექტური სინამდვილიდან ბევრი რამ იწვევს ეჭვსა და გაუგებრობას, განსაკუთრებით, ადამიანი და მისი არსი. „...არა უწყი საით ჯნა მოვალს და სადა ჳიდრე წარვალს და ჳთარ და რაოდენ, მაშასადამე, რაოდენ სრულ ვარ მე, ეგოდენ უზეტეს უსრულ ვარ მე და მსგავსნიცა ჩემნი“¹.

ი. ხელაშვილის ტრაქტატში მოიპოვება დიალექტიკის მომენტებიც. მაგალითად, საგანთა შორის იგი ამჩნევს ურთიერთკავშირსა და განპირობებულობას, რაც მოვლენათა ერთ მთლიან ჯაჭვს ქმნის. „ყოველნი თითოეულნი თვსსა ჯაჭვსა ზედა დამოკიდებული არიან“² – წერს იგი.

მისი აზრით, მოძრაობა რომ შეწყვეტილიყო, ყოველივე დაიღუპებოდა; „უკეთუ დასცხრენ ძვრისაგან დაზულენ ყოველნივე ნივთნი“³. მოძრაობის პროცესში იმყოფება ყოველივე სხეულებრივი; „უზმნო, ე. ი. უმოძრაო არცაღა ერთი რომელიმე ნივთნი არიან და ცხოველნი. თჳნიერ ერთისა მხოლოდ უძრავისა რომელი თჳსითა უძრაობითა ძრავს ყოველთავე თითოეულთა“⁴. იონას ეს შეხედულება მოგვაგონებს არისტოტელის უძრავ მამოძრავებელს, რომელიც თვითონ უძრავია და ყოველივე სხვას ამოძრავებს. საფიქრებელია, რომ იონა ხელაშვილის ეს შეხედულება არისტოტელის ზეგავლენითაა შემუშავებული.

მოძრაობას, იონას აზრით, უარყოფითი მხარეებიც აქვს. ერთი მხრივ, მოძრაობა არის საგანთა წარმოშობის, მეორე მხრივ, მათი მოსპობის მიზეზი. მოძრაობა აგრეთვე ნიშნავს იმას, რომ საგნები არ არიან დამოუკიდებელნი, თავისთავადნი. იგი წერს: რადგანაც საგნები „იცვალეზიან ძვრითა

---

¹ საქ. სახ. მუზ. ხელნაწ. H – 791, გვ. 37r.

² იქვე, გვ. 50r.

³ იქვე, გვ. 24r.

⁴ იქვე, გვ. 64r.

და დროებითა და ხრწნილებითაცა, მაშასადამე, არ არიან თავთ თჳსით“¹.

იონა ხელაშვილი საგნებში ამჩნევს არა მხოლოდ მოძრაობასა და კავშირს, არამედ წინააღმდეგობასაც. ასახელებს წინააღმდეგობის ასეთ მაგალითებს: ერთი მხრივ, ავადმყოფობა და სიკვდილი და, მეორე მხრივ, ჯანმრთელობა და სიცოცხლე; აგრეთვე მეხი და მისგან დაზიანებული ხე; ტყვია და მისგან დარღვეული ზღუდე და სხვა. ამრიგად, იონა ხელაშვილი არჩევს წინააღმდეგობის ორ მხარეს: დადებითსა და უარყოფითს. იგი წერს: „მაშასადამე, რომელნიცა ერთის მჭრით წინააღმდეგ არიან, მეორე მჭრივ კეთილ არიან და არცაღა ერთი ნივთია ბოროტ სოფელსა შინა“². მოჰყავს ასეთი მაგალითი, რომ მავენ, ბოროტი გველი შეიძლება გამოყენებულ იქნეს წამლად; რკინა, რომელიც თავისთავად არც კეთილია და არც ბოროტი, შეიძლება ტყვიად გამოვიყენოთ, რასაც ბოროტება და ვნება მოაქვს ადამიანისათვის. თუ მოწინააღმდეგე ძალები თანასწორნი არიან, მსჯელობს იონა, სხეული წონასწორობაშია, მაგრამ თუ ერთი რომელიმე მხარე გაძლიერდა, მაშინ ირღვევა სხეულის წონასწორობა და მყუდროება. ამავე დროს, წინააღმდეგობა, მისი აზრით, არის არა მარტო ღელვისა და შფოთის, არამედ მყუდროებისა და სიმშვიდის საფუძველიც. მაგალითად, წყლით შეიძლება ცეცხლის დაქრობა-დამშვიდება, ნისლით – მზის მცხუნვარების შესუსტება და ა. შ³.

იონას აქვს გარკვეული პოლიტიკური შეხედულებანიც, ის წერს: „ნეტარ არს იგი ერი, რომლისა მეფე ფილოსოფი არს“⁴. იონას ამ თვალსაზრისში არ შეიძლება პლატონის გავლენა არ ამოვიკითხოთ, რომელიც აგრეთვე ოცნებობდა იმ სახელმწიფოზე, სადაც მმართველნი ფილოსოფოსნი იქნებოდნენ. ი. ხელაშვილის ეს შეხედულება მჭიდრო კავშირშია

¹ საქ. სახ. მუზ. ხელნაწ. H – 791, გვ. 49v.

² იქვე, გვ. 57v – 58v.

³ იქვე, გვ. 57v.

⁴ იქვე, გვ. 61v.

აგრეთვე იოანე ბატონიშვილის შეხედულებებთანაც, რომლის აზრით, სახელმწიფოს მმართველნი განათლებულნი და ჰუმანური უნდა იყვნენ. მოყვანილი ადგილიდან შეიძლება დავასკვნათ, რომ იონა ხელაშვილს არ აკმაყოფილებს მისი თანამედროვე საქართველოს პოლიტიკური მმართველობა; იონა მომხრეა ძლიერი, ცენტრალიზებული სახელმწიფოსი, სადაც ადგილი არ ექნება სამთავროებად გათიშულობას, ქიშპსა და შულლს, არამედ „ერთი პირი და გული მიიყრდნობს ერთა მრავალთა თვსსა სიტკბოებასა შინა, რომელი ღუარძლთაცა შესცვალებს კეთილ იფქველებად და იქმნებიან მიზეზებულ უკუღმართნიც წაღმართ მოქცევთა“¹.

იონა ხელაშვილი გულისტკივილით შენიშნავს ქართველობაში ზნეობის დაცემას, ამიტომ აკრიტიკებს აღზრდის იმ მეთოდებს, რომლებიც მაშინ იყო ფეხმოკიდებული, მოითხოვს ერის ზნეობრივად განსპეტაკებას, განწმენდას. იონას აზრით, საჭიროა არა მარტო ბავშვების აღზრდა, არამედ მოზრდილი ადამიანებისაც. ეს კი შესაძლებელია, თუ დავნერგავთ ხალხში სიმართლის, შრომის, განათლებისა და სარწმუნოების სიყვარულს. იგი განსაკუთრებით შრომის სიყვარულის დანერგვას მოითხოვს, რათა ადამიანები მდიდრდებოდნენ საკუთარი შრომით და ოფლით და არა სხვათა ექსპლოატაციით².

ტრაქტატში საკმაო მასალაა ლოგიკიდანაც... გარჩეულია ლოგიკის კატეგორიები: არსება, ვითარება, „რასა მიმართი“ რაოდენობა და სხვა. იგი განასხვავებს ორგვარ ცოდნას: „შინაგანს“ და „გარეგანს“. „შინაგანად“ მიაჩნია ცოდნა, რომელიც წარმოდგენებს ემყარება. „გარეგანად“ კი ცოდნა იმ საგნებისა, რომლებიც გონების გარეშე იმყოფება.

ი. ხელაშვილი განასხვავებს „ლოლიკურს“, მეტაფიზიკურს, ეთიკურსა და ღვთისმეტყველურ ჭეშმარიტებას. განიხილავს

---

¹ საქ. სახ. მუზ. ხელნაწ. H – 791, გვ. 46r.

² იქვე, გვ. 40v – 41r.

გვარეობით ცნებას („ნათესავი“), სახეს, ცნების გაყოფას („განწილებას“) და განსაზღვრას. ერთმანეთისაგან განასხვავებს ორგვარ დაყოფას: ფიზიკურსა და ლოგიკურს. ფიზიკური დაყოფის მაგალითად მას მოჰყავს სხეულის დანაწილება ატომებამდე.

ი. ხელაშვილი განიხილავს ცნებას ზოგადს („ყოველადობითს“), კერძოობითსა და ერთეულს („განუკჴმტელს“, მაგ., პეტრე, იუდა და სხვ.¹),

საინტერესოა ზოგადის, ანუ, მისი სიტყვით რომ ვთქვათ, „საყოველთაოს“ განსაზღვრება: „საყოველთაო არს საქმე ესევეთარი, რომელი ყოველთა ზე გარდაეფინოს“². სხვა ადგილზე იგი ასეთ განსაზღვრებას იძლევა: „საზოგადო არს სახისა საზღუარი, მაგალ[ითად], კაცი არს ცხოჴმწლი, სიტყვიერ-გულისხმიერი, უკვდავი სულითა და მოკვდავი ჳორცითა“³. ან სხვაგვარად: „ზოგადი ერთ სახეთათჳს ითქმის, რომლისა განუკჴმტელნი ურთიერთ ეზიარებოდენ თჳთ საზოგადო ბუნებითა, ანუ თჳსებითა და შემთხვევითად“³.

ი. ხელაშვილი ერთმანეთისაგან განასხვავებს სამგვარ „ყოველადობას“: მეტაფიზიკურს (ფრთოსანი, ორფეხი, ცხოველი და სხვ.), ფიზიკურს („პლანეტი ესე ჩჴმწნი მიწა“, ჰაერი და სხვა) და მათემატიკურს (რიცხვი). ერთეულ ცნებაშიც („მხოლოდ“) განასხვავებს მეტაფიზიკურს, ფიზიკურსა და მათემატიკურ ცნებებს. ერთეული („მხოლოდ“) ცნებანი ერთიანდებიან სახესა („სახესა თჳსსა“) და გვარში („ნათესავსა შინა“).

ი. ხელაშვილი განიხილავს მსჯელობასაც. ლოგიკური მსჯელობა, მისი აზრით, უნდა იძლეოდეს ჭეშმარიტ, სინამდვილის შესატყვის ცოდნას, ე. ი. ისეთ ცოდნას, რომელიც სწორად ასახავს სინამდვილეს. „ლოლიკური ჰსჯანი არიან აგრეთი ცნობა საგნებისა მიმყოვრებისა გულისხმისყოფითა, რათამცა ნამდვილ ცნობილ იქმნენ ესრეთ ვითარცა არიან და იქმნებიან შემდგომცა, რათა არა ითქუას ტყუილნი“⁴.

¹ საქ. სახ. მუზ. ხელნაწ. H – 791, გვ. 42r.

² იქვე.

³ იქვე.

⁴ იქვე, გვ. 55v.

იონას არ მიაჩნია ჭეშმარიტად თუნდაც ლოგიკურად სწორი მსჯელობა, თუ იგი სინამდვილეს სწორად არ ასახავს. ასეთი მსჯელობა, მისი აზრით, არ წარმოადგენს ლოგიკის შესწავლის ობიექტს. ასეთ მსჯელობებს მან უწოდა „ლიტონი ჰსჯა“, ანუ მსჯელობა „უშეშოლო, უსწავლელთა კაცთა ლიტონთანი“¹. ასეთი „ლიტონი“ არაჭეშმარიტი მსჯელობის მაგალითად მოჰყავს შემდეგი: „მიწა თევზზედა დგას“, „ცაჲ სმუტებსა უპყრიეს“, „მთვარეში სოფელი არის“ და სხვ. ეს მაგალითები ადასტურებენ, რომ იონასათვის ლიტონია მსჯელობა, რომელიც არ შეიცავს ჭეშმარიტებას.

ზემოთქმულის საფუძველზე შეიძლება დავასკვნათ, რომ იონა ხელაშვილის სახით ჩვენ საქმე გვაქვს ფილოსოფიურად ღრმად განსწავლილ ადამიანთან.

თვით ი. ხელაშვილი თავის შრომებზე, კერძოდ ამ ტრაქტატზე, მაღალი წარმოდგენისაა. იგი წერს: „იხილეთ მკითხველნო წიგნისა ამის ვარსკვლავნი რომელნიმე აღემატებიან მნათობობითა თჳსითა სხვებთა ზედა ეგრეთუჴ ლამპარნი სანთლებთა ზედა“² შეიძლება იონას ეს წარმოდგენა მის წიგნზე გადაჭარბებული იყო, მაგრამ ის კი ცხადია, რომ იონამ მნიშვნელოვანი კვალი გაავლო ქართული საზოგადოებრივი აზრის ისტორიას და ამიტომ იგი უდავოდ მეტი ყურადღებისა და დაფასების ღირსია.

---

¹ საქ. სახ. მუზ. ხელნაწ. H – 791, გვ. 52v.

² იქვე, გვ. 3v.

თავი მესამე

ბარამ გერმანოზიშვილის „ბჭობა გონებისა“

ბ. გერმანოზიშვილის მსოფლმხედველობის იდეალისტური ხასიათი. ღმერთის, სულის უკვდავების აღიარება. ეთიკური შეხედულებანი. გაბატონებული კლასების იდეოლოგიის დაცვა

ბ. გერმანოზიშვილის ორიგინალური ეთიკურ-პოლიტიკური ხასიათის ტრაქტატი „ბჭობა გონებისა“ დაწერილია ქ. ქუთაისში XVIII საუკუნის ბოლოსა და XIX საუკუნის დამდეგს. ეს დასტურდება თვითონ ხელნაწერიდან:

„წიგნაკი ესე არს ბჭობა გონებისა, რომელსა შინა იპოვბის სწავლანი მრავალნი და ეწოდების წიგნაკსა ამას გონება, ჳნათგან საგონებო არს ესე თქმული გერმანოზიშვილის ბარამის მიერ ქუთაის ქალაქსა შინა“¹. ხელნაწერის ჳვირნიშანი 1801 წლისაა.

„ბჭობა გონებისა“ სამი ნაწილისაგან შედგება. პირველი ნაწილი შვიდ თავს შეიცავს. პირველ თავში ავტორი ჳოგადი ეთიკური ხასიათის დებულებებს გვაძლევს, ეს თავი შესავლის ხასიათს ატარებს და ავტორის მსოფლმხედველობის გარკვევაში გვეხმარება.

თხზულების შესავალში ბ. გერმანოზიშვილი იდეალისტურ თვალსაზრისს ატარებს. მისი აზრით, მთელი სამყაროს შემოქმედი არის ღმერთი. ღვთაების შემონაქმედია თვით ადამიანიც. ნაწარმოების პირველ თავში, რომელსაც ეწოდება „ღთისათვის ყოვლისა შემძლებელისა“, ბ. გერმანოზიშვილი მიმარ-

---

¹ საქ. სახ. მუზ. ხელნაწ. S – 3732, გვ. 7r.

თავს ადამიანებს: „ში უბადრუკო კაცო, რომელ დაბადებული და თვთ სამღთოთა ხელითა მისით შემქმნილი ხარ და ესე ყოველივე შენთვის დაჰბადა და მოგცა ყოველსავე ზედან ჯელმწიფება და უფლება და რისთვის სიხარულით და მადლობით არა მიიღებ და ჟამ ყოველ მადლობასა არა აღავლენ მისა მიმართ“¹.

შესავალში ავტორი აღტაცებას გამოთქვამს ბუნების მოვლენების წინაშე, მიაჩნია რა ისინი სასწაულად. მთელი ბუნება, ავტორის აზრით, შეუცნობადია და აღსავსეა მრავალი საკვირველით.

ბ. გერმანოზიშვილი ტელეოლოგიურ თვალსაზრისს იცავს. ყოველ ბუნებრივ მოვლენას, მისი აზრით, ღმერთის მიერ დასახული მიზანი აქვს; ეს მიზანია ადამიანის ბედნიერების უზრუნველყოფა.

პირველი ნაწილის მეორე თავი, რომელსაც ეწოდება „სიყვარულისათვის“, ეხება ადამიანთა შორის ურთიერთსიყვარულის დამკვიდრების აუცილებლობის საკითხს. მესამე თავს ეწოდება „მოწყალებისათვის“ და, როგორც სათაურიდან ჩანს, ეხება შებრალებას, ჰუმანურობას, შეწყალებას.

მეოთხე თავს ეწოდება „სიმშვიდისათვის“, მეხუთეს – „სიმდაბლისათვის“, მეექვსეს – „შეწყნარებისათვის“, მეშვიდეს – „კეთილმმართველობისათვის“. „მოწყალება“, „შეწყნარება“, „სიმშვიდე“, „სიმდაბლე“ და სხვა ჩამოთვლილი თვისებები ბ. გერმანოზიშვილს სათნოებად მიაჩნია და მოუწოდებს ადამიანებს, რომ შეითვისონ ეს სათნოებანი, რაც ღვთაების გულის მოსაგებადაა საჭირო. ადამიანი მოკვდავი და წარმავალია, ამიტომ იგი „ამ ქვეყნადვე“ უნდა ცდილობდეს მოამზადოს ნიადაგი „იმ სამყაროში“ ნეტარებისა და ბედნიერების მოპოვებისათვის. იგი არიგებს ადამიანებს: „ში უგუნურო არა უწყი ჳთარმედ წუთერთ წარმავალი ხარ და ხორცი შენი განხრწნადი არს? ხოლო შენ ეძიე საუკუნო და დაუქცნობელი დიდება“².

¹ საქ, სახ. მუზ. ხელნაწ. S – 3732, გვ. 9v.

² იქვე, გვ. 18.

მოყვანილი ამონაწერი ისევე, როგორც მთელი ტრაქტატი, ასეთი ქრისტიანულ-თეოლოგიური სულისკვეთებით არის გაჟღენთილი: ეს ქვეყანა დროებითია და წარმავალი, მხოლოდ ის ქვეყანაა მარადიული. „აქ“ არაფერი არ არის ისეთი, რაც ადამიანის ზრუნვად ღირდეს; რადგანაც „აქ“ ღმერთმა ყოველივე შექმნა ადამიანისათვის, ამიტომ ადამიანი უნდა ემსახურებოდეს ღმერთს, ემზადებოდეს „მეორე ქვეყანაში“ წასვლისათვის. ყოველი სათნოებაც ადამიანს ესაჭიროება მხოლოდ მომავალი, წარუვალი ბედნიერების მოპოვებისათვის. ბ. გერმანოზიშვილის ყოველი ეთიკური შეგონება ამ გაგების სფეროში ტრიალებს:

„განმარტენ ხელი შენი წყალობად და განმარტოს ღმანცა ხელნი თვსნი უმეტეს შეძინებად“¹. ასევე ადამიანი მხოლოდ სიმშვიდითა და უდრტვინელოებით „დაიმკვიდრებს თვს შორის ღმრთს“. ადამიანებს ამ საქმეში თავმდაბლობა და მოკრძალებაც ეხმარება: „მოიგე სიმდაბლე, რამეთუ, ცადმდე აღგამაღლოს და შეგრთოს ზეცისა დასთა თანა და გაქვნდეს საუნჯე ცათა შინა“². ჰუმანურობა, კაცთმოყვარება იმავე მიზნისათვის არის საჭირო: „კაცისა შეწყნარებულისა თანა არს ღმერთი მარად და წყალობს ყოველსა ჟამსა და განაგებს კეთილად ყოველსა მნებებლობასა მისსა“.

ნაშრომის მეორე ნაწილში ავტორი პოლიტიკურ საკითხებს განიხილავს. ამ ნაწილის ძირითადი იდეა იმაში მდგომარეობს, რომ პოლიტიკური მმართველობა და თვით მმართველიც ღმერთისაგან არის დადგენილი. ამიტომ ხალხს ევალება პატივი სცეს მმართველობას. პოლიტიკური მმართველი კი თავის მხრივ ღმერთს უნდა სწირავდეს მადლობას. ავტორი ურჩევს მეფეს და, საერთოდ, სახელმწიფოს სათავეში მყოფ პირებს: „გიხამს პირველად ღმრთსა ეძიებდე, და მადლობასა აღავლენდე გულითა განწყენდილითა და ჟამ ყოველ მსახუ-

---

¹ საქ. სახ. მუზ. ხელნაწ. S – 3732, გვ. 15.

² იქვე, გვ. 18v.

რებდე მას, რომელმან ესე ჳთარი უფლება მოგცა შენ ძმათა შენთა ზედა“¹.

ამ თავში მთელი მსჯელობა მიმართულია იქითკენ, რომ ხალხს მმართველისადმი მეტი პატივისცემა შთაუწერგოს, მმართველს კი ასწავლოს ის სათნოება, რომლითაც უკეთესად დაიმორჩილებს მასებს. ავტორის იდეალია ცენტრალიზებული, ძლიერი, ერთიანი სახელმწიფო.

მეფეს და, საერთოდ, მმართველს უნდა ამშვენებდეს შემდეგი სათნოებანი: სიმართლე, ქვეშევრდომთა შეწყალება, შრომის სიყვარული, ქვეშევრდომთა რჩევა-დარიგებებისადმი გულისხმიერება, გაბედულება, სიძლიერე, ხელგაშლილობა, გონიერება, მშვიდობის სიყვარული და სხვ. მხოლოდ ამ სათნოებების მქონე მმართველი შეიძლება კარგად მართავდეს სახელმწიფოს და იყოს პატივცემული ქვეშევრდომთაგან. მხოლოდ ასეთმა მმართველმა შეიძლება შექმნას ერთიანი, ძლიერი სახელმწიფო.

ცალკე თავი აქვს დათმობილი დედოფალთა მოვალეობებისა და მორალური თვისებების განხილვას. ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ ბ. გერმანოზიშვილი წინააღმდეგია პოლიტიკისაგან ქალთა ჩამოცილებისა. მისი აზრით, დედოფალიც უნდა იყოს მმართველი. დედოფალი დაახლოებით ისეთივე მმართველია, როგორც მეფე, მაგრამ მას ძირითადად ქალთა ხელმძღვანელობა და მართვა ევალება, მაშინ როდესაც მეფე ყურადღებას მამაკაცებზე ამახვილებს. რათა წარმატებით მართავდეს, დედოფალი ქვეშევრდომი ქალებისათვის მაგალითის მიმცემი უნდა იყოს. იგი უნდა იყოს, მამულის მტრების მოძულე და, პირიქით, მოყვარე ერთგულთა და მეგობართა. დედოფალსაც შეაქვს ერთგვარი წვლილი სახელმწიფოს ძლიერების განმტკიცებაში, ამიტომ მასაც უნდა ამშვენებდეს ჭეშმარიტების სიყვარული. იგი უნდა იყოს „მტკიცე ჭეშმარიტებასა ზედა“, აგრეთვე მოწყალე, თავმდაბალი, მშვიდობისმოყვარე, ქმრის ერთგული, ღვთისმოყვარე და სხვ. განსაკუთრებით მას მოწყალების და ჰუმანურობის თვისება უნდა ახასიათებ-

---

¹ საქ. სახ. მუზ. ხელნაწ. S – 3732, გვ. 24r – 24v

დეს. „მწუხარნი და დავრდომილნი გამოზარდენ, და ყოველნი დაიფარენ მოწყალებისა შენისა საფარველითა“ – ურჩევს იგი დედოფალთ.

აქ, ისევე როგორც მთელ ტრაქტატში, ბ. გერმანოზიშვილი ვერ სცილდება გაბატონებული ფეოდალური კლასის იდეოლოგიის ფარგლებს და არაა მომხრე ქონების გადანაწილებისა. იგი შორსაა ასეთი რადიკალური დასკვნებისაგან. იგი მხოლოდ თხოვს მდიდრებს, რომ იყვნენ შემწყალებნი და თავისი ქონებიდან ცოტაოდენს მაინც უზიარებდნენ მოწყალების სახით ქვეშევრდომთ.

შემდეგ თავში განხილულია ის სათნოებანი, რომლებიც მეფის მემკვიდრეებს უნდა ახასიათებდეს. ეს სათნოებანი დაახლოებით იგივეა, რაც მეფეთა სათნოებანი, რადგანაც მეფის მემკვიდრე ქვეყნის მომავალი მმართველია.

მესამე ნაწილს ეწოდება „ყოველთავე ზოგად ცხოვრებისა და მოქალაქეობისათვის“. მოქალაქეს პატრონის ერთგულება მართებს: „ყავ თავ შენი წინაშე მისსა ჯთარცა უმდაბლესი მონა“ – ურჩევს ბ. გერმანოზიშვილი მოქალაქეებს. ცხადია, აქაც გატარებულია მხოლოდ ერთი იდეა – ძლიერი ერთმმართველობის, აბსოლუტური მონარქიის შექმნის იდეა.

ქვეშევრდომი, ისევე როგორც მმართველი, უნდა იყოს ღვთის მოშიში; აგრეთვე სიმშვიდის მოყვარული, თავმდაბალი, მოწყალე, თანამოქალაქეებზე მზრუნავი და სხვა. მეფის უახლოეს მსახურთ კი ევალებათ „მოთმინება, დამორჩილება, განკრძალვა, დახშვა პირისა და არა მრავალისა მეტყველებად“¹.

ბ. გერმანოზიშვილი დიდ ყურადღებას აქცევს ვაჭრობის განვითარების საკითხს სახელმწიფოში. ვაჭრობა სასარგებლოა, რადგან „შეიძენ ერთსა ასად და ათასად“². მაგრამ თვით ვაჭრები, მისი აზრით, უაღრესად მაღალი მორალური თვისებების მატარებელნი უნდა იყვნენ. ისინი არ უნდა იყვნენ ანგარებიანი, უნდა იცოდნენ ზომიერების დაცვა, უყვარდეთ სიმართლე და, რაც მთავარია, ღმერთის სიყვარული

¹ საქ. სახ. მუზ. ხელნაწ. S – 3732, გვ. 43r.

² იქვე, გვ. 46r.

უნდა ჰქონდეთ, რადგან „უკეთუ არა ჰყოფ სათნოებასა ღთისასა და მადლობით მისითა არა წარმართებ საქმეთა შენთა“¹, ვერაფერს ვერ მოიპოვებო – აშინებს გერმანოზიშვილი ვაჭრებს.

ავტორი ყველა სათნოებაზე მაღლა აყენებს მეგობრობას: „მეგობრისა სარწმუნოსა არა რაი არს ნაცვალი“². სამაგიეროდ, არაფერია იმაზე უარესი, ვიდრე ორგულ ადამიანთა დამეგობრება. ამიტომ მეგობართა შერჩევაში ადამიანს მართებს უდიდესი სიფრთხილე, ადამიანმა წინასწარ უნდა გამოიძიოს თუ ვის უმეგობრდება: „ჴნ არს, რაბამ არს, კეთილ არს ანუ ხენეშ, წრფელ არს ანუ გულარძნილ, სახიერ არს ანუ უსახურ, მოწყალე არს ანუ უწყალო, გულკეთილ არს ანუ გულმწყრალ, ბეჴედი აქვს ყდ მოწყალისა ღმრთისა ანუ ეშმაკისა მიერ არის წარზიდულ“³. შემდეგ ავტორი აგვიწერს, თუ როგორი უნდა იყოს კარგი მეგობარი. მეგობარნი ერთიმეორისათვის თავს უნდა სწირავდნენ, სურდეთ ერთმანეთისათვის მხოლოდ სიკეთე, ცდილობდნენ ერთიმეორეს ბოროტება ააცილონ და სხვა.

მესამე ნაწილის უკანასკნელ თავში ბარამ გერმანოზიშვილი გმობს შურსა და შურიანებს, ამტკიცებს, რომ შურიანობას უდიდესი ზიანი მოაქვს სახელმწიფოსათვის და თვით ცალკეული ადამიანებისათვის. პოლიტიკური თვალსაზრისი, რომელიც ამ მორალურ დარიგებას უძევს საფუძვლად არის ის, რომ შური ძირს უთხრის და აბრკოლებს სახელმწიფოს გაერთიანების საქმეს.

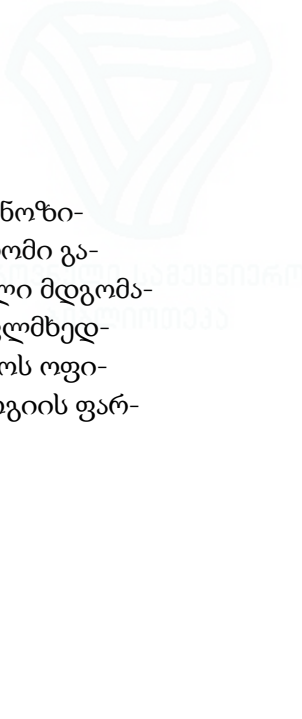
ამრიგად, XIX საუკუნის პირველ ნახევარში ჩვენ მოგვეპოვება ორიგინალური ეთიკურ-პოლიტიკური ხასიათის ტრაქტატები. ასეთ ტრაქტატთა რიცხვს ეკუთვნის ბარამ გერმა-

---

¹ საქ. სახ. მუზ. ხელნაწ. S – 3372, გვ. 48v.

² იქვე, გვ. 50v.

³ იქვე, გვ. 51v.

ნოზიშვილის ტრაქტატი, „ბჭობა გონებისა“. ბ. გერმანოზი-
შვილი არის ფეოდალური კლასის იდეოლოგი. ნაშრომი გა-
მიზნულია მმართველი კლასების პრივილეგირებული მდგომა-
რეობის შენარჩუნებისაკენ. გერმანოზიშვილის მსოფლმხედ-
ველობა იდეალისტურია, იგი ვერ სცილდება იმ დროს ოფი-
ციალურად მიღებული და გაბატონებული იდეოლოგიის ფარ-
გლებს.

თავი მეოთხე

საქართველოს სახ. მუზეუმის ხელნაწერი H – 2376

აღნიშნული ხელნაწერი მოცულობით დიდია. იგი შეიცავს 233 ფურცელს, ე. ი. 466 გვერდს. საქ. სახ. მუზეუმის „ხელნაწერთა აღწერილობის“ V ტომში ეს ხელნაწერი დასათაურებულია როგორც „იონას კითხვანი“. ხელნაწერი კითხვა-მიგების ფორმით არის დაწერილი. ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ კითხვები და პასუხები ერთი და იგივე ხელით არაა ნაწერი. ეტყობა, რომ კითხვები და პასუხები სხვადასხვა პირის მიერ არის დაწერილი.

ავტორის შესახებ იმავე „ხელნაწერთა აღწერილობის“ V ტომში ვკითხულობთ: „ამ ხელნაწერის ტექსტი უნდა წარმოადგენდეს თეიმურაზ ბატონიშვილის ენციკლოპედიური ხასიათის თხზულებას“. გარკვევით შეიძლება ითქვას, რომ ნაწარმოების ავტორი ერთ-ერთი ბატონიშვილია, ოღონდ არა დავითი. ამას მოწმობს ერთი ადგილი, სადაც ავტორი დავითს ძმად იხსენიებს: „დავითის თხზულნი, ძმისა ჩემისა“¹ – ამბობს ავტორი.

ავტორს, ეტყობა, განზრახული ჰქონდა მოეცა დიდი მოცულობის ფილოსოფიური ტრაქტატი, ლექსად დაწერილი. ნაწარმოები დაწერილია თავიდან ბოლომდე ხუთსტრიქონიანი ლექსით. ავტორი უდიდესი პატრიოტია, სამშობლოს გულშემატკივარი, მისი კულტურის მცოდნე და მოყვარე. ავტორი მოუწოდებს მკითხველთ, რომ შეისწავლონ სამშობლოს წარსული, მისი ძველი კულტურა. ამის შესახებ იგი წერს:

---

¹ ხელნაწ. H – 2376, გვ. 111v.

...„სამეფოს ივერიასა ჰყმანდეს
სხმათა და სხმათა საუკუნესა შა
ღირსნი ჳსოვნისა ბრძენნი ჭილოსოჭოსნი
და ჳნ ოდესმე მიემთხმას ღმარაწლთა მათთა
თარგმანთ და ქმნულთ წიგნთ, ფდ გულსავსე იქმნეს“¹.

ავტორი გულისტკივილით აღნიშნავს, რომ ხალხმა დაი-
ვიწყა ძველი კულტურა, ღვაწლმოსილი წინამორბედნი, რა-
საც ავტორი მათ უმეცრებას მიაწერს:

„წარსრულთა ჟამთა, ურგებთ ქართველთ ჳეთმე
უგულეხელს ჰყმნეს, ძმწლთ ჩნთ ბრძენთა ნაღმარწნი
და თჳსნი უკმწ ვერა რა ქნეს ეგრეთნი
რომელ მამულსა ჳეროვანად ესარგებლოს
მაშა ჳერ არს კულავ ძიებად ძმწლთ ნაშრომნი“²

და აქვე შეახსენებს თანამედროვეებს ისეთ მოაზროვნეებს,
როგორიც იყვნენ იოანე პეტრიწი, შავთელი და დაასკვნის:

„უფროს ამისსა მრავალნი წა გუამნი
სამღვდელონი და საერონი ქართველნი
ჭილოსოჭოსნი და ბრძენნი იყუნეს დიდნი
რომელ ოდესცა სიბრძნისა მოყმარებან
გამოიძიეს დაუკვრდების ფრიად“³.

ნაწარმოები არ სცილდება იმ კითხვებსა და ინტერესებს,
რომლებიც XIX საუკუნის პირველ მესამედში იდგა. ესაა სა-
კითხი ღმერთის, ადამიანის რაობის, სამყაროს დასაბამის,
მეორე სამყაროს არსებობის შესახებ და სხვ. საკითხების გა-
დაწყვეტაც არ სცილდება ამ პერიოდისათვის სპეციფიკური
აზროვნების ნორმებს. ტრაქტატის ავტორი ქრისტიანულ-თე-
ოლოგიური მსოფლმხედველობის მატარებელია; თუმცა იგი
ისევე, როგორც ხელაშვილი, ვერ ახერხებს ამ მსოფლმხედ-
ველობის თანმიმდევრულ გატარებას ყველა საკითხში.

¹ საქ. სახ. მუზ. ხელნაწ. H – 2376, გვ. 109.

² იქვე.

³ იქვე.

როგორ ახასიათებს ავტორი ღმერთს? იგი „ყოველთ დამ-
ბადებელია“¹ და „უსაზღვრო“.

„სახიერება მისი განუზომელი
და მოწყალება მისი აღურიცხველი
და სიმდაბლე მისი ზესთა ყოველი,
კეთილთა მისთა, და მიმტევებლობად
მისი სცავს ყოველთ სუფევით საუკუნოდ“².

იგი „დაუსაბამოა“ მისი „წყალობა ყოველთა ზ~ა სრულ არს“³.
იგი „უჟამოა“⁴, ე. ი. დროის გარეშე დგას, რადგან „ყოველი-
თურთ პირმცელ არს უპირმცელესი“⁵. „იგი სრული არს, ყოვ-
ლისა შემძლებელი“⁶. „ყოველგან არს და ყოველსავე განა-
გებს“⁷.

ტრაქტატში დიდი ადგილი აქვს დათმობილი სულის სა-
კითხს. ამ საკითხში ავტორი მთლიანად ქრისტიანულ-სქო-
ლასტიკური მსოფლგაგების პოზიციებზე დგას. სული, ავტო-
რის გაგებით, მარტივია, „ყოვლად უნაწილო“, უხილავი, „არა-
ნივთიერებრი“; სული „უზღვრომელ არს...და უხრწნელი“,
რადგანაც „სხეულებრ კერძოთგან არ შედგმულ არს...ნუ
ვიცნობთ სულსა დახსნადად და განყრდად“⁸. სული განუზო-
მელია, „ცხოველი“; მისი თვალი (გულისხმობს ხედვას, შემეც-
ნებას) „მარად ნათელ არს“, „და მარადის ხედავს და მარა-
დის ცისკროვნებს“; „სული არის ყოვლითურთ უცვალებელი
და ბუნებად მისი წარუზბდომელი“; სულს არა აქვს დაბადება
ან შობა, მაშინ როდესაც „ნივთიერებათ აქვთ დაწყება თეს-
ლოვანება და შობა“⁹.

¹ საქ. მუზ. ხელნაწ. H – 2376, გვ. 51r.

² იქვე, გვ. 36v.

³ იქვე, გვ. 196.

⁴ იქვე, გვ. 225.

⁵ იქვე, გვ. 207.

⁶ იქვე.

⁷ იქვე.

⁸ იქვე, გვ. 203,

⁹ იქვე, გვ. 76r.

ავტორი სულის ორგვარ თვისებას განასხვავებს: „მეცნიერების“ და „ცხოველობის“. იგი აქვე ჩამოთვლის თუ რა თვისებები ერთიანდებიან სულის „მეცნიერების“ ნაწილში და „ცხოველობის“ ძალაში¹.

„გონება და გრძნობა, თნება ოცნება
და გაგონება, მეცნიერებისა არს
ხ~ განზრახვა და წინაღრჩევა
ცხოველობითნი არიან“¹.

სულის სრულყოფილებას და დასრულებულობას, ავტორი უპირისპირებს სხეულის დაუსრულებულობას. თუ სული უცვლელია და მარადიული, სხეული, პირიქით, მუდმივ ცვალებადობასა და დინებაშია. სულის გარეშე მას არა აქვს „ცხოველობა“, ე. ი. სიცოცხლე და მხოლოდ სულთან კავშირი აძლევს მას ამ თვისებას. ავტორი პირდაპირ და გარკვევით გვეუბნება:

„ჯორცი ჯრწნადი არს და სული უკჳდავი არს
ჯორცი ზრქელი არს, სული მარტივი არსი,
ჯორცი ჯილული და სული უხილავი...“².

სული მაღალი წარმოშობისაა, სხეული კი მდაბალი, მიწიერი: „ჯორცნი ესე სოფლისავე ნივთთაგან შემზადდებიან და აღმოსცენდებიან“³. ამავე დროს, ავტორის აზრით, სულისა და სხეულის კავშირი აუცილებელია, რადგანაც ადამიანის „გჳამი“ მათი კავშირით წარმოიშვა. თვით ადამიანიც ამ კავშირის შედეგია“⁴. ავტორი სამყაროს ღმერთის შემოქმედებად თვლის:

„ღმერთმან არა თუ სოფელი ესე პირველ
ოდეს დაჰბადა, უსრულად დაჰბადამცა
ნუ იყოფინ თქმად, ესე კეთილმორწმუნე

¹ საქ. სახ. მუზ. ხელნაწ. H – 2376, გვ. 190r.

² იქვე, გვ. 18r.

³ იქვე, გვ. 186r.

⁴ იქვე, გვ. 81r.

დმერთმან სოფელი ესე დაჰბადა სრულად
და უნაკლულოდ და ახალს არას ჰბადებს¹.

ავტორი გადაჭრით ილაშქრებს იმათ წინააღმდეგ, ვინც ამ-
ბობს, რომ თითქოს ღმერთს სამყარო უსრულო შეექმნას.
ღმერთი სრულყოფილი სამყაროს შემოქმედი და ამიტომ ის
ახალს აღარაფერს ბადებს. სამყაროს კანონზომიერება მტკიცე,
მყარი და გარდუვალია: „ბუნებას მყარი წესი აქვს ღმრთისა-
მიერ“². რაც ავტორის აზრით, ვლინდება იმაში, რომ არ შე-
იძლება ერთი სახის არსი მეორედ შეიცვალოს, „ლომი ხა-
რად“, ან „ცხვარი მგლად“, ან „ბულბული ყვავად“ და ა. შ.
ამიტომაც ავტორს სერიოზულად აწუხებს იგივე კითხვა, რაც
თავის დროზე სპინოზას წინაშე იდგა. კითხვა იმის შესა-
ხებ, თუ საიდან არის ქვეყანაზე ბოროტება, რადგანაც თვით
ღმერთს, ამ ყოვლად კეთილ შემოქმედს, არ შეიძლება ბო-
როტება დაებადა. მას უგუნურად მიაჩნია აზრი იმის შესა-
ხებ, რომ ბოროტება ღმერთმა დაჰბადა. ავტორი გმობს იმას,
ვინც ამის თქმას ბედავს და ასეთ შეხედულებას „ემშაკთ
მოდურებას“ უწოდებს. ღმერთი რომ ბოროტების მიზეზად
წარმოგვედგინა, „მაშინ მოისპობოდა მისი მართლმსაჯულება“.
იგი ყოვლად კეთილია და „სრულიად სოფელსა გარდამოს-
ცემს თვსსა წყალობასა, თვსსა მიზეზს და თვსსა გმარსა“³,
ამიტომაც „წყალობად მისი განუსაზღვრელ არს“⁴. ღმერთს,
როგორც შემოქმედს, „უყმაზრან ქმნილნი ჯელთა მისთანნი“⁵.
ამიტომ წარმოუდგენელია, ავტორის აზრით, რომ ადამიანები
მას სატანჯველად და წარსაწყმედელად დაებადა. ავტორი
მრავალი მაგალითით უარყოფს ამ აზრს.

მაგრამ მაინც საიდან გაჩნდა ბოროტება ამ ქვეყნად? –
კვლავ დგება ეს კითხვა ავტორის წინაშე მთელი სერიოზუ-

¹ საქ. სახ. მუზ. ხელნაწ. H – 2376, გვ. 207.

² იქვე, გვ. 52r.

³ იქვე, გვ. 196r.

⁴ იქვე, გვ. 207r.

⁵ იქვე, გვ. 207v.

ლობით და ისიც ცდილობს მას პასუხი გასცეს: ბოროტების სათავე, მისი აზრით, არის ადამიანის ნებისყოფის თავისუფლებაში. ღმერთი ადამიანებს „თავისუფლებებს აძლევს და ნებასა სრულსა“, რომელიც იქცევა ადამიანთა „წარწყმედის“ და, მაშასადამე ბოროტების სათავედ. ადამიანები, „რომელნი არიან უმადლონი და უგუნურნი, გინა ამპარტავანნი თვსსა წინა არჩევით წარწყმდებიან“¹. ამრიგად, ღმერთი კი არ ქმნის ბოროტებას, არამედ „საქმენი კაცთა შესვრიან ბუნებასა“². აქედან გამომდინარე, ავტორი დაასკვნის, რომ ადამიანებს არა აქვთ უფლება იყვნენ უმადურნი ღმერთით, პირიქით, ისინი უნდა განადიდებდნენ მის სიბრძნესა და სიქველეს. თუ ღმერთმა თავისუფლება მოგვცა, მოგვცა არა იმიტომ, რომ ბოროტ საქმეებს ჩავდიოდეთ, არამედ „რათა თავისუფლებით მას პატივს ვცემდეთ და მას აღვიარებდეთ“³.

ავტორი მთელი თავისი ტემპერამენტითა და გაქანებით ქადაგებს სარწმუნოების აუცილებლობას, რადგანაც:

„...ოდეს იგი წარვხდეთ მათთა საზღვართა
მაშინ გონება ჩვენი მოუძღოლურდების
და ვემსგავსებით ცხენთა უადვიროთა...“⁴

ავტორს სწორად ესმის რელიგიის მნიშვნელობა. სარწმუნოება ერთგვარი „ლაგამია“, რომელიც ამოღებული აქვს ადამიანის თავისუფალ ნებისყოფას. იგულისხმება, რომ ავტორმა ისიც იცის, რომ სარწმუნოება გონების თავისუფლების „ლაგამიც“ არის:

„გონებასაო სხვა ვერა რა დაიპყრობს
თვნიერ წა სარწმუნოება მყარი
ოდეს იგი გჳაქჳს, ვიპოვეთ ნავთსაყუდელი“⁵

¹ საქ. სახ. მუზ. ხელნაწ. H – 2376, გვ. 196v.

² იქვე, გვ. 59.

³ იქვე, გვ. 38r.

⁴ იქვე, გვ. 214v.

⁵ საქ. სახ. მუზ. ხელნაწ. H – 2376, გვ. 215r.

იმოწმებს ავტორი იოანე ოქროპირის სიტყვებს და სავსებით იზიარებს იმ თვალსაზრისს, რომელიც მასშია გატარებული.

რატომ უწოდებს ავტორი სარწმუნოებას „ნავთსაყუდელს?“ იმიტომ, რომ მხოლოდ მაგრად ფეხმოკიდებულმა სარწმუნოებამ, რომელიც ადამიანს ძვალ-რბილში აქვს გამჯდარი, შეიძლება უზრუნველყოს სახელმწიფოში სიმშვიდე; ისეთი სიმშვიდე, როდესაც გაბატონებულ კლასებს დამორჩილებული კლასების შეუზღუდველი მართვისა და ექსპლოატაციის საშუალება ექნებათ, – ასეთია ავტორის თვალსაზრისი.

ტრაქტატში, მიუხედავად მისი აშკარად გამოკვეთილი ქრისტიანულ-სქოლასტიკური ტენდენციისა, უხვად მოიპოვება ბუნებისმეტყველებიდან და სხვა მეცნიერებებიდან მოტანილი ფაქტობრივი მასალები. ბევრია ფილოლოგიური კვლევისდაგვარი ადგილი. მაგალითად, ავტორი საკმაოდ ვრცლად მსჯელობს „მეფესა“ და „მეუფეს“ მსგავსება-განსხვავებაზე. ნაწარმოებში უხვადაა შეტანილი ლექსიკოლოგიური მასალა, მაგალითად, უცხოური სიტყვების მნიშვნელობის დადგენის ცდა.

ნაშრომში ავტორი ამჟღავნებს ობიექტური სინამდვილის, ბუნების ღრმა დაკვირვებისა და გაგების უნარს. იგი აღწერს ცხოველთა და მცენარეთა სამყაროს. მკითხველს უზიარებს მწერების, მცენარეების, ცხოველების, ფრინველების სამყაროზე დაკვირვებით მიღებულ შთაბეჭდილებებს. აგვიწერს ჭიანჭველების, ფუტკრების, წეროების, სპილოებისა და სხვათა ჩვევებს.

ბოლოს, მოცემულია დამოუკიდებელი ტრაქტატი სიცილის რაობის, მისი გამომწვევი მიზეზებისა და წარმოშობის შესახებ. ისევე, როგორც ზემოთ დასახელებულ ბუნებისმეტყველურ ნაწილს, ამასაც არა აქვს ორგანული კავშირი დანარჩენთან. საერთოდ, ნაშრომი არ ტოვებს ერთი მთლიანის შთაბეჭდილებას. იგი უფრო ენციკლოპედიის ხასიათს ატარებს. იქაც კი, სადაც ერთ საკითხზეა მსჯელობა, მკითხველს რჩება წყვეტილი აზრების თავმოყრის შთაბეჭდილება.

ნაშრომი არ აყენებს ორიგინალურ პრობლემებს და არც დაყენებული საკითხების ახლებურ, ორიგინალურ გადაჭრას იძლევა, მაგრამ იგი მაინც უდავოდ ყურადღების ღირსია, რადგანაც შევყევართ იმ საკითხთა და ინტერესთა სფეროში, რომელიც ამ პერიოდის ქართულ აზროვნებას ახასიათებდა.

თავი მეხუთე

გერასიმე ქიქოძე

ცხოვრება და მოღვაწეობა. გ. ქიქოძის მსოფლმხედველობა «ცდისეული ფსიქოლოგიის საფუძვლების» მიხედვით; პოზიტიური მეცნიერების მონაცემების გამოყენება, კანტის აპრიორიზმის კრიტიკა. ზემატერიალური, სულიერი საწყისის დაშვება, გარესამყაროს შემეცნების უარყოფა; ადამიანის ნებისყოფის თავისუფლების უარყოფა; ღმერთის არსებობის იდეისა და რელიგიის დანერგვის აუცილებლობის ქადაგება; მეორე სამყაროს არსებობის რწმენა.

ნ. ა. დობროლუბოვის რეცენზია გ. ქიქოძის წიგნზე

გერასიმე ქიქოძე დაიბადა სოფ. ბახვში (გურია) 1825 წლის 15 ნოემბერს, იმავე სოფლის მღვდლის მამსიმე ქიქოძის ოჯახში. მშობლები მას თავიდანვე სასულიერო პირად ამზადებდნენ, ამიტომაც წერა-კითხვის სწავლა ადრევე დააწყებინეს ოჯახში. რუსული ენა და წერა-კითხვა ქიქოძემ ბავშვობიდანვე ისწავლა ოზურგეთში (ახლანდელი მახარაძე). 1839 წელს მან დაამთავრა თბილისის სასულიერო სამაზრო სასწავლებელი, საიდანაც იგი თბილისის სასულიერო სემინარიაში გადაიყვანეს. თბილისის სასულიერო სემინარია მას არ დაუმთავრებია. მამა ადრე მოუხუცდა და საკუთარი სახსრებით სწავლის გაგრძელება აღარ შეეძლო, ამიტომაც გ. ქიქოძე გადადის პსკოვის სასულიერო სემინარიაში, სადაც იგი თბილისის სასულიერო სემინარიის სიტყვიერების პროფესორმა კანეცკიმ წაიყვანა საკუთარი ხარჯით. 1844 წელს ქიქოძე პეტერბურგის სასულიერო სემინარიაში გადავიდა. 1845 წელს პეტერბურგის სასულიერო სემინარიის დასრულების შემდეგ,

იგი პეტერბურგის სასულიერო აკადემიის მსმენელია. პეტერბურგში მასზე განსაკუთრებით დიდი გავლენა მოუხდენია მიხეილ ბატონიშვილს, გიორგი XII-ის შვილს, რომელსაც მისთვის საფუძვლიანად უსწავლებია ფილოსოფია. შემდეგში გ. ქიქოძე იგონებდა, რომ მას მეტი განათლება მისცა მიხეილ ბატონიშვილმა, ვიდრე პეტერბურგის აკადემიის პროფესორებმა. 1849 წელს მან დაასრულა პეტერბურგის აკადემია მაგისტრის ხარისხით და იმავე წელს დაბრუნდა საქართველოში. იგი დაინიშნა თბილისის სემინარიაში ინსპექტორის ადგილზე და რექტორის თანაშემწედ საღვთისმეტყველო საგნებში ზედა განყოფილებებში. ჩქარა იგი ფიზიკისა და მათემატიკის პროფესორად ინიშნება. მძიმე ოჯახური ტრაგედიის შედეგად 1856 წელს (გარდაეცვალა ცოლი და ხუთი შვილი) იგი აღიკვეცა ბერად და თავდავიწყებას მეცნიერულ-შემოქმედებით მუშაობაში ეძებდა. ამ ხანებში დაამთავრა მან თავისი ფსიქოლოგიის სახელმძღვანელო და დაბეჭდა კიდეც 1858 წელს. მას თავის მეცნიერულ-შემოქმედებით მუშაობაში დამბრკოლებლად მიაჩნდა ინსტიტუტში მუშაობა და ამიტომ მხოლოდ სასულიერო მოღვაწეობა-და დაიტოვა. 1858 წელს იგი ინიშნება დავით გარეჯის წინამძღვრად. ამავე წელს აკურთხე არქიმანდრიტად და გადაიყვანეს გორის ეპისკოპოსად; 1860 წელს მას ჩვენ ვხედავთ იმერეთის ეპისკოპოსის პოსტზე. ამ პოსტზე იგი ბოლომდე დარჩა. იგი გარდაიცვალა 1896 წლის 25 იანვარს.

გ. ქიქოძე ყურადღებას იქცევს არა მხოლოდ თავისი განათლებით და ერუდიციით, არამედ პირადი, ადამიანური ღირსებებითაც. ყოფილა თავმდაბალი, სამართლიანი, პირდაპირი, არამლიქვნელი, უბრალო, კაცთმოყვარე, პრინციპული, შრომისმოყვარე, პატიოსანი, ღარიბთა შემწყვალე. გარდა ამისა, ენაშტვერი, რიტორი, ხალხში განათლების ფართოდ დანერგვისათვის შეუდრეკელი მეზრძოლი და სხვ. ყველა ეს თვისება იქცევდა თანამედროვეთა ყურადღებას და დიდ პატივისცემას და დაფასებას იმსახურებდა. გ. ქიქოძის დასაფლავებისას ილიას უთქვამს:

„დღეს სამუდამოდ ვეთხოვებით იმისთანა დიდბუნებოვან კაცს, რომელსაც ღმერთი მოუვლინებს ხოლმე ამ ცოდვილ ქვეყანას, რომ ადამიანმა მისი მიხედვით და მაგალითით შეიძლოს საკუთარი ზნისა და ხასიათის გაწვრთნა და განმტკიცება. ნეტავი იმასაო, ამბობს ერთი ძველად-ძველი ბრძენი, ვინც არამც თუ ჩვენთან ყოფნით გვწვრთნის ჩვენ, არამედ მარტო თვისის სახელის ხსენებითაცაო?? აი, ჩვენ წინაშე მდებარეა იგი მაღლით მოსილი კაცი რომლის მარტო სახელის ხსენებაც კი გვწვრთნის ჩვენ. საკმაოა კაცმა გაიხსენოს მარტო სახელი გაბრიელ ეპისკოპოსისა¹, რომ გულში მაღლი ჩაეფინოს, ვითარცა მზის შუქი“².

* *
*

გ. ქიქოძის ცხოვრების პირველი მესამედი XIX საუკუნის პირველ ნახევარში მოდის, დანარჩენი ორი მესამედი კი XIX საუკუნის მეორე ნახევარს უწევს. მაგრამ იგი თავისი მსოფლმხედველობის სასიათით, ინტერესთა სფეროთი, პრობლემების დაყენებით და მათი გადაწყვეტის მიმართულებით უფრო მეტად XIX საუკუნის პირველ ნახევარს მიეკუთვნება, ვიდრე მეორეს. შეიძლება ითქვას, რომ მისი დროისათვის საკმაოდ ცნობილი და პოპულარული ნაწარმოები „ცდისეული ფსიქოლოგიის საფუძვლები“ (Основания опытной психологии) საუკუნის პირველი ნახევრის საზოგადოებრივი და ფილოსოფიური აზრის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ნაწარმოებია. ამიტომაც, მიუხედავად იმისა, რომ ქიქოძემ თავისი ცხოვრების დიდი ნაწილი XIX საუკუნის მეორე ნახევარში გაატარა, ჩვენ მას XIX საუკუნის პირველი ნახევრის მოღვაწეთა შორის განვიხილავთ.

---

¹ „გაბრიელი“ – გერასიმე ქიქოძის სახელია ბერად აღკვეცის შემდეგ.

² ბიოგრაფიული ცნობები გ. ქიქოძის შესახებ, ისევე როგორც აღნიშნული ციტატა, ციტირებულია მ. კელენჯერიძის წიგნიდან „გაბრიელი, ეპისკოპოსი იმერეთისა“ (მისი დრო, ცხოვრება და მოღვაწეობა), ტ. I, ქუთაისი, 1913.

„ცდისეული ფსიქოლოგიის საფუძვლების“ გამოქვეყნებამ საკმაოდ დიდი ხმაური გამოიწვია პრესაში. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ცნობილი რუსი მოაზროვნის, პუბლიცისტისა და კრიტიკოსის ნ. ა. დობროლუბოვის სტატია, დაწერილი 1859 წ. „სოვრემენიკის“ მესამე ნომერში. ნ. დობროლუბოვი ავტორს აკრიტიკებდა ფილოსოფიის ძირითადი საკითხების იდეალისტური გადაწყვეტის გამო. მაგრამ ამავე დროს აღნიშნავდა იმ უპირატესობასაც, რაც გ. ქიქოძის სახელმძღვანელოს გააჩნდა ფსიქოლოგიის სხვა მანამდე არსებულ სახელმძღვანელოებთან შედარებით.

ნ. ა. დობროლუბოვი წერდა, რომ ეს წიგნი ფსიქოლოგიის წინამორბედი სახელმძღვანელოებისაგან „განსხვავდება...გადმოცემის მეთოდით და ფიზიოლოგიური ფაქტების შედარებით დიდი რაოდენობით, რაც მის უდავო უპირატესობას შეადგენს...“¹.

მართლაც, გ. ქიქოძის წიგნში დიდი ადგილი აქვს დათმობილი მეცნიერული მონაცემების გამოყენებას. კერძოდ, გ. ქიქოძე საკმაოდ დეტალურად და ღრმად განიხილავს გრძნობის ორგანოებს, იძლევა შეგრძნების პროცესის ანალიზს; საკმაოდ სწორად აღწერს შეგრძნებათა წარმოშობის მექანიზმს, გრძნობის ორგანოების აღნაგობას და სხვ., მისი მტკიცებით, სამყაროში არსებული საგნები იწვევენ გაღიზიანებას და წარმოშობენ შთაბეჭდილებებს. ეს გაღიზიანებანი ნერვებს ტვინამდე მიაქვთ, სადაც ადგილი აქვს გაღიზიანებათა გარდაქმნას და რეზულტატი ისევ ნერვებს მიაქვთ გრძნობის ორგანოებამდე. ამრიგად, გ. ქიქოძეს ექვი არ ეპარება გარესამყაროს არსებობაში და იმაში, რომ ჩვენი შეგრძნებათა გამომწვევი მიზეზები გარესამყაროს მოვლენებია.

წიგნს, ამას გარდა, სხვა დადებითი ღირსებებიც გააჩნია. „ცდისეული ფსიქოლოგიის საფუძვლები“ თავის დროის ერთ-

---

¹ ციტირებულია დოც. ალ. ქუთელიას სტატიიდან – ნ. ა. დობროლუბოვი გაბრიელ ეპისკოპოსის წიგნის შესახებ, „მნათობი“, 1943, № 7, 83-118.

ერთ შესანიშნავ და კაპიტალურ ნაშრომს წარმოადგენდა. იმდროინდელი რუსეთის შედარებით ვრცელი ფსიქოლოგიური ლიტერატურიდან იგი განირჩეოდა ფილოსოფიურ და ფსიქოლოგიურ პრობლემათა განხილვის სიღრმით, მათი ყოველმხრივი დამუშავებით და გადაწყვეტის სიახლით. მასში მოჩანს ავტორის ფართო ერუდიცია ფილოსოფიის, ფსიქოლოგიისა და ბუნებისმეტყველების საკითხებში და მისი სისტემატური და ნათელი ფილოსოფიური გონება... ყოველივე ამან ამ შრომას გასული საუკუნის 60-იან წლებში განსაკუთრებული პოპულარობა მოუპოვა და თითქმის ერთადერთი სახელმძღვანელოდ აქცია რუსულ სემინარიებში¹.

გ. ქიქოძის ფსიქოლოგიის სახელმძღვანელოში უნდა აღინიშნოს კიდევ ერთი დადებითი მომენტი: კანტის ფილოსოფიის ღრმა გაგება და მისი კრიტიკა. გ. ქიქოძე მკაცრად დაესხა თავს კანტის აპრიორიზმს. იგი წერდა: „ნიშნები რომელთა მიხედვით კანტი ამტკიცებდა ზოგიერთი მსჯელობის აპრიორულ წარმოშობას, არაა სწორი, არ ამტკიცებენ მათ ასეთ წარმოშობას. ასეთი ნიშნების მიხედვით ადამიანის მსჯელობათა, აშკარა ცდისეულ მსჯელობათა მთელი ნახევრის აპრიორულად აღიარება მოგვიხდებოდა“². გ. ქიქოძის აზრით, არ არსებობს სინთეტიკური მსჯელობები, არ არსებობს სინთეტიკური მეთოდები; მისი აზრით... „კანტს არასოდეს არ შეეძლო ეპოვა კარგი მაგალითები, რომელიც გაამართლებდა სინთეტიკური, ანუ აპრიორული მსჯელობების მის თეორიას“³.

გ. ქიქოძე არ უარყოფდა ობიექტური სამყაროს რეალობას, შეგრძნებები მიაჩნდა ჩვენი ცოდნის წყაროდ, მოითხოვდა ცოდნის დაყრდნობას ფაქტებზე, ადამიანის სულიერ ძალებს ერთმანეთთან აკავშირებდა, ადამიანის მოქმედებათა

---

¹ ალ. ქუთელია, ნ. ა. დობროლუბოვი გაბრიელ ეპისკოპოსის წიგნის შესახებ, „მნათობი“, 1943, № 7, გვ. 118.

² იქვე, გვ. 135.

³ იქვე, გვ. 143.

საფუძვლად მოთხოვნილება მიაჩნდა¹ და სხვ. მაგრამ მიუხედავად ამ პროგრესული მომენტებისა, გ. ქიქოძე ფსიქოლოგიისა და ფილოსოფიის ძირეული საკითხების გადაწყვეტაში იდეალიზმის პოზიციებზე დარჩა.

მართალია, გ. ქიქოძემ აღიარა შეგრძნებისათვის ტვინის არსებობის აუცილებლობა, მაგრამ უარყო ტვინი, როგორც აზროვნების ორგანო. გ. ქიქოძის აზრით, ტვინი დაახლოებით იმავე შედეგნილობისაა, როგორც გრძნობის ორგანოები; კიდევ უფრო მეტი, ტვინი მატერიაა და თავისი შემადგენლობით არაფრით არ განსხვავდება მატერიის სხვა სახეობათაგან, და ისეთივე აღნაგობისაა, როგორც დანარჩენი მატერიალური სამყარო.

„...დაშვება იმისა, რომ ფოსფორი, ცილა და ქონი ქიმიურ შეერთების დროს იმდენად შეიცვალა, რომ მიიღო შეგრძნებისა და ორგანოების თვითნებური ამოძრავების უნარი – უაზრობაა“². ამიტომაც, მისი აზრით, ტვინი არ შეიძლება იყოს შეგრძნებებისა და აზროვნების წარმოშობის წყარო, მას არ უნდა ჰქონდეს შეგრძნებების განსხვავების უნარიც, ამიტომაც გ. ქიქოძე იძულებული იყო დაეშვა ადამიანში რაღაც „უხილავი და არამატერიალური“³ საწყისის არსებობა, რომელსაც აქვს როგორც აზროვნების, ისევე გაღიზიანებათა შეგრძნებებად გარდაქმნის უნარი. დასკვნა, რომელთანაც მივიდა გ. ქიქოძე ასეთია: „შეგრძნება არ არის არც ფიზიკური, არც ფიზიოლოგიური მოვლენა“⁴.

გ. ქიქოძე უარყოფდა აგრეთვე ტვინს, როგორც კუნთური მოძრაობის საწყისს. მისი აზრით, ტვინს თავისი ადგილმდებარეობის მიხედვით ცენტრალური პოზიცია უკავია, მაგრამ

---

¹ ამის შესახებ იხ. აკად. ა. ბოჭორიშვილის გამოკვლევა, გაბრიელ ქიქოძის „ცდისეული ფსიქოლოგიის საფუძვლები“, ფსიქოლოგია, ტ. VII, 1950, გვ. 67 – 81.

² Основания опытной психологии законоучителя Закавказского института благородных девиц и профессора Тифлисской духовной семинарии, магистра, Архимандрита Гавриила, СПб, 1858, გვ. 31.

³ იქვე, გვ. 18.

⁴ იქვე, გვ. 32.

აქედან არ შეიძლება დავასკვნათ, რომ იგი მოძრაობის საწყისი არის. ამიტომაც მოძრაობის წყაროდაც მან დაუშვა ისევ რაღაც „გონიერი, უხილავი, სულიერი ძალა“¹.

გ. ქიქოძე უფრო რადიკალურ დასკვნამდეც მივიდა. მან უარყო სიცოცხლე, როგორც მატერიის განვითარების პროდუქტი და ისევე როგორც შეგრძნებების, აზროვნებისა და მოძრაობის წყაროდ, სიცოცხლის საწყისადაც, მიიღო ზემატერიალური და სულიერი საწყისი.

სწორედ ამ გარემოებამ გამოიწვია ნ. ა. დობროლუბოვის სამართლიანი კრიტიკა. ნ. ა. დობროლუბოვი თავის რეცენზიაში, ალაგებდა რა ყველა ზემოაღნიშნულ საკითხში თავის მატერიალისტურ თვალსაზრისს, რომელსაც იგი უპირისპირებდა გ. ქიქოძის შეხედულებებს, დაასკვნიდა: „ყოველივე ეს ადასტურებს იმ აზრს, რომ ტვინის მოწყობილობის მოჩვენებითი სიმარტივე არ შეიძლება გამოდგეს მის რთულ მოქმედებათა შესაძლებლობის უარყოფად“².

გ. ქიქოძე თავის იდეალიზმს სხვა მიმართულებითაც ავითარებდა. მართალია, იგი არ უარყოფდა გარესამყაროს და მატერიალურ მოვლენებს, როგორც შთაბეჭდილებათა წყაროს, მაგრამ უარყოფდა გარესამყაროს შემეცნების ადამიანური უნარის არსებობას. მართალია, მისი აზრით, შეგრძნებები ჩვენ ცოდნის ერთადერთი წყაროა, მაგრამ რადგანაც ისინი სუბიექტურნი არიან და მოვლენათა გამოღმა მხარეს მდებარეობენ, ამიტომაც საგანთა არსის ბუნება ადამიანისათვის ყოველთვის მიუწვდომელი რჩება. იგი წერდა: „სხეულებრივი სუბსტანციის შესახებ ჩვენ ვიცით მხოლოდ გარეგანი, ზედაპირული... მაგრამ ამ ძალებისა და მათი შინაგანი არსებობის არსს ჩვენ ვერასოდეს ვერ გამოვიცნობთ“³. ადამიანს არა აქვს არა მხოლოდ მატერიალური, არამედ სულიერი სუბსტანციის შეცნობის უნარიც. ამიტომაც, მისი აზრით, ღმერთის არსე

---

¹ Основания опытной психологии..., გვ. 38.

² „მნათობი“, 1943, № 7, გვ. 113.

³ Основания опытной психологии..., გვ. 115.

ბოზის იდეა, რომელიც ახასიათებს ადამიანთა ყოველ ტომს, შემდეგ მოპოვებული კი არ არის, არამედ თანდაყოლილია.

საინტერესოა მის მიერ ნებისყოფის თავისუფლების საკითხის განხილვა-გადაწყვეტა. ამ საკითხში გ. ქიქოძე ადამიანის ნებისყოფის თავისუფლების უარყოფამდე მიდის. მისი აზრით, ადამიანების ნებისყოფა, მისი მოქმედების დიაპაზონი წინასწარ არის განსაზღვრული ღმერთისაგან, რომელიც თვითონ მთლიანად თავისუფალია. ამიტომაც ადამიანთა შორის შედარებით მეტად თავისუფალია ის, ვინც ქრისტიანული დოგმების მიხედვით მოქმედებს და არ არღვევს რელიგიის არც ერთ მცნებას.

გ. ქიქოძე სულსა და სხეულს მჭიდრო ურთიერთკავშირში განიხილავს. ეს, მისი აზრით, ვლინდება არა მხოლოდ სულის სხეულზე ზემოქმედებაში, არამედ, პირიქითაც, სხეულის სულზე ზემოქმედებაშიაც. მართალია, გ. ქიქოძემ აღიარა ამ კავშირის აუცილებლობა, მაგრამ ამავე დროს განაცხადა; რომ შეუძლებელია იმის გაგება, თუ რაში მდგომარეობს ამ კავშირის არსი, რადგანაც, მისი აზრით, ეს ადამიანისათვის ყოველთვის შეუცნობადია და ამოუხსნელი.

გ. ქიქოძემ მკვეთრი ზღვარი გაავლო სულსა და სხეულს შორის. სული, მისი აზრით, მარტივი აღნაგობისაა და ამიტომ უკვდავია, სხეული კი რთული აღნაგობისაა და ამიტომ მოკვდავი. სული უკვდავია იმიტომაც, რომ სამყაროს მოვლენებს მასზე არავითარი ზემოქმედების მოხდენა არ შეუძლიათ, მაშინ როდესაც სამყაროს მოვლენათა ზემოქმედება სხეულზე გამანადგურებელ გავლენას ახდენს. გარდა ამისა, სხეულისაგან განსხვავებით, სულს დაუსრულებელი სრულქმნის უნარი აქვს. ეს გამოიხატება თუნდაც ცოდნის შემენისა და მორალურად სრულქმნის განუსაზღვრელ უნარში და სხვ.

ძირითად განსხვავებას ადამიანსა და ცხოველს შორის იგი ხედავდა ღმერთის არსებობის რწმენაში. გ. ქიქოძის აზრით, ამ რწმენამ აღამალა ადამიანი ცხოველებზე: „შემეცნება ღმერთისა და მისი რწმენა არის ის თვისება, რომელიც მკვეთ-

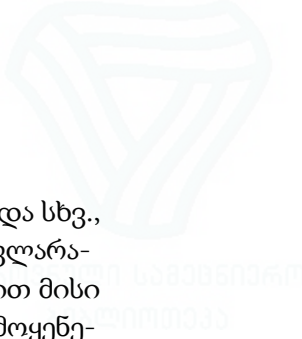
რად განასხვავებს ადამიანს ყველა სხვა მიწიერი ქმნილებები-საგან და აძლევს მას უდიდეს შინაგან ღირსებას“¹. ამიტომაც იგი მთელ პარაგრაფებს და თავებს უძღვნის იმის მტკიცებას, რომ აუცილებელია ადამიანში რელიგიური განწყობის დანერგვა. გარდა იმისა, რომ ეს განამტკიცებს ადამიანში ღმერთის რწმენას, ჰგვრის მას უმაღლეს სიამოვნებასაც. მისი აზრით, განსაკუთრებით იმიტომაც აუცილებელი რელიგიის დანერგვა ხალხში, რომ მას გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს ადამიანის აღზრდაზე, მისი ხასიათის ჩამოყალიბებაზე. გ. ქიქოძე ქადაგებს აგრეთვე მეორე სამყაროს არსებობის იდეას. ამტკიცებს, რომ ისინი, ვინც ამ ქვეყნად იტანჯებიან, სამაგიეროდ იმ ქვეყნად უდიდეს ბედნიერებას აღწევენ. მიწიერი სამყარო მას წარმოუდგენია როგორც ერთგვარი მოსამზადებელი საფეხური მეორე სამყაროში მოსახვედრად.

საერთოდ, გ. ქიქოძე ყველა თავის დებულებას აყალიბებდა მატერიალისტების წინააღმდეგ ბრძოლის მიზნით. განსაკუთრებით იგი თავს ესხმოდა ვულგარულ მატერიალისტებსა და ფრანგ განმანათლებლებს: ვოლტერს, დიდროს და სხვებს. „ვისაც კი ჰქონია შემთხვევა შეხვედროდა მატერიალიზმით დაავადებულ ადამიანებს, ადვილად შეეძლო შეემჩნია, რომ მათი ერთადერთი საყრდენი პუნქტი მდგომარეობს იმ თვალსაზრისში, თითქოს ორგანიზმს ეკუთვნის შეგრძნების უნარი. თუ ამ ადამიანებს ფიზიოლოგიის საფუძველზე დავუმტკიცებთ იმას, რომ ორგანიზმს არ შეუძლია შეგრძნება, ეს ნიშნავს მათ დამარცხებას მათივე იარაღით“².

მართლაც, გ. ქიქოძე ბევრს ეცადა, რომ მატერიალისტები „მათივე საკუთარი იარაღით დაემარცხებინა“. ამ მიზნით გამოიყენა ფიზიოლოგიაც, ფიზიკაც და სხვა მეცნიერებანიც, მაგრამ თავისი ძირითადი დებულებები იმის შესახებ, რომ ტვინს არა აქვს შეგრძნების, მოძრაობის, აზროვნების უნარი, რომ ყოველივე ამის საფუძველი რაღაც ზემატერიალურ საწ-

¹ Основания опытной психологии..., გვ 117.

² იქვე, გვ. 53.

ყისშია საძიებელი, რომ ადამიანის სული უკვდავია და სხვ., მაინც ცარიელ, დაუმტკიცებელ და უსაფუძვლო დეკლარაციებად დარჩა. ამ შემთხვევაში მოისუსტებდნენ თვით მისი პოზიციები. იგი თავის იდეალიზმს მეცნიერების გამოყენებითა და ექსპერიმენტული მონაცემებით ალამაზებდა, მაგრამ რას უშველიდა ექსპერიმენტი და მეცნიერება იქ, სადაც ყოველივე მეცნიერებასა და ექსპერიმენტს ეწინააღმდეგებოდა და უარყოფდა.

ამრიგად, გ. ქიქოძემ, მიუხედავად მეცნიერების მონაცემების მოშველიებისა, მატერიალიზმი ვერ დაძლია და თავისი ძირითადი იდეალისტური დებულებებიც დაუსაბუთებელი და დაუმტკიცებელი დარჩა.

თავი მეექვსე

დავით ბაგრატიონი

ცხოვრება დავით ბაგრატიონისა; მატერიალისტური მსოფლმხედველობა; ატომისტური თეორიის დაცვა. განმანათლებლური იდეები; პატრიოტიზმი; მთარგმნელობითი მუშაობა

XIX საუკუნის პირველ ნახევარში არიან ისეთი მოაზროვნეებიც, რომლებიც პირდაპირ თუ არაპირდაპირ ეწინააღმდეგებიან ქრისტიანულ სქოლასტიკას და იდეალიზმს. ამ პერიოდის საქართველოში, თუმცა დიდის დაბრკოლებით, მაგრამ მაინც იკავავს გზას მოწინავე მატერიალისტური აზროვნება. უკვე ამ დროს შეიგრძნობა, რომ ამ მიმართულებას უნდა გაეფანტა თეოლოგიურ-ეკლესიური მსოფლმხედველობის ბურუსი და გაბატონებულ მსოფლმხედველობად ქცეულიყო. თუ თეოლოგიურ-იდეალისტურ მსოფლმხედველობას იცავდნენ საეკლესიო-დოგმატიკაზე აღზრდილი სასულიერო პირნი (ი. ხელაშვილი, ბ. გერმანოზიშვილი, ფ. კიკნაძე და სხვ.), მოწინავე მატერიალისტური მსოფლმხედველობის დამცველნი აღზრდილნი იყვნენ მოწინავე რუსული და ევროპული კულტურის ტრადიციებზე (დ. ბაგრატიონი, ს. დოდაშვილი და სხვ.). ისინი საქართველოში ნერგავდნენ რუსული და მსოფლიო მოწინავე კულტურის მიღწევებს და თავის თეორიულ თუ პრაქტიკულ მოღვაწეობაში არ ტოვებდნენ ადგილს ძველისა და დრომოჭმულისათვის. ამ მოაზროვნეთა რიცხვს ეკუთვნოდა დავით ბაგრატიონიც, რომელიც ატომისტური თეორიის მიმდევარი იყო, თანაუგრძნობდა ფრანგ მატერიალისტებსა და განმანათლებლებს და,

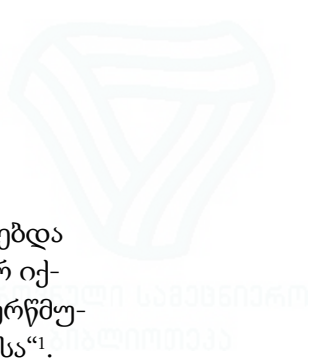
პოზიტიურ მეცნიერებათა მონაცემებზე დაყრდნობით, იბრ-
მოდა ყოველი სახის ცრურწმენათა წინააღმდეგ.

დავით ბაგრატიონი XIX საუკუნის პირველი ნახევრის
ერთ-ერთი იმ მოღვაწეთაგანია, რომელიც უმთავრესად რუ-
სული კულტურის ნიადაგზე აღიზარდა და თავისი ერუდიცია,
ნიჭი და გამჭრიახი გონება მოახმარა მოწინავე რუსული და
მსოფლიო კულტურის საქართველოში გადმონერგვას. მან
თავისი ცხოვრების დიდი ნაწილი პეტერბურგში დაჰყო და
უსაზღვრო პატრიოტიზმი და მამულის სიყვარული მეცნიე-
რულსა და მთარგმნელობით მუშაობაში გამოავლინა.

დავით ბატონიშვილი, იგივე ბაგრატიონი, საქართველოს
უკანასკნელი მეფის, გიორგი XII-ის მემკვიდრე იყო. დაი-
ბადა 1766 წელს ქ. თბილისში. მას სამეფოდ ამზადებდნენ,
ამიტომ მან თავისი დროისათვის საკმაოდ ღრმა და ფართო
განათლებაც მიიღო ჯერ საქართველოში და შემდეგ რუ-
სეთში. დავითი ეუფლება მეცნიერების მრავალ დარგს:
ფიზიკას, გეოგრაფიას, მეტეოროლოგიას, ასტრონომიას,
მედიცინას, ფარმაცოლოგიას, ზოოლოგიას, ანატომიას, მინე-
რალოგიას, ფიზიკურ გეოგრაფიას, ბოტანიკას, გრამატიკას,
პოლიტიკას, ფილოსოფიას, ისტორიას, ესთეტიკას, ღვთის-
მეტყველებას და სხვ. მან იცოდა რვა ენა: ქართული, რუსუ-
ლი, ლათინური, ბერძნული, ინგლისური, ფრანგული, გერმა-
ნული, სპარსული.

გიორგი XII-ს მეტისმეტად ჰყვარებია თავისი შვილი
დავითი. ამის შესახებ პლატონ იოსელიანი წერს: „მეფესა
დიდად უყვარდა შვილი თვისი დავით, ყოველთა შვილთა
და ძმათა შორის უუგონიერესი, ცქვიტი, ფხიზელი და მარჯ-
ვე სიტყვითა და საქმითა“¹. მეფე თავისი შვილებიდან ყვე-
ლაზე მეტად დავითს ენდობოდა. მან 1798 წელს დ. ბაგრა-
ტიონს კახეთის მოსახლეობის აღწერაც კი დაავალა, რაც
დავითს პირნათლად შეუსრულებია. გიორგი XII მხოლოდ
ერთი რამ არ მოწონდა დავითში, სახელდობრ ის, რომ იგი

¹ პლ. იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, გვ. 69.

მორწმუნე არ იყო, არ იცავდა მარხვას და არ ასრულებდა საეკლესიო წესებს: „დავით მოსრული რუსეთით ვერ იქცეოდა სურვილისამებრ მამისა, ამისთვის სწუხდა ურწმუნოებისათვის მისისა წესისამებრ წმინდისა ეკლესიისა“¹.

დავითი მონაწილეობდა მრავალ ბრძოლაში საქართველოს მტრების წინააღმდეგ და დიდ სიმაძაქესა და გამბედაობას იჩენდა.

1787 წელს მან სთხოვა ეკატერინე II, რომ სამხედრო სამსახურში მიეღოთ. მისი თხოვნა დაკმაყოფილებულ იქნა.

დავითის მამა, საქართველოს უკანასკნელი მეფე გიორგი XII, 1800 წლის 28 დეკემბერს გარდაიცვალა. გიორგი XII-ის სიკვდილის შემდეგ დავითმა რეგენტის, ანუ სამეფოს განმგებლის წოდება მიიღო. იმპერატორ პავლე I-ის 1801 წლის 14 თებერვლის რესკრიპტით დავითი იწოდებოდა გენერალ-ლეიტენანტად. 1803 წელს იგი სულ გადასახლდა პეტერბურგში, საიდანაც აღარც დაბრუნებულა, იქვე გარდაიცვალა 1819 წელს. დავით ბაგრატიონს რუსეთში საკმაოდ კარგი პირობები შეუქმნეს, დაუნიშნეს დიდი ხელფასი, მისცეს ყმები და სხვ. ეკონომიურად კარგად უზრუნველყოფილს დიდი დრო რჩებოდა მეცნიერული მუშაობის წარმოებისათვის.

დავით ბატონიშვილის მოღვაწეობა პეტერბურგში უაღრესად მრავალფეროვანი იყო. იგი მუშაობდა „გრამატიკაში, ისტორიაში, ფილოსოფიაში, ლირიკაში, ესთეტიკაში, ღვთისმეტყველებაში, სამართალში, მითოლოგიაში, კოსმოგრაფიაში, ქიმიკაში, მეტეოროლოგიაში, გეოფიზიკაში, მედიცინაში, ფარმაკოლოგიაში, ანატომიაში, ფორტიფიკაციაში და ფიზიკაში“².

დავით ბაგრატიონი ამავე დროს – მთარგმნელობით მუშაობასაც ეწეოდა. იგი თარგმნიდა არა მხოლოდ რუსული,

---

¹ პლ. იო ს ე ლ ი ა ნ ი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, გვ. 70.

² ქართველი მეცნიერები, ვ. პარკაძის რედაქციით, საბლიტგამი, 1951, გვ. 38.

არამედ ფრანგული, სომხური და სხვა ენებიდან. თარგმანებს იგი თან ურთავდა თავის კომენტარიებს, რაც მეცნიერების სხვადასხვა დარგიდან აღებული ცოდნის გადმოცემას და უცხო სიტყვათა გადმოქართულებას ისახავდა მიზნად. დავითი განმარტავდა ისეთ სიტყვებს როგორიცაა: ენთუზიაზმი, პან-თეიზმი, პლასტიკა, ენერგია, პსიხოლოგია და სხვ.

1814 წელს დავითს უთარგმნია მონტესკიეს „გულისხმისყოფისათვის სჯულისა“, აგრეთვე სიმონ ჯუღაეცის „კატილორია“ და უწოდებია მისთვის „შემოკლებული კატილორია“, 1815 წ. დავით ბაგრატიონმა თარგმნა ანსილიონის „ესტეტიკებრნი განსჯანი“, რომელიც რუსულად ითარგმნა 1813 წელს ფრანგული ენიდან.

დავით ბაგრატიონს მსოფლმხედველობის დასახასიათებლად განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მისი „შემოკლებული ფისიკა“, რომელიც მან 1817 – 1818 წლებში დაწერა. „შემოკლებული ფისიკა დავითის ორიგინალური ნაშრომია. ავტორს წერის დროს მიზნად დაუსახავს ფიზიკის დალაგება „საქმითა ახლითა“, რაც ნიშნავს იმას, რომ ავტორს სურდა მოეცა ყოველივე ახალი, პროგრესული და უარეყო ყოველივე ძველი, დრომოჭმული. მართლაც „შემოკლებული ფისიკის“ მიხედვით დ. ბაგრატიონი გვევლინება არა მხოლოდ პროგრესულ მოაზროვნედ, არამედ მატერიალისტურად მოაზროვნედაც. „შემოკლებულ ფისიკაში“ დავით ბაგრატიონი გვევლინება ისეთი მსოფლმხედველობის მატარებელ ადამიანად, რომლისთვისაც უცხოა ყოველგვარი ცრუმეცნიერული, იდეალისტური და რელიგიური თვალსაზრისი.

წიგნში დავითი არკვევს ფიზიკის ობიექტს და ასეთად მას მიაჩნია ფიზიკური საგნები, ანუ როგორც თვითონ ამბობს, „თვისებანი ნივთთა“ და მათი „მიზეზნი ბუნებითნი“¹. დავითი ყოველგვარი გაუგებრობის თავიდან ასაცილებლად იქვე იძლევა ნივთთა განსაზღვრებასაც:

---

¹ დ. ბ ა გ რ ა ტ ი ო ნ ი, შემოკლებული ფისიკა, 1954, § 1, გვ. 41.

„ნივთი პოებული სოფელსა შინა და ქვეშე შემვრდობი საგრძნობელთა, იწოდების სხეულად, ხოლო თვისება სხეულისა არის, იგი რამსაცა მის შორის დამტკიცება ძალედების“¹. იგი განასხვავებს საგანთა თვისებებს „საზოგადოს“ („კომუნის“) და „სათვითოს“ („პარტიკულარეს“)², ანუ ზოგადსა და ერთეულს. და იქვე განსაზღვრავს: „სახელითა საზოგადოდსა თვისებისათა იგულისხმებიან იგინი, რომელნიცა ყოვლადთა სხეულთა შინა პოებულ არიან, ხოლო სათვითონი თვისებანი არიან იგინი, რომელნიცა რომელიმე სხეულთა შინა იპოებიან“. ერთი სიტყვით, ზოგადი თვისებები ვრცელდებიან უკლებლივ ყველა საგანზე, კერძონი კი საგანთა მხოლოდ გარკვეულ ჯგუფზე, ანუ როგორც თვით დავითი ამბობს, „რომელიმე სხეულთა შინა“.

დ. ბაგრატიონი ამავე წიგნში ეხება გნოსეოლოგიურ საკითხებსაც. შემეცნებაში იგი დიდ როლს უთმობს შეგრძნებებს. იგი წერს: „თვისებანი ძალთანი განგვეცხადებიან საშუალობითა გასინჯვისა და გამოცდილებისათა, ხოლო გასინჯვა არს განხილვა ნივთთა ბუნებითსა მდებარეობასა შინა მათისა“⁴. ამრიგად, შემეცნებაში იგი მნიშვნელოვან ადგილს უთმობს გამოცდილებას და „გასინჯვას“, რაშიც იგი საგნების შეგრძნებებით მიწვდომას გულისხმობს. მოვლენების ასეთ განხილვას იგი ფიზიკური თვალსაზრისით განხილვას უწოდებს. საგანთა „ფიზიკურ“ განხილვას იგი უპირისპირებს „მეტაფიზიკურს“, რომელშიაც დ. ბაგრატიონი საგანთა „სულიერ“, ანუ გონებით შემეცნებას ვარაუდობს.

მოვლენათა სწორი შემეცნებისათვის, ბაგრატიონის აზრით, აუცილებელია „სიმრთელე საგრძნობელთა ჩვენთა“, ე. ი. ადამიანის გრძნობის ორგანოთა ჯანმრთელობა. დ. ბაგრატიონი სწორად ფიქრობს, რომ ავადმყოფს არ შეიძლება სამყაროს სწორი შემეცნება ჰქონდეს. გარდა ამისა, შემეც-

---

¹ დ. ბ ა გ რ ა ტ ი ო ნ ი, შემოკლებული ფისიკა, 1954, § 1, გვ. 41.

² იქვე, § 2, გვ. 41 – 42.

³ იქვე.

⁴ იქვე, § 1, გვ. 41.

ნებელს უნდა ჰქონდეს „დამყუდროებითი ყურადღება“, ე. ი. უნდა იყოს მშვიდს მდგომარეობაში, წინააღმდეგ შემთხვევაში მისი შემეცნება შეიძლება ზუსტი არ იყოს. მაგრამ არც მხოლოდ ესაა საკმარისი. ჩვენი გრძნობის ორგანოების ეფექტური მოქმედებისათვის საჭიროა „ჭურჭელთა“ (ე. ი. იარაღთა) მოხმარება, რომლებიც აძლიერებენ გრძნობის ორგანოების უნარს. თუმცა ჩვენი შეგრძნებისათვის მისაწვდომი საგნების გვერდით იგი შესაძლებლად თვლის ისეთი საგნების არსებობასაც, რომელთაც ჩვენი გრძნობის ორგანოები ვერ წვდებიან.

დ. ბაგრატიონი ამტკიცებს, რომ ობიექტური სამყაროს სწორად შეცნობაში დიდი მნიშვნელობა აქვს დროსა და სივრცეს. ნივთთა თვისებების სწორი „განცხადება“ ყოველთვის დაკავშირებულია დროისა და სივრცის მომენტის გათვალისწინებასთან. ყოველივე ამაში მოჩანს ბაგრატიონის თვალსაზრისი ჭეშმარიტების კონკრეტულობის შესახებ.

საგნები, მისი აზრით, განუწყვეტელს მოძრაობასა და ცვალებადობაში იმყოფება. მოძრაობის გარეშე, ამტკიცებს დ. ბაგრატიონი, მთელი სამყარო მკვდარი იქნებოდა: „...არცა ერთი განცხადებანი და შემთხვევანი სოფელსა შინა იქმნებიან თვინიერ მოძრაობისა და ყოველნი ბუნებანი თვინიერ ამისსა იქმნენცა მკვდარ“. ყოველივე ეს დ. ბაგრატიონის უდავოდ სწორი მინახვედრებია ობიექტური სამყაროს დიალექტიკური ბუნების შესახებ.

სხეულთა მოძრაობის სწორად წარმოდგენისათვის, დ. ბაგრატიონის აზრით, აუცილებელია გავითვალისწინოთ: 1) ის ძალა, რომელსაც მოძრაობაში მოჰყავს სხეული; 2) საგანი, რომლისკენაც მოძრავი საგანი მიისწრაფის; 3) სივრცე, ანუ ის ადგილი, სადაც და რაზედაც საგანი მოძრაობს; 4) დრო, რომელშიაც მიმდინარეობს, ანუ სრულდება მოძრაობა.

---

¹ დ. ბ ა გ რ ა ტ ი ო ნ ი, შემოკლებული ფისიკა, § 14, გვ. 53.

როდესაც სხეულზე ერთი ძალა ზემოქმედებს, ვიღებთ მარტივ მოძრაობას; როდესაც ერთზე მეტი – რთულს, ანუ „შერწყმულ“ მოძრაობას. თუ სხეულზე ერთდროულად მოქმედებს თანაბარი ძალით ორი საგანი ურთიერთსაწინააღმდეგო მიმართულებით, სხეული უძრავ რჩება.

თუ ზემოქმედებს ორი არათანაბარი ძალა, სხეული ამოძრავდება იმ ძალის მიმართულებით, რომელიც უფრო ძლიერია, და ამიტომ მას სხეულზე მეტი ზემოქმედების მოხდენის უნარი აქვს.

დ. ბაგრატიონი ატომისტური თეორიის მიმდევარია. მისი ატომისტური თეორიის მიხედვით, სხეულები რთული აღნაგობისაა. „არა გვექმნების ჩვენ იდეა სხეულისათვის, უკეთეს არა წარმოვიდგენთ თანად, რომელ იგი არს შედგმულ შერწყმულთაგან კერძოთა და ესრეთ ყოველსა სხეულსა შევრაცხთ შერწყმულად. და ნაწილი ესე შემდგენელნი სხეულისანი ძალიდებიან განწვალვად ურთიერთისაგან და ამაღ ყოველი სხეული ძალიდების განწვალვად“¹.

დავითი „განწვალვის“, ანუ გაყოფის ორ სახეს ასახელებს: მექანიკურსა და ქიმიურს. მექანიკურს იგი „რაოდენობით“ განწვალვას უწოდებს; გულისხმობს, რომ მექანიკური დანაწილების დროს დანაწილებადი სხეულის არსი არ იცვლება. ქიმიური დანაწილება კი, ავტორის აზრით, სხეულს ცვლის: „რაოდენობითსა განწვალვასა ეწოდების მექანიკური, ხოლო შერწყმულობითსა, გინა შედგმულებითსა, განწვალვა ქიმიური.. რაოდენობითნი შემდგომად განყოფისა არა წარწყმედენ არსებასა თვისსა, ხოლო შერწყმულებითნი, გინა შედგმულებითნი, არსებისა თვისისა არიან ყოვლითურთ სხვა“².

დავითი ამ შემთხვევაშიაც ატომისტიკის არსს გადმოგვცემს: სხეულები შედგება პატარ-პატარა ნაწილაკებისაგან, ამიტომ ისინი დაშლადი და წარმავალნი არიან. ყოველი ახალი საგანი ბუნებაში წარმოიშობა ატომთა შეერთების შე-

---

¹ დ. ბ ა გ რ ა ტ ი ო ნ ი, შემოკლებული ფისიკა, § 12, გვ. 50.

² იქვე.

დეგად და ისპობა ატომთა დაშლის საფუძველზე. მაგრამ არა მხოლოდ ატომთა წარმოშობა და დაშლა, არამედ სხეულში მიმდინარე სხვა პროცესებიც ატომთა მოძრაობისა და ადგილგადანაცვლების შედეგია. ამ თვალსაზრისით განიხილავს დ. ბაგრატიონი ქიმიურ პროცესებსაც; კერძოდ, დამჟავების პროცესის შესახებ იგი წერს: „დამჟავებისათვის სახმარ არს სიტფო და ჰაერი, რომლისა ნიშანნი არიან ესენი პირველად მიმოსვლა ურთიერთსა შორის უწვლილიადესთა გინა ნაწილაკთა მათ ნივთთასასა. მეორე, განშლა ყოველთა შედგმულებათა მათთასა...“¹.

ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ დ. ბაგრატიონის აზრით სხეულთა დაყოფა უსაზღვროა, მაშინ როდესაც მისი ბევრი თანამედროვე სხეულთა დაყოფას საზღვარს უდებდა: „განწვალება სხეულისა აღვალს უზომოსა წვლილიადობასა, გარნა გულისხმისყოფაჲ აჩვენებს ვითარმედ ძვილდა არა აქვს მას დასასრული“².

სხეულთა დაუსრულებელი დაყოფის შესახებ თავის მოსაზრებას დ. ბაგრატიონი ავითარებს სხვა მიმართულებითაც. კერძოდ, მისი აზრით, სხეული მით უფრო ადვილად წარმოიშობა და დაიშლება, რაც უფრო მარტივი აღნაგობის ატომებისაგან შედგება. „რაოდენ ატომსა სხეულთასა აქვს მცირე შეკრებილება ნივთიერებათა თვისითა თანა, ეგოდენ ადვილ გამოიხდების ნივთი“³. ამრიგად, დ. ბაგრატიონის აზრით, თვით ატომში ყოფილა „შეკრებილება ნივთიერებათა“, რაც ნიშნავს იმას, რომ ატომსაც ჰქონია თავისი აღნაგობა, სტრუქტურა, შემადგენელი ნაწილები, რაც ატომის დაშლის უდავოდ ღრმა და გონებამახვილური მინახვედრია.

დ. ბაგრატიონის აზრით, ყოველ სხეულს აქვს თავისი განსაკუთრებული ატომური შედგენილობა, რითაც იგი დანარჩენი სხეულებისაგან განსხვავდება. ამრიგად, სხვადასხვა

---

¹ დ. ბ ა გ რ ა ტ ი ო ნ ი, შემოკლებული ფისიკა, § 97, გვ. 148 – 149.

² იქვე, § 12, გვ. 51.

³ იქვე, § 96, გვ. 146.

სხეულთა ატომები ერთმანეთისაგან თვისობრივად განსხვავდებიან. ეს სრულიად ახალი მომენტი ატომისტიკაში, რადგან, როგორც ცნობილია, ტრადიციული ატომისტური თეორია უარყოფდა სხვადასხვა სხეულში შემავალი ატომების თვისობრივ სხვაობას, საერთოდ, ატომთა თვისებების არსებობას, გარდა სიმძიმისა, სიდიდისა, მოძრაობისა და ფორმისა. აი, რას წერდა ამის შესახებ თვით დ. ბაგრატიონი: „ატომ ლექსი არს ელინური, რომელიცა ნიშნავს პირველ დასაბამისობითა ნაწილაკთა ნივთთასა, რომელთა მიერ შედგების ყოველნი ნივთიერებანი, ხოლო ყოველსა ნივთსა აქვს საკუთარი თვისი ატომი და ამათ ეწოდების მეორე დასაბამიერი ატომი. მაგ., წყალსა, ცეცხლსა, მიწასა, მეტალსა და სხვათა აქვსთ საკუთარი თვისი ატომი“¹.

დავით ბაგრატიონი იბრძოდა ცრუმორწმუნეობისა და, საერთოდ, ყოველი არამეცნიერული ტენდენციების გამოვლინების წინააღმდეგ; ცდილობდა ყოველი ბუნებრივი მოვლენისათვის, შესაძლებლობის ფარგლებში, მეცნიერული დასაბუთება მოენახა. მაგალითად, იგი ცდილობდა განეფანტა მოსახლეობის შიში, რომელსაც კომეტის გამოჩენა იწვევდა. იგი პირდაპირ წერდა, რომ მხოლოდ ძველ დროს შეიძლება ჩაეთვალიათ ადამიანებს კომეტის გამოჩენა რაიმე უბედურების მომასწავებლად, თანამედროვე მეცნიერება კი უარყოფს ამას².

დავით ბაგრატიონი ფაქტობრივი მასალის გადმოცემაში ავლენს არა მხოლოდ ფიზიკის ღრმა ცოდნას, ცოდნას მისი თანამედროვე ფიზიკის თითქმის ყველა თეორიისა, არამედ ბევრგან ფიზიკური მოვლენების შესახებ. ამავე დროს დ. ბაგრატიონი თავის შეხედულებებს გადმოგვცემს და კონკრეტული მასალის ღრმა ანალიზის საფუძველზე ფილოსოფიურ განზოგადებებსაც იძლევა. ყოველივე აქედან ჩანს, რომ დ. ბაგრატიონი პროგრესული მოაზროვნე იყო.

---

¹ დ. ბ ა გ რ ა ტ ი ო ნ ი, შემოკლებული ფისიკა, § 93, გვ. 142.

² იქვე, § 137, გვ. 165.

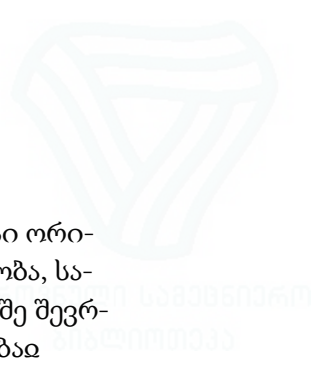
დ. ბაგრატიონი ერთ-ერთი პირველი ვოლტერიანელი იყო საქართველოში. მან ფრანგი განმანათლებლებიდან პირველ რიგში ვოლტერის გავლენა განიცადა. დ. ბაგრატიონის ვოლტერიანელობაზე ცნობებს გვაწვდის როგორც მისი ძმა, იოანე ბატონიშვილი თავის ცნობილ „კალმასობაში“, ისე პლ. იოსელიანიც წიგნში „ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა“, სადაც ეკითხულობთ: „მეფე: ვოლტერი? მეგობარი ჩემის შვილისა დავითისა, ჩემის მემკვიდრისა. ვაჟი შენ(სა) გიორგის! რუსეთში მყოფმან ჩემმა შვილმან შეისწავა მისი უსჯულო სწავლა; მოიტანა აქა მისი სახე, რომელიცა სამართლად დავსწვი ცეცხლსა“¹. შემფოთებული მეფე გიორგი არაერთგზის მიმართავდა თხოვნით ღმერთს, რომ დახმარებოდა დავითის „სწორ გზაზე“ დაყენების საქმეში: „ღმერთო და მაცხოვარო ჩემო, შენ აპატიე შვილსა ჩემსა დავით დანაშაული მისი. ნუ ჰკითხავ მას. შენ მოაქციე ჭეშმარიტსა გზაზედ და დაამკვიდრე შენსა სიყვარულზედ... მამაშვილობასა, პატრო, შეაყვარე ქრისტე ჩემსა შვილსა, გამოიყვანე ცოდვიდამ“.

დ. ბაგრატიონის ვოლტერიანობაზე ცნობები მოეპოვება ლევან ასათიანსაც; მას თავის წიგნში „ვოლტერიანობა საქართველოში“ მოჰყავს ასეთი ფაქტი. დავითის ურწმუნოებით აღშფოთებულ გიორგი XII-ს შეუთვლია შვილისათვის: „შვილო დავით, თურმე ეკლესიას თეატრს ემახი, ცისკარს სათამაშოს და წერვას წარმოდგენას. ნუ შვრები ამისთანა ღვთის გარეგან საქმეს, მოიქეც და ღმერთი იწამეო“. მაგრამ მამის რჩევას არ მოუხდენია დავითზე სათანადო გავლენა და მამისთვის შეუთვლია: „წადით, ასე უთხარით მამაჩემს: რაც იმას სწამდეს მე გამიწყრეს და რაც მე მწამს, იმას გაუწყრესო“².

დავით ბაგრატიონი დიდი პატრიოტი იყო. ყოველი მისი ნაბიჯი მეცნიერულ ასპარეზზე სამშობლოს კეთილდღეობი-

¹ პ. იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, გვ. 70 – 71.

² ლ. ასათიანი, ვოლტერიანობა საქართველოში, გვ. 65.

საკენ იყო მემართული. „გრამატიკას“, რომელიც მისი ორი-გინალური ნაშრომია, მან წარუძღვარა წინასიტყვაობა, სა-ღაც ვკითხულობთ: „ვნადთან მოუცლელობისა ქმწმე შვერ-დომილი არს ერნი თქმწმნი, და არა აქუსთ მოცალეზაჲ დროისა ძალით მიზეზითა ერთა ქართლოსიანთა, რითამცა აზნაურებითი ხედზათა, გინა ფილოსოფიათა იყუნენ შემეც-ნებულ, ანუ ზედმიწევნილ; ამის გამო ვჰყავ შრომაჲ ესე...“¹ აქედან ცხადი ხდება, რომ დავითი ამჩნევს კულტურისა და განათლების დაკნინებას საქართველოში და ამის მიზეზად იგი ასახელებს გარემო პირობებს. ქართველებს დრო არა ჰქონდათ, ისინი „მოუცლელობისა ქმწმე შვერდომილ“ იყვნენ, რადგანაც ესაჭიროებოდათ მტერთა მოგერიება, განუწყვეტე-ლი ბრძოლების წარმოება ფიზიკური არსებობის შენარჩუნე-ბისათვის. ამიტომაც სურს – დაეხმაროს ქართველებს „აზ-ნაურებითი ხედვის“ გამომუშავებასა და „ფილოსოფიათა“ შემეცნებაში, ერთი სიტყვით, სწავლა-განათლებასა და კულ-ტურული დონის ამაღლების საქმეში.

ასევე სვიმონ ჯეღაეცის „კატილორიის“ ქართული თარგ-მანის შესავალში დ. ბაგრატიონი წერს: „აწ სადმე კმა მიზე-ზი შრომისა ჩემისა ესე არს, რათა ნათესავცა ჩუწნი არა დაკ-ლებულ იქნამცა ესე გუარისაგან საჭიროებისა“². რაც აგრე-თვე მის პატრიოტიზმს მოწმობს.

ანალოგიური წინასიტყვაობა უძღვის A – 408 ხელნა-წერის მეორე წიგნსაც – „შემოკლებულ კატეგორიას“. და-ვითი ამ ნაშრომს თავის ბიძას, ერეკლე II-ის ვაჟს თეიმუ-რახს უძღვნის. ამ მიძღვნაში იგი ასახელებს იმ მიზეზებს, რომელმაც უკარნახა ამ ნაშრომის დაწერა: „აწ სადმე კმა მი-ზეზი შრომისა ჩემისა ესა არს, რათა ნათესავცა ჩუწნი არ დაკლებულ იქნამცა ესე გუარისაგან საჭიროებისა, რ~ლი-თამცა ჳხმარეყ სიმეონისა ესე კატილორია“³. ამრიგად,

---

¹ საქ სახ. მუზ. ხელნაწ. A – 408.

² ლენინგრადის აღმ. მცოდნ. ინსტიტუტის ხელნაწ. განყ. C – 17, ხელნაწ. გვ. 1.

³ საქ. მუზ. ხელნაწ. A – 408 გვ. 76.

ნამრომის დაწერის მიზანი და მიზეზი ერთია – დაეხმაროს ქართველ ხალხს ცოდნის შეძენაში, განათლებაში.

ამრიგად დ. ბაგრატიონის მეცნიერულ მოღვაწეობას პატრიოტული მიზანი ჰქონდა – სამშობლოსა და ხალხის კეთილდღეობისათვის სამსახური. ეს კეთილდღეობა კი მას ვერ წარმოედგინა სწავლა-განათლებისა და კულტურის და-ნერგვის გარეშე. ამრიგად, დავითი ისევე, როგორც მრავალი სხვა მისი თანამედროვე მოღვაწე, განმანათლებელი იყო.

ყოველივე ეს დავით ბატონიშვილს ფილოსოფიის ისტორიკოსთა ყურადღების ობიექტად აქცევს და მისი მემკვიდრეობის შესწავლას დღის წესრიგში აყენებს.

თავი მეშვიდე

სოლომონ დოდაშვილი

ს. დოდაშვილის ცხოვრება და მოღვაწეობა. მატერიალისტური მსოფლმხედველობა „ლოგიკის“, „ლოგიკის მეთოდოლოგიისა“ და „რიტორიკის“ მიხედვით. განმანათლებლური იდეები. ს. დოდაშვილის რეალისტური ესთეტიკა. ბრძოლა წოდებრივი პრივილეგიების წინააღმდეგ

XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართველ საზოგადო მოღვაწეთა შორის სოლომონ დოდაშვილს ცენტრალური ადგილი უჭირავს. იგი იყო ღრმა მოაზროვნე, ნიჭიერი პუბლიცისტი, ფართოდ განათლებული პიროვნება და ცნობილი საზოგადო მოღვაწე. სოლომონ დოდაშვილი სრულიად ახალგაზრდა (31 წლისა) გარდაიცვალა. მიუხედავად ამისა, მან შეძლო მნიშვნელოვანი წვლილი შეეტანა ქართული ფილოსოფიური აზროვნების, კრიტიკის, მეცნიერების, ლიტერატურის, პუბლიცისტიკისა და სხვა დარგების განვითარების საქმეში. მართალია, ს. დოდაშვილის ნაწერების მნიშვნელოვანი ნაწილი დაიკარგა, მაგრამ შემორჩენილიც მკაფიო წარმოდგენას იძლევა მისი ნიჭისა და განათლების სიღრმესა და სიფართოვეზე. ს. დოდაშვილი არ იფარგლებოდა მეცნიერების ერთი რომელიმე ვიწრო სფეროთი. იგი მუშაობდა ფილოსოფიაში, ლიტერატურაში, ისტორიაში, ესთეტიკაში და სხვა დარგებში. ამავე დროს არ კმაყოფილდებოდა კარჩაკეტილი კაბინეტური მოღვაწეობით და ფართო საზოგადოებრივ მუშაობასაც ეწეოდა. ს. დოდაშვილი არა მხოლოდ სიტყვით, არამედ საქმითაც ცდილობდა დაენერგა სწავლა-განათლება ქართველ ხალხში, შეეტანა ახალგაზრდობაში მოწინავე, პრო-

გრესული იდეები. ამიტომაც ს. დოდაშვილი ქართველი ხალხის, განსაკუთრებით მისი დაბალი ფენების საერთო სიყვარულითა და პატივისცემით სარგებლობდა. თუმცა გვიან ს. დოდაშვილის სახელი მივიწყებას მიეცა, მაგრამ ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის შემდეგ ბევრი რამ გაკეთდა როგორც თვით ს. დოდაშვილის, ისე მისი მემკვიდრეობის შესასწავლად.

სოლომონ დოდაშვილი ერთ-ერთი იმ პირველ ახალგაზრდათაგანი იყო, უმაღლესი განათლების მისაღებად რუსეთს რომ გაემგზავრა და იქ მიღებული ცოდნა სამშობლოს კეთილდღეობას მოახმარა. ამიტომაც ის ყოველთვის დიდი პატივისცემით იყო გამსჭვალული რუსული კულტურისა და გამოჩენილი რუსი მოაზროვნეების მიმართ.

ცნობილია, რომ მან თავისი „ლოგიკა“ უძღვნა ხარკოვის საიმპერატორო უნივერსიტეტისა და მისი სასწავლო ოლქის მზრუნველს ა. ა. პეროვსკის, რომელიც „პუშკინის თანამედროვე და მეგობარი იყო“¹. „ლოგიკის“ წინასიტყვაობაში კი ს. დოდაშვილი მიესალმებოდა რუსეთის მმართველობას საქართველოში².

თავის მხრივ, ა. ა. პეროვსკიც საზღვარგარეთიდან დაბრუნებისას „ლოგიკის“ გამოქვეყნებასთან დაკავშირებით აღფრთოვანებულ წერილს წერდა ს. დოდაშვილს³.

ს. დოდაშვილი როგორც პირად წერილებში, ისე ნაშრომებშიაც უდიდესი პატივისცემით იხსენიებდა რუს მოაზროვნეებს. კერძოდ, „რიტორიკის“ სახელმძღვანელოში ს. დოდაშვილმა დაასახელა იმდროინდელი რუსეთის თითქმის ყველა გამოჩენილი მოაზროვნე, რომელსაც კი რაიმე დაუწერია რიტორიკის დარგში.

ს. დოდაშვილს ახლო ნაცნობობა უნდა ჰქონოდა ცნობილ რუს მოღვაწესთან – გერცენთან, რომელმაც გარდა-

---

¹ ს. ხუციშვილი, ს. დოდაშვილი და ა. პეროვსკი, გაზ. ლიტერატურა და ხელოვნება“, 1559, № 4.

² ს. დოდაშვილი, ლოგიკა, 1949, გვ. 7.

³ გ. გოზალიშვილი, 1832 წლის შეთქმულება, 1935, ტ. I, გვ. 518.

ცვალების წინ რამდენიმე დღით ადრე ინახულა ს. დოდაშვილი და შემდეგ გულისტკივილით იგონებდა მის მძიმე მდგომარეობას: „მან ვერ გაუძლო სუსხიან ჰავას და საშინელი ჭლეტი გაუჩნდა. იგი ძლივს-ღა ცოცხლობდა და მაინც ღრმა რწმენით სთქვა: „ოღონდ გაზაფხულზე უარესი არ იყოს, თორემ შეიძლება ჭლეტი გამიჩნდეს“-ო¹.

ს. დოდაშვილი ცდილობდა ახლო ნაცნობობა და ურთიერთობა დაემყარებინა ცნობილ რუს ადამიანებთან. პეტერბურგიდან დაბრუნებისას მან მოსკოვზე გამოიარა. აქ იგი გაეცნო რუს მოღვაწეებს და მჭიდრო ლიტერატურული თანამშრომლობა აღუთქვა. თავის მხრივ ერთ-ერთი ცნობილი რუსი მოღვაწე, რომელიც ამ დროს საზღვარგარეთ მიემგზავრებოდა და რომლის ვინაობა დაუდგენელია, აღუთქვამდა ს. დოდაშვილს, რომ მიაწვდიდა წერილობით ცნობებს ევროპის ცხოვრებიდან. ამას ვტყობილობთ ს. დოდაშვილის მიერ ი. ხელაშვილისადმი მიწერილი ერთ-ერთი წერილიდან².

ს. დოდაშვილი უდიდესი პატივისცემითა და მადლობის გრძნობით იხსენებდა იმ როლს, რომელიც მიუძღოდა რუსულ კულტურას ქართული კულტურის აყვავებასა და განვითარებაში. ამას მოწმობს 1828 წელს კეთილშობილთა სასწავლებელში მის მიერ წარმოთქმული სიტყვა³.

მაგრამ, რაც მთავარია, ს. დოდაშვილმა რუსეთში ყოფნისას შეითვისა მოწინავე რუსული კულტურა, პროგრესული იდეები, რომელთა გადმოწერგვას ცდილობდა იგი ქართულ ნიადაგზე. პეტერბურგში ყოფნისას იგი მოწმე გახდა დეკაბრისტების გამოსვლისა და მათი უმოწყალო დასჯისა. საფიქრებელია, რომ ამ ფაქტს მასზე წარუშლელი კვალი უნდა დაეტოვებინა. ს. დოდაშვილმა თავის თვალთა ნახა, თუ როგორ ირაზმებოდა რუსეთის მოწინავე ინტელიგენცია მეფის თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ. დეკაბრისტების აჯანყებამ

¹ ს. დოდაშვილი, ლოგიკა, გვ. L.

² საქ. სახ. მუზ. ხელნაწ. H – 2226, გვ. 367.

³ ხელნაწ. S – 388, გვ. 21.

და ამ აჯანყების არაადამიანურმა ჩახმობამ შესძრა მთელი რუსეთის მოწინავე საზოგადოება. ს. დოდაშვილი, რომელიც გატაცებით ეწაფებოდა ყოველივე მოწინავესა და პროგრესულს, ცხადია, გაეცნობოდა დეკაბრისტულ ლიტერატურას, რომელიც ფართოდ ვრცელდებოდა რუსეთში. შესაძლებელია, რომ იგი დეკაბრისტებთანაც იყო დაახლოებული¹.

ცნობილია, რომ მან საქართველოში დაბრუნებისას თან ჩამოიტანა დეკაბრისტ რილეევის წერილი, ცოლთან მიწერილი, რომელიც მან სტუდენტ კრუპსკისაგან გადაიწერა. ხოლო დაპატიმრების დროს მას აღმოაჩნდა რილეევისავე „ნალივაიკო“, გრ. ორბელიანის მიერ „ნალივაიკოს აღსარებად“ თარგმნილი, მაგრამ, რაც მთავარია, დეკაბრისტების იდეების გავლენის კვალი ყველაზე მეტად მოჩანს ს. დოდაშვილის დამოკიდებულებებში 1832 წლის შეთქმულებასთან. შეთქმულებთან ს. დოდაშვილი, უპირველესად ყოვლისა, დეკაბრისტების იდეურ გავლენას უნდა მიეყვანა. თავისთავად ეს შეთქმულება ხომ დეკაბრისტების გამოსვლის გამოძახილი იყო საქართველოში.

საერთოდ, რუსეთში გატარებულმა სამმა წელმა გადამწყვეტი როლი ითამაშა ს. დოდაშვილის აზროვნების ჩამოყალიბებაზე და მის შემდგომს მოღვაწეობაზე. მან ხომ აქ აითვისა მოწინავე რუსული და მსოფლიო კულტურა, ხოლო საქართველოში დაბრუნებულმა შემეჩილი ცოდნა მრავალსაუკუნოვანი ქართული კულტურის დაუფლებით შეავსო.

სოლომონ იოანეს ძე დოდაშვილი დაიბადა 1805 წელს, 17 მაისს (ძვ: სტილით) კახეთში, სიღნაღის მაზრის სოფელ მადაროში მღვდელ იოანე დოდაშვილის ოჯახში. იოანე დოდაშვილი – სოლომონის მამა – წარმოშობით გლეხი იყო. სოლომონი მისი უფროსი ვაჟი ყოფილა. სოლომონმა პირველდაწყებითი სწავლა ოჯახში მიიღო, შემდეგ სწავლობდა ბოდბის მონასტერთან არსებულ სკოლაში. 1820 წელს სიღნაღის სასულიერო სამრევლო სასწავლებლის დამთავრე-

---

¹ ამის შესახებ იხ. ზ. ჭიჭინაძე, სოლომონ დოდაშვილი და ნიკოლოზ ბარათაშვილი, გვ. 3.

ბის შემდეგ, იგი თბილისის სამაზრო სასულიერო სემინარიაში გაიგზავნა სწავლის გასაგრძელებლად; აქ მან ყურადღება მიიქცია თავისი ნიჭითა და შრომისმოყვარეობით და ერთ-ერთ საუკეთესო მოწაფედაც ითვლებოდა. 1822 წლის 15 მარტს სოლომონ დოდაშვილი გაიგზავნა სიღნაღის სასულიერო სასწავლებელში განთავისუფლებული მასწავლებლის ისაკოვის ადგილზე. მაგრამ ცოდნის გაღრმავებასა და მეცნიერების დაუფლებას მოწყურებულ სოლომონს მიღებული განათლება არ აკმაყოფილებდა. 1823 წლის 12 ივლისს სოლომონი სემინარიის მმართველობას თხოვს სიღნაღის სასულიერო სასწავლებლის მასწავლებლის თანამდებობიდან განთავისუფლებას. მისი თხოვნა დაკმაყოფილებულ იქნა 1824 წლის ზაფხულში.

მაგრამ პეტერბურგში წასვლა მაშინ არც ისე იოლი საქმე იყო, მით უმეტეს ხელმოკლე სოლომონისათვის. სოლომონის მამას – იოანეს არ ჰქონდა იმდენი შემოსავალი, რომ წვრილშვილიც ერჩინა და სოლომონისთვისაც ეგზავნა ფული რუსეთში. მაგრამ სოლომონის ძლიერმა ნებისყოფამ და სწავლის გაგრძელების უსაზღვრო სურვილმა ყოველგვარ დაბრკოლებებს სძლია და სოლომონის გამგზავრებაც გადაწყდა. 1824 წლის ზაფხულს ის უკვე მიემგზავრება პეტერბურგს და ეწყობა პეტერბურგის საიმპერატორო უნივერსიტეტის ფილოსოფიურ-იურიდიული ფაკულტეტის თავისუფალ მსმენელად.

სოლომონს სამშობლოდან დახმარების დიდი იმედი არ ჰქონდა, მაგრამ საქართველოდან მას თან მიჰქონდა გიორგი ავალოვის წერილი იონა ხელაშვილისადმი. ამ წერილმა მას გზა გაუკვლია უცხო მხარეში. წერილში გ. ავალოვი სთხოვდა. ი. ხელაშვილს, რომ დახმარებოდა ნიჭიერ და პატიოსან, შრომამოწყურებულ ახალგაზრდა სოლომონს¹.

იონა ხელაშვილი ცნობილი ქართველი მოღვაწე, დიდი პატრიოტი და ფართო განათლების მქონე პიროვნება იყო.

---

¹ საქ. სახ. მუზ. ხელნაწ. S – 1532, გვ. 132.

იგი თან ახლდა ბატონიშვილებს, ემსახურებოდა მათ და ამავე დროს, შეძლებისდაგვარად, მფარველობდა რუსეთში მოხვედრილ ქართველებს.

როგორც ჩანს, სოლომონი გულთბილად მიუღია იონას. სოლომონის ნიჭმა, შრომისმოყვარეობამ და პატიოსნებამ კიდევ უფრო გააძლიერა იონას გულთბილი დამოკიდებულება მისდამი. იონა სოლომონს უყურებდა არა მხოლოდ როგორც მეგობარსა და თანამემამულეს, არამედ როგორც „სულიერ ძე“-საც.

მძიმე იყო სოლომონის მატერიალური მდგომარეობა პეტერბურგში. იმდენად მძიმე, რომ, როგორც იონას წერილებიდან ვტყობილობთ, სოლომონს „ათხუთმეტნი ვერსტნი“ ჰქონია ყოველდღე ფეხით გასავლელი სახლიდან უნივერსიტეტამდე, რადგან, ეტყობა, ტრანსპორტისათვის არ ჰქონდა სახსრები¹. იმავე წერილში იონა ახასიათებს სოლომონს, როგორც „მკვდოვანს“ და „უხმასტაგოს“, ე. ი. როგორც ყოვლად ღარიბს.

ცნობილია, რომ სოლომონს არ აკმაყოფილებდა უნივერსიტეტის ლექციები; იგი დამოუკიდებლად მეცადინეობდა და ზოგიერთ დარგში პროფესორები აიყვანა დამხმარედ. მაგრამ მას ამისათვის არ ეყო საკუთარი სახსრები და იძულებული იყო დახმარებისათვის ისევ იონა ხელაშვილისათვის მიემართა.

სოლომონის მძიმე მატერიალურ მდგომარეობას ისიც მოწმობს, რომ იგი იძულებული იყო მოწაფედ აეყვანა ბაგრატ ბატონიშვილის შვილები, ცხადია, შემოსავლის გადიდების მიზნით. მაგრამ სოლომონსა და ბაგრატს შორის უთანხმოება ჩამოვარდა. ბაგრატს არ მოეწონა, რომ სოლომონი მის შვილებს, მეფეთა შთამომავლებს, ექცეოდა როგორც ჩვეულებრივ მოწაფეებს და მათ მიმართ შესაფერ მოწიწებას არ იჩენდა. ამიტომაც გაგულისებულმა ბაგრატმა აღარ მისცა სოლომონს კუთვნილი გასამრჯელო.

---

¹ საქ. სახ. მუზ. ხელნაწ. S –1532, გვ. 101.

ამ მძიმე მატერიალურ მდგომარეობაში სოლომონის ერთადერთი დამხმარე და შემწე იონა ხელაშვილი იყო, რომელიც, ხედავდა რა სოლომონის ნიჭს, შრომის სიყვარულს, ცდილობდა, რომ მისგან საქართველოსათვის გამოსადეგი ადამიანი აღეზარდა. ამ შემთხვევაში იონას ამოძრავებდა არა ვიწრო, პირადული ინტერესები, არამედ ფართო, პატრიოტული. იონა, იცოდა რა სოლომონის მორიდებული და მოკრძალებული ხასიათი, თვითონ პირველი ეუბნებოდა სოლომონს, რომ მისთვის მიემართა, თუკი რაიმე დასჭირდებოდა, და არ მორიდებოდა¹.

იონა მოხიბლული იყო სოლომონის პიროვნებით და ამას არ უმაღავდა არც სოლომონის ნათესავეებს. იონას მრავალი წერილი სოლომონის ქებითა და ხოტბით არის აღსავსე.

ერთ-ერთ წერილში იონა წერდა სოლომონის მამას პეტერბურგიდან კახეთში: „ძე თქმწნი სოლომონ სულით არს ტალანტებიან, და მდაბალ და მშვიდ და ზნეობითა პატიოსან და ხარაკტირებითა ნიშატიან, აღთქმათა შინა განკრძალულ და სიტყმათა მტკიცე, უტყუვილ ღმთისმსახურე-ბასა შინა, განკრძალულ სწავლათა შინა, მარჯვე, განათლებულთა, სამღმდელოთა და ერისა მოყუარე, მამულისა სამსახურისა მოსურნე, მყუდრო ცხოვრების მოყმარე, მსგავსად მემხოლოეთა, მცირეთა მეტყმწლ, მრავალთა კეთილთა სიტყმათა მსმენელ, საჰმელითა მცირეთა კმაყოფილი“...² და სხვ.

სოლომონი სწრაფად ეუფლებოდა მეცნიერებას. იგი პირდაპირ იონას თვალწინ იზრდებოდა, ემზადებოდა ფართო საზოგადოებრივი და მეცნიერული მოღვაწეობისათვის. ეს, ცხადია, იონასათვის არ იყო შეუძენველი: „თუმცა-ღა ახალ ოც წელ ზემოდსა უახლეს ჭაბუკო, გარნა კნინ-ღა მოხუცო სულსა შინა ფერადფერადებთა სწავლისა და ენებისა აზიუ-

---

¹ ხელნაწ. H – 2226, გვ. 357; აგრეთვე ხელნაწ. S – 1532, გვ. 35 და 187.

² საქ. სახ. მუზ. ხელნაწ. S – 1532, გვ. 234.

რისა და ევროპულისა“¹. ამიტომ უსაზღვროდ უყვარდა იონას სოლომონი; „იხილეთ, რომელ მორჩილებამან თქვენმან ჩემდამი ესოდენ განადიდა სიყუარული თქვენი, რომელ უმეტეს სიმრთელესა თქვენსა ვსურვილობ, ვიდრე-ღა ჩემსა, რომელ დიდ ფ~დ ვეძიებ ეკლესიასა შ~ა~ კურნებასა თქმ~ცნსა“².

შემთხვევითი არაა, რომ იონა ეკლესიაში შესთხოვდა ღმერთს სოლომონის „კურნებას“, ვინაიდან სოლომონი ხშირად ავადმყოფობდა. ამ ავადმყოფობის შესახებ ვტყობილობთ იონასადმი სოლომონის მიერ მიწერილ მრავალი წერილიდან. სოლომონმა არ იცოდა, რომ ის მძიმე ავადმყოფობა, რომელიც მას უკვე პეტერბურგში ყოფნის დროს აწუხებდა, იმ დროისათვის განუკურნებელი, საშინელი სენი – ქლექი იყო. ამ მძიმე მდგომარეობაში სოლომონს მანუგეშებლად მხოლოდ თავისი „სულიერი მამა“ – იონა ეგულეზოდა, რომელიც ცდილობდა მატერიალური დახმარების გარდა მისთვის „სულიერი“ საზრდოც მიეწოდებინა. იონას საკმაოდ ფართო ზოგადი განათლება ჰქონდა და თავის წერილებს სოლომონისადმი ავსებდა ცნობებით მეცნიერების სხვადასხვა დარგიდან – ისტორიიდან, ფილოსოფიიდან, ღვთისმეტყველებიდან, მათემატიკიდან და თან სთხოვდა, რომ მისგან თქმული ყოველი კარგად დაემახსოვრებინა და სახელმძღვანელოდ გაეხადა³.

იონა სასულიერო პირი იყო და ამიტომ სოლომონისაგან, პირველ რიგში, ღმერთის სამსახურს მოითხოვდა: „ფილოსოფოსის სიმდიდრეა მსახურება ღ~თის, და მამულისა სიბრძნისა გამრავლებითა“⁴. იონა, გაიგო რა, რომ სოლომონი „რიტორიკას“ წერდა, ურჩევდა მას, რომ მასში საპატიო ადგილი დაეთმო ღვთაებისათვის. მაგრამ სოლომონმა არც თავის „რიტორიკაში“ და არც სხვა ნაწერებში არ დატოვა ად-

¹ საქ. სახ. მუზ. ხელნაწ. S – 1532, გვ. 22.

² იქვე, გვ. 158 – 159.

³ იქვე, გვ. 84.

⁴ იქვე, გვ. 62.

გილი რელიგიისათვის, რითაც წინ გაუსწრო არა მხოლოდ თავის კეთილ მასწავლებელ იონას, არამედ ბევრ თავის თანამედროვესაც. მართალია, სოლომონი იონას ყველა რჩევას თავმდაბლურად ისმენდა და ასრულებდა, მაგრამ „ლოგიკის“ გამოქვეყნების შემდეგ იონამ დაინახა, თუ რამდენად გაზრდილიყო და რამდენად მაღლა იდგა მასზე მისი „მორჩილი მოწაფე“ სოლომონი. მღვდლის ანაფორაში გახვეულ იდეალისტ იონას და მის ღვთისმეტყველურ შეგონებებს დაუპირისპირდა: ძირითადად მატერიალისტურად მოაზროვნე სოლომონი.

მაგრამ იონა სოლომონს მხოლოდ თეოლოგიას კი არ ასწავლიდა, სოლომონის სახით იგი სამშობლოს დიდ პატრიოტს უმზადებდა და ამიტომ უნერგავდა მას, რომ პირად ინტერესებზე მაღლა საზოგადოებისა და სამშობლოს ინტერესები დაეყენებინა: „კ~დ თანამდებანი მამულისა საქმენი მარადის პირმწლად აღასრულებთ, ვიდრე-ღა საკუთარნი საქირონი საქმენი და სახმარნი და სარგებლობანი“¹.

სოლომონიც თავის მხრივ დიდი პატივისცემისა და მადლობის გრძნობით იყო გამსჭვალული იონასადმი. იგი არ უშვებდა შემთხვევას, რომ არ შეექო იონას მაღალი სულიერი თვისებები და მადლობის გრძნობა არ გამოეთქვა იმ დიდი ზრუნვისათვის, რომელსაც იონა იჩენდა მისდამი².

მიუხედავად იმისა, რომ სოლომონს ლექსების წერა არ ემარჯვებოდა, იონასადმი სიყვარულმა და პატივისცემამ მას არა ერთი ლექსი დააწერინა, თუმცა პოეტური ოსტატობის მიხედვით არც ისე ბრწყინვალე. უდიდესი მადლობის გრძნობა იონასადმი მას მთელი თავისი ხანმოკლე სიცოცხლის განმავლობაში გაჰყვა.

---

¹ საქ. სახ. მუზ. ხელნაწ. H – 2236, გვ. 351.

² ხელნაწ. S – 338, გვ. 48, 1831 წლის 9 ივნისის წერილი; აგრეთვე იხ. ხელნაწ. S – 1532, გვ. 120, 1827 წლის 3 აპრილის წერილი და „მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის“, 1944, ნაკვ. II, გვ. 63 – 64.

სოლომონსა და იონას შორის ეს უჩვეულო და იშვიათი მეგობრობა გრძელდებოდა სოლომონის საქართველოში დაბრუნების შემდეგაც. თავისი ყოველი ნაბიჯის შესახებ იგი ისევე აცნობებდა ხოლმე იონას, როგორც პეტერბურგში ყოფნისას სოლომონი ცდილობდა სამაგიერო სიკეთით მიეზღო იონასათვის. იგი საკუთარ ხარჯზე ზრდიდა იონას ორ ძმისწულს; გარდა ამისა, ცდილობდა პირნათლად აღესრულებინა იონას ყოველი თხოვნა პეტერბურგიდან.

1827 წელს სოლომონმა დაამთავრა პეტერბურგის უნივერსიტეტი და სადისერტაციო ნაშრომად წარადგინა თავისი „ლოგიკის“ კურსი, რომელიც იმდენად ნიჭიერად და ორიგინალურად დაწერილი აღმოჩნდა, რომ უნივერსიტეტის ადმინისტრაციამ აუცილებელ და საჭირო საქმედ სცნო მისი დაბეჭდვა. „ლოგიკა“ სოლომონს ქართულ ენაზედაც ჰქონდა დაწერილი, მაგრამ ვითომდა ენის სიმძიმის გამო დაწუნებულ იქნა და არ გამოქვეყნდა.

ხელმოკლე სოლომონისათვის ძნელი იყო „ლოგიკის“ გამოქვეყნება საკუთარი სახსრებით. დახმარებისათვის სოლომონმა ჯერ ანა დედოფალს მიმართა, მაგრამ ამ უკანასკნელმა თავი არ შეიწუხა. ამიტომ სოლომონი იძულებული იყო კვლავ იონა შეეწუხებინა¹.

იონას, როგორც ჩანს, არ გაუწბილებია სოლომონი და დახმარებია თავისი „წარსაგებლითა“, ე. ი. ფულით. ამას მოწმობს მინაწერი: „ამ თხზულების გამოცემი სასიამოვნო ვალად თვლის ამცნოს მოწყალე მკითხველს, რომ ამ თხზულების გამოცემაში აქტიურ მონაწილეობას იღებდა მისი ღირსება ქართველი მღვდელი-მონაზონი იონა“². „ლოგიკა“ გამოსცა ა. ფ. სმირდინმა, რომელიც დაახლოებული იყო პუშკინთან, კრილოვთან, ჟუკოვსკისთან და სხვა ცნობილ მოღვაწეებთან.

„ლოგიკის“ გამოქვეყნებამ დიდი გამოხმაურება გამოიწვია როგორც პეტერბურგში, ისევე ქართველ საზოგადოებაში. ს. დოდაშვილის მიერ პეტერბურგში „ლოგიკის“ გამოქვეყნე-

¹ საქ. სახ. მუზ. ხელნაწ. H – 2226. გვ. 153.

² ს. დოდაშვილი, ლოგიკა, გვ. 12.

ბა მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო ქართული კულტურის ისტორიაში, რადგანაც ეს პირველი შემთხვევა იყო, როდესაც ქართველმა კაცმა პეტერბურგში გამოაქვეყნა თავისი ორიგინალური მეცნიერული ხასიათის ნაშრომი, ისიც ასეთი დასრულებული ხასიათისა და ამავე დროს რუსულ ენაზე.

„ლოგიკის“ გამოქვეყნებით განსაკუთრებით აღფრთოვანებული იყო იონა, რომელმაც არა ერთი წერილი გამოუგზავნა პეტერბურგიდან თბილისში თავის აღზრდილსა და შვილობილს¹.

ს. დოდაშვილის „ლოგიკის“ მნიშვნელობა სცილდებოდა საქართველოს ფარგლებს, რადგანაც მის გამოქვეყნებას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა რუსული აზრის ისტორიაშიც. ამით აიხსნება ის დიდი გამოხმაურება რუსულ პრესაში, რომელიც გამოიწვია ს. დოდაშვილის „ლოგიკის“ გამოჩენამ.

ცნობილია, რომ ამ წიგნს მაღალი შეფასება მისცა ჟურნალმა „მოსკოვსკი ტელეგრაფმა“, სადაც მოთავსებული იყო პოლევოის სტატია. სტატიის ავტორი ცნობილი კრიტიკოსი და ლიტერატურული მოღვაწე იყო.

აღფრთოვანებით შეხვდა ს. დოდაშვილის „ლოგიკის“ გამოსვლას აგრეთვე „მოსკოვსკი ვესტნიკი“. აქ გამოქვეყნდა ვ. ტიტოვის სტატია, სადაც მოცემული იყო „ლოგიკის“ კრიტიკული დალაგება, და ამავე დროს მისი დადებითი შეფასება. ვ. ტიტოვი ს. დოდაშვილის „ლოგიკაში“ ხაზს უსვამდა იმ ორიგინალურ-მომენტებს, რომლებსაც დიდ მნიშვნელობას აძლევდა რუსული საზოგადოებრივი აზრის განვითარებისათვის. იგი თვლიდა, რომ ს. დოდაშვილი ბაუმეისტერის სქოლასტიკის შემდეგ წინ სწევდა ლოგიკას.

ს. დოდაშვილის „ლოგიკას“ დადებითი რეცენზია უძღვნა აგრეთვე „სევერნაია პჩელამ“.

ს. დოდაშვილის „ლოგიკა“ შეტანილია ფილოსოფიის ისტორიის რუსულ სახელმძღვანელოებსა და ფილოსოფიურ ლექსიკონებში.

ს. დოდაშვილის „ლოგიკის“ ასეთი წარმატება, რომლის

---

¹ ხელნაწ. H – 2226, გვ. 258.

ავტორი 22 წლის ახალგაზრდა იყო, მეტყველებს ავტორის ნიჭსა და ერუდიციაზე. ასეთი დასაწყისი მართლაც იმის მომასწავებელი იყო, რომ მას მომავალში დიდი სასარგებლო საქმე უნდა გაეკეთებინა ხალხისა და სამშობლოსათვის. მართლაც, ს. დოდაშვილმა თავისი ხანმოკლე ცხოვრების განმავლობაში ბევრი რამის გაკეთება მოასწრო მშობლიური კულტურისა და აზროვნების წინ წასაწევად.

„ლოგიკის“ გამოქვეყნების შემდეგ, იმავე ზაფხულს, ს. დოდაშვილი საქართველოსაკენ გამოემგზავრა. 1827 წლის 2 ივნისს მან მოსკოვი გამოიარა. მოსკოვში მან სულ ორიოდ კვირა დაჰყო. ამ დროს იგი ქალაქის ღირსშესანიშნაობათა და მოსკოველ მოღვაწეთა გასაცნობად იყენებს. ს. დოდაშვილი ყოფილა მოსკოვის უნივერსიტეტში, თეატრში, ბიბლიოთეკაში და სხვ. დიდი პატივისცემით მიიღეს ს. დოდაშვილი ხარკოვის უნივერსიტეტსა და გიმნაზიაში. შემონახულია წერილი, რომელშიც აღწერილია ს. დოდაშვილის მიღება ხარკოვის გიმნაზიაში¹.

მოსკოვიდან სოლომონი თბილისისაკენ გამოემგზავრა. თბილისის საზოგადოებაც მას დიდი ოვაციით შეხვდა, როგორც თვით სოლომონი აღნიშნავდა – „იქუხა ქალაქმან თბილისის ამან“-ო², რაც ნიშნავს იმას, რომ თბილისის საზოგადოებრიობისათვის სოლომონის პიროვნება და მისი დამსახურება უკვე საკმაოდ ცნობილი იყო.

სამშობლოში დაბრუნებული სოლომონი ფართო მეცნიერულ, პედაგოგიურ და საზოგადოებრივ მუშაობას იწყებს და ძალღონეს არ ზოგავს იმისათვის, რომ წინ წამოსწიოს სამშობლოს კულტურა და თავისი განათლება თანამემამულეთა კეთილდღეობას მოახმაროს. სოლომონი იმდენად იყო ჩაფლული საზოგადოებრივ საქმიანობაში, რომ თითქმის სრულიად არ ჰქონდა თავისუფალი დრო³.

¹ საქ. სახ. მუზ. ხელნაწ. H – 2225, გვ. 386, 1827 წლის 9 ივლისის წერილი.

² იქვე, გვ. 220.

³ მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, 1944, ნაკვ. II, თბილისი, 1945, გვ. 116.

ს. დოდაშვილი საქართველოში ჩამოსვლისთანავე იწყებს პედაგოგიურ მოღვაწეობას თბილისის კეთილშობილთა სასწავლებელში, სადაც ის უაღრესად გადატვირთული იყო გაკვეთილებით; კვირაში 36 საათამდე ჰქონდა¹. ამას გარდა, გუბერნატორ სიპიაგინის შვილებს ამეცადინებდა კვირაში რვა საათს.

პედაგოგიური მუშაობით გადატვირთულობის მიუხედავად, ს. დოდაშვილი ახერხებდა ფართო მეცნიერული და შემოქმედებითი მუშაობის წარმოებას. მის შემოქმედებითა და მეცნიერულ მუშაობაზე მიგვითითებს მის მიერ დაწერილი, თუ ნათარგმნი ნაწარმოებების სია, რომელიც გამოქვეყნებული აქვს ზაქ. ჭიჭინაძეს ბიოგრაფიული ხასიათის ნარკვევში „სოლომონ დოდაშვილი“, თუმცა ეს სია არაა სრული².

თბილისშივე დაამუშავა მან „ლოგიკის“ ახალი ვარიანტი, რომელიც გაუგზავნა პეტერბურგში თავის ძმას სტეფანეს გამოსაქვეყნებლად. „ლოგიკის“ ეს ვარიანტი არაა ნაპოვნი, მაგრამ იგი უნდა არსებობდეს. ს. დოდაშვილს დაწერილი უნდა ჰქონდეს აგრეთვე „პოიტიკა“ – ამას მოწმობს მისი ჩვენება 1832 წლის შეთქმულების საგამომძიებლო კომისიის წინაშე³. გარდა ამისა, ს. დოდაშვილს შეუდგენია „რეესტრი ქართულის წიგნებისა რიცხვით ექვსასამდე“, სადაც გამოკვლეული ჰქონდა, ესა თუ ის წიგნი „ვისგან სად და ოდეს“ იყო დაწერილი და „თვითეული რას იპყრობს თვს შორის“⁴. სოლომონ დოდაშვილს დაუწერია აგრეთვე იონა ხელაშვილის ბიოგრაფია; საინტერესოა აგრეთვე ი. ხატიშვილის ცნობა ს. დოდაშვილის ექვსტომიანი ფილოსოფიის ისტორიის სახელმძღვანელოზე⁵. იმის უარყოფა არ

¹ საქ. სახ. მუზ. ხელნაწ. H – 2226, გვ. 277.

² ზ. ჭიჭინაძე, სოლომონ დოდაშვილი, 1893, გვ. 23.

³ იხ. „საისტორიო მოამბე“, № 6, გვ. 243.

⁴ მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, 1944, ნაკვ. II, გვ. 138.

⁵ გაზ. „საქართველო“, 1896, № 204, ი. ხ ა ტ ი ა შ ვ ი ლ ი ს წერილი „სოლომონ დოდაშვილი“.

შეიძლება, რომ ს. დოდაშვილს უნდა ჰქონოდა დაწერილი სახელმძღვანელო ფილოსოფიის ისტორიაში. მაგრამ ძნელად დასაჯერებელია, რომ იგი ექვსტომიანი ყოფილიყო, რადგანაც შეუძლებელია, რომ თავისი ხანმოკლე ცხოვრების განმავლობაში და ისეთი უკიდურესი გადატვირთულობის პირობებში, როგორც ს. დოდაშვილს ჰქონდა, მოესწრო ექვსი ტომის დაწერა.

ს. დოდაშვილის ნაშრომებზე მრავალი ნიჭიერი ახალგაზრდა აღიზარდა; ამ მხრივ პირველ რიგში აღსანიშნავია ნიკ. ბარათაშვილი. ვახტანგ ორბელიანი დიდ მნიშვნელობას აძლევდა ნიკოლოზ ბარათაშვილზე სოლომონ დოდაშვილის გავლენას. იგი წერდა: „ნიკოლოზ ბარათაშვილი გამოიწვრთნა სოლომონ დოდაშვილთან... თუ სოლომონ დოდაშვილი არ ყოფილიყოს, მაშინ შეიძლება არც ბარათაშვილი ყოფილიყოს“¹.

გარდა ფართო მეცნიერული და შემოქმედებითი ხასიათის მუშაობისა, ს. დოდაშვილი ეწეოდა საზოგადოებრივ საქმიანობასაც. საერთოდ, ს. დოდაშვილი მხოლოდ თეორეტიკოსი არ იყო. ენციკლოპედიურ განათლებასა და დიდ შემოქმედებით უნართან ერთად, მას პრაქტიკული მოღვაწეობის დაუშრეტელი ენერგიაც გააჩნდა.

როგორც ცნობილია, სოლომონ დოდაშვილს შეუქმნია „ამხანაგობა“, ლიტერატურული წრის თუ საზოგადოების მაგვარი, რომელშიც გაერთიანებული იყვნენ: ნ. ბარათაშვილი, დ. ყიფიანი, გრ. ორბელიანი, ვ. ორბელიანი, ალ. ორბელიანი და სხვ. ზ. ჭიჭინაძე წერს, რომ „ამხანაგური წრე“ არსებობდა ქართველების გამოსაფხიზლებლად, ქართველ ერში კარგი წესების შესატანად, ქართული მწერლობის ასაღორძინებლად და მწერლობაში კარგი იდეის შესატანად, ქართველთა მამულიშვილობის გასაჩაღებლად და სხვაც ბევრი ასეთი, რასაც ბევრი პატივისმცემელი ჰყავდა და ბევრი ნატრობდა ამას. ს. დოდაშვილის ცდა ამის შესახებ ამაოდ

---

¹ ზ. ჭიჭინაძე, სოლომონ დოდაშვილი და ნიკოლოზ ბარათაშვილი, გვ. 11.

არ რჩებოდა. მისი სიტყვები დიდ გავლენას ახდენდა ყველაზე¹.

1823 წელს თბილისის სამხდრო გუბერნატორის განკარგულებით ს. დოდაშვილი დაინიშნა გაზეთ «Тифлисския ведомости»-ს საგამომცემლო კომიტეტის წევრად. ამ გაზეთმა 1828 წლის 4 ივლისიდან დაიწყო გამოსვლა. ამავე წლის 1 სექტემბრიდან გამოდიოდა ამ გაზეთის ქართული ვარიანტიც.

სოლომონ დოდაშვილის რედაქტორობით და აქტიური მონაწილეობით გამოვიდა აგრეთვე პირველი ქართული ჟურნალი, რომელსაც ეწოდებოდა „სალიტერატურონი ნაწილნი ტფილისის უწყებათანი“, რომელიც გაზეთ „ტფილისის უწყებანი“-ს ლიტერატურულ დამატებას წარმოადგენდა. აღნიშნული ჟურნალის პირველი ნომერი გამოვიდა 1832 წლის იანვარში, მეხუთე და უკანასკნელი კი მარტში. 1832 წლის შეთქმულების აღმოჩენისთანავე ჟურნალი დაიხურა.

სოლ. დოდაშვილი ამ უზარმაზარი საქმიანობის დაძლევის თავისი უჩვეულო შრომისმოყვარეობით ახერხებდა².

1828 წლის 29 ივლისს ს. დოდაშვილი დაქორწინდა ელენე თედორეს ასულ კობიაშვილზე.

ს. დოდაშვილის ოჯახი 10 სულისაგან შედგებოდა. როგორც უკვე იყო ნათქვამი, მის ოჯახში იზრდებოდა იონა ხელაშვილის ორი ძმისწულიც. გარდა ამისა, სოლომონს განუწყვეტლივ უზდებოდა თავისი ღარიბი ნათესავებისათვის დახმარების გაწევა. მისი ხელფასი კი არ ყოფნიდა ყველა გათვალისწინებულ თუ გაუთვალისწინებელ ხარჯებს³. ამას ერთვოდა ისიც, რომ სამშობლოში დაბრუნებიდან ერთი წლის შემდეგაც კი მას არ ჰქონია ბინა, რასაც ვგებულობთ 1828 წლის 22 ნოემბრის წერილიდან. სოლომონის მდგომარეობას განსაკუთრებით ამძიმებდა მისი განუწყვეტელი ავადმყოფობა. მიუხედავად ამ მძიმე პირობებისა, სოლომონის

¹ ზ. ჭიჭინაძე, სოლომონ დოდაშვილი და ნიკოლოზ ბარათაშვილი. გვ. 11.

² ზ. ჭიჭინაძე, სოლომონ დოდაშვილი, გვ. 26.

³ საქ. სახ. ც. ს. ა. ფ. 1457, რვ. 6, გვ. 1102.

მეცნიერული და საზოგადოებრივი მოღვაწეობა უაღრესად ნაყოფიერი იყო.

სამწუხაროდ მისი უაღრესად ნაყოფიერი მუშაობა შეწყდა, როდესაც გამომჟღავნებულ იქნა 1832 წლის შეთქმულება და სოლომონ დოდაშვილი შეთქმულების სხვა მონაწილეებთან ერთად დაპატიმრებულ იქნა. ამიტომაც ვეხებით რა ს. დოდაშვილის ცხოვრებას, ვერ ავუვლით გვერდს 1832 წლის შეთქმულებას და მასთან სოლ. დოდაშვილის დამოკიდებულების საკითხს.

1832 წლის შეთქმულება ფეოდალურ-მონარქიული ნაციონალიზმის გამოვლენის თავისებური ფორმა იყო, რის შესახებ ი. ბ. სტალინი წერდა: „როცა „საქართველოს რუსეთთან შეერთების“ შემდეგ – ქართველმა თავადაზნაურობამ იგრძნო, თუ რა საზარალო იყო მისთვის ძველი პრივილეგიებისა და ძლიერების დაკარგვა, რომლებიც მას ქართველი მეფეების დროს ჰქონდა, იუკადრისა „უბრალო ქვეშევრდომობა“ და მოინდომა „საქართველოს განთავისუფლება“. ამით მას უნდოდა „საქართველოს სათავეში“ ქართველი მეფეები და თავადაზნაურობა დაეყენებინა, და, ამგვარად, მათთვის გადაეცა ქართველი ხალხის ბედიღბალი! ეს იყო ფეოდალურ-მონარქიული „ნაციონალიზმი“. ვერც ერთი შესამჩნევი კვალი ვერ დააჩნია ამ „მომრავლამ“ ქართველების ცხოვრებას, ვერც ერთი ფაქტით ვერ ისახელა მან თავი, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ქართველი თავადაზნაურობის ზოგიერთ შეთქმულებას რუსი მმართველობის წინააღმდეგ კავკასიაში. საკმარისი იყო ოდნავ მოხვედროდა საზოგადოებრივი ცხოვრების ტალღები ამ ისედაც სუსტ „მომრავლას“, რომ ძირიანად დაენგრია იგი“...¹.

1832 წლის შეთქმულება მართლაცდა ერთი მუჟა თავადაზნაურობის ამბოხება იყო ცარიზმის წინააღმდეგ დაკარგული პრივილეგიების დასაბრუნებლად. შეთქმულების ორგანიზატორნი და ინიციატორნი იყვნენ ბატონიშვილები: დიმიტრი და ოქროპირი. შეთქმულების შესახებ ინფორმი-

---

¹ ი. სტალინი, თხზ., ტ. I, 1947, გვ.2 – 33.

რებული იყო ალექსანდრე ბატონიშვილიც. ერთი სიტყვით, „1832 წლის შეთქმულება ქართველ უფლისწულთა და ყველაზე უფრო აგრესულ თავადთა და აზნაურთა შეთქმულება იყო მეფის მმართველობის წინააღმდეგ კავკასიაში, იმ მიზნით რომ აღედგინათ თავიანთი დინასტია და პრივილეგიები“¹.

რადგანაც ბატონიშველები პეტერბურგში იმყოფებოდნენ, ამიტომ, ცხადია, რომ შეთქმულების იდეა იქ ჩაისახა. შეთქმულების საბოლოო ჩამოყალიბება და გაფორმება 1829 წლის შემოდგომაზე მოხდა, როდესაც პეტერბურგიდან ვითომდა მინერალურ წყლებზე სამკურნალოდ ჩამოსულმა ოქროპირ ბატონიშვილმა გზად საქართველოშიც გამოიარა.

შეთქმულებაზე საკმაოდ დიდი გავლენა მოახდინა პოლონეთის აჯანყებამ. ეს შეთქმულთათვის ერთგვარი ბიძგი იყო. ამიტომ იმავე პოლონეთის აჯანყების დამარცხებამ დაბნეულობა და დეზორგანიზაცია შეიტანა შეთქმულთა რიგებში. პოლონეთის აჯანყებასთან შეთქმულთა დამოკიდებულებას ადასტურებს ის, რომ მათ თანაუგრძნობდა პოლონელი პეტრე ზავილეისკი, თბილისის ყოფილი გუბერნატორი. კავშირი პოლონელებთან განსაკუთრებით განმტკიცდა მაშინ, როდესაც პოლონეთის აჯანყების დამარცხების შემდეგ საქართველოში დიდი რაოდენობით პოლონელები გადმოსახლეს.

შეთქმულებს თანაუგრძნობდა რამდენიმე რუსი მოხელეც. კერძოდ ტიტულიარნი სოვეტნიკი, დუშეთის ისპრავნიკი – პაუშენკო და თბილისის პოლიცემისტერი ანდრია მელნიკოვი. პაუშენკო გაასამართლეს და დასაჯეს სხვა მონაწილეებთან ერთად.

შეთქმულების ცალკეულ მონაწილეებზე გავლენა უნდა მოეხდინათ დეკაბრისტებს. კერძოდ, შეუძლებელია, რომ ს. დოდაშვილს დეკაბრისტების გავლენა არ განეცადა.

შეთქმულების მთავარი მონაწილენი მაღალი შთამომავლობისა და ნათესავ-ნაცნობების წყალობით გადაურჩნენ

---

¹ ს. დოდაშვილი, „ლოგიკა“, გვ. XXX, ა. ქუთელიას წინასიტყვაობა – ს. დოდაშვილი და მისი „ლოგიკა“, 1949.

ყოველგვარ სასჯელს. შეიძლება ითქვას, რომ ყველაზე მეტად ს. დოდაშვილი დაისაჯა. იგი ათი წლით გადაასახლეს ვიატკაში. ამავე დროს სამუდამოდ აუკრძალეს სამშობლოში დაბრუნება.

შეთქმულება რომ ერთი მუჟა თავადაზნაურების წამოწყება იყო, ამას ის გარემოებაც მოწმობს, რომ მომავალ მთავრობაში, რომელიც შეთქმულებს ქალაქში ჰქონდათ „ჩამოყალიბებული“, სოლომონ დოდაშვილი სულაც არ იყო შეყვანილი, ალბათ მისი „მდაბიო“, გლეხური წარმოშობის გამო. ამასვე ადასტურებს ერთი ადგილი „აქტი გონიურიდან“, სადაც ნათქვამია, რომ შეთქმულების შესახებ მასებმა, ანუ, როგორც იქა ნათქვამი – „ლიტონთა და მდაბიოთა“ არაფერი არ უნდა იცოდნენ. მართლაც, მასამ აჯანყების შესახებ არაფერი არ იცოდა და არავითარ მონაწილეობას არ იღებდა შეთქმულებაში; ამიტომაც დაპატიმრებულითა შორის არ იყო არც ერთი „მდაბიო“, არც ერთი „ლიტონი“ კაცი, გარდა რამდენიმე თათრისა, რომელთა საშუალებით შეთქმულნი ახორციელებდნენ კავშირს ბატონიშვილ ალექსანდრესთან, ისიც ფულითა და ეკონომიური დაინტერესებით. შეთქმულების დამარცხების შემდეგ არა მხოლოდ შესუსტდა, შეიძლება ითქვას, საბოლოოდ გაქრა რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლის კვალი. თვით შეთქმულების მონაწილე დიდგვაროვანნიც კი ჩქარა დაუბრუნდნენ თავის „თბილ“ ადგილებს და მეფის რუსეთის ერთგულ მოხელეებად იქცნენ. ცხოვრება კვლავინდებურად წარიმართა.

ერთი შეხედვით, უცნაურად მოჩანს თავადაზნაურთა ამ შეთქმულებაში გლეხ ს. დოდაშვილის მონაწილეობა, რადგანაც მიზანი, რომელმაც ს. დოდაშვილი შეთქმულებასთან მიიყვანა, ცხადია, არ შეიძლება ყოფილიყო პრივილეგიების აღდგენა, რომელიც მას, როგორც გლეხს, არ შეიძლება ჰქონოდა. და თუნდაც ჰქონოდა, ს. დოდაშვილს ვერ წარმოვიდგენთ ისეთ შეზღუდულ მოღვაწედ, რომ მისი მოქმედების რომელიმე ნაბიჯი პირადი კეთილდღეობისაკენ სწრაფვით ავსხნათ.

ს. დოდაშვილის მონაწილეობის მიზანი შეთქმულებაში არ შეიძლება ყოფილიყო ბაგრატიონების ტახტის რესტავრაცია. სოლ. დოდაშვილი თავისი მრწამსით წინააღმდეგი იყო „ფეოდალურ-მონარქიული ნაციონალიზმისა. მას საქართველოსათვის ყველაზე უფრო შესაფერ პოლიტიკურ ფორმად მიაჩნდა რესპუბლიკა“¹.

უნდა ვიფიქროთ, რომ ს. დოდაშვილი შეთქმულებამდე მიიყვანა მხოლოდ ხალხის მდგომარეობის გაუმჯობესების, მისი კეთილდღეობის სურვილმა. მას, ამიტომაც, მმართველობის ზოგიერთ მხარეში კორექტივის შეტანა სურდა. ს. დოდაშვილის მთელი მოღვაწეობა პატიმრობამდე და თვით საპატიმროს კედლებშიც კი აქეთკენ იყო მიმართული. ს. დოდაშვილი იმდენად თავგანწირულად მოქმედებდა ამ მხრივ, რომ საპატიმროს კედლებშიაც კი პირადი სიცოცხლისა და ბედის უდიდეს ხიფათში ჩაგდებათ განაგრძობდა მმართველობის ზოგიერთი მახინჯი მხარის მხილებას; ამრიგად, მისთვის საზოგადოებრივი ინტერესები იმდენად მაღლა იდგა პირადზე, რომ მზად იყო საკუთარი სიცოცხლის მსხვერპლად მიტანოთ ხალხისათვის ეშველა რამე. შეთქმულების მასალებში შემონახულია ერთი მეტად საინტერესო დოკუმენტი სათაურით – О притеснениях слышанных мною от грузин², რომელიც უდავოდ ნათელსა ხდის ს. დოდაშვილის შეთქმულებაში მონაწილეობის ჩვენ მიერ ზემოდასახელებულ მიზანსა და მიზეზს.

ამ დოკუმენტში ს. დოდაშვილი ლაპარაკობს იმ შევიწროვებაზე, რომელსაც განიცდიდა ქართველი ხალხი სახელმწიფო დაწესებულებათა მუშაობის არასწორად დაყენების გამო. ამის შესახებ შეიძლება ელაპარაკა რუსსაც, რადგანაც სახელმწიფო დაწესებულებათა ის სუსტი მხარეები, რომლებზედაც ს. დოდაშვილი მიუთითებს, ახასიათებდა ამ მმართველობას არა მხოლოდ საქართველოში, არამედ ყველგან. რომ ს. დოდაშვილი იბრძოდა არა საერთო

¹ „მნათობი“, 1955, № 5, გვ. 136.

² იხ. ს. დოდაშვილი, ლოგიკა, გვ. XX XVI – XXXVIII

ტუსეთის მმართველობის წინააღმდეგ, არამედ ამ მმართველობის ზოგიერთი მახინჯი მხარის წინააღმდეგ, ეს გარემოება საგამომძიებლო კომისიამაც შენიშნა. როდესაც საბრალმდებლო დასკვნაში წერდა, რომ ს. დოდაშვილი „სასამართლოს წინაშე... აჩვენებდა, თითქოს შეთქმულებაში მონაწილეობას იღებდა არა მთავრობის, არამედ სახელმწიფო დაწესებულებების წინააღმდეგ“¹.

ს. დოდაშვილი ამ დოკუმენტში თავის კრიტიკას ძირითადად სასამართლოების წინააღმდეგ მიმართავდა. ის აღნიშნავდა, რომ საქმის წარმოება სასამართლოებში მეტისმეტად ჭიანჭურდება და დიდხანს გრძელდება; რომ საქმეები წყდება ფორმალურად, ქაღალდზე, და რომ გადაწყვეტილი საქმეების სისრულეში მოყვანაზე არავინ არ ფიქრობს; რომ სასამართლოში საქმის წარმოება და, მით უმეტეს, მისი ბოლომდე მიყვანა როგორც მომჩივანს, ისე მოპასუხეს მეტისმეტად ძვირი უჯდებათ; რომ სასჯელი თვით მცირეოდენ დაწმავაზედაც კი მეტისმეტად დიდია და ულმობელი. იქვე ს. დოდაშვილი მიუთითებდა იმ გზებზეც, რომლითაც შეიძლებოდა აღმოფხვრილიყო მმართველობის ეს მახინჯი მხარეები. სახელდობრ, მისი აზრით, თანამდებობაზე, სადაც ხალხთან ურთიერთობაა აუცილებელი, უნდა დაინიშნონ ისეთი პირები, რომლებიც ხალხს კარგად იცნობენ და რომლებსაც შეუძლიათ ჩაწვდნენ და გაიგონ ხალხის ჭირ-ვარამი. მხოლოდ ამას შეიძლება მოჰყვეს ხალხის მდგომარეობის ნამდვილი და არა ფორმალური შემსუბუქება.

ამრიგად, თუ თავადაზნაურებს შეთქმულების შედეგად ბაგრატიონების ტახტის აღდგენა და ამით ძველი პრივილეგიების დაბრუნება სურდათ, ს. დოდაშვილი ხალხის კეთილდღეობისათვის იბრძოდა. ამანვე მიიყვანა იგი შეთქმულებამდე. მაგრამ საქმე იმაშია, რომ ს. დოდაშვილს თავადაზნაურობის ნამდვილი ზრახვები თავდაპირველად კარგად არ ჰქონდა გარკვეული. მან ისიც კი არ იცოდა, რომ მომავალ მთავრობაში, რომლის პროექტი შეთქმულებს ადრევე ჰქონდათ შემუშავებული, ის სრულებით არ იყო შეყვა-

---

¹ იხ. ს. დოდაშვილი, ლოგიკა, გვ. XIX.

ნილი. ს. დოდაშვილს დიდი ავტორიტეტი და გავლენა ჰქონდა ქართველობაში, განსაკუთრებით გლეხობაში, რაც მისი უანგარო პატრიოტიზმით და ხალხის სიყვარულით იყო გამოწვეული; ამიტომაც ჩაებლაუქნენ მას შეთქმულების მონაწილე თავადიშვილები, რომლებიც წინააღმდეგ შემთხვევაში ვერ აპატიებდნენ მას „მდაბიო“ წარმოშობას. ისინი ფიქრობდნენ, რომ ს. დოდაშვილის ავტორიტეტი გამოეყენებინათ და შემდეგ კი თავიდან ჩამოეცილებინათ. მაგრამ სანამ შეთქმულნი ჩამოიცილებდნენ თავიდან ს. დოდაშვილს, იგი თვითონ ჩამოცილდა მათ და ზურგი აქცია.

საერთოდ, ს. დოდაშვილის დამოკიდებულება 1832 წლის შეთქმულებასთან ორ პერიოდად უნდა გაიყოს. პირველ პერიოდში ს. დოდაშვილი მართლაც მონაწილეობს შეთქმულებაში, მაგრამ, როგორც უკვე აღნიშნული იყო, სხვა მიზნებით და მოსაზრებებით, ვიდრე თავადაზნაურნი. თუ ამ უკანასკნელთ პირადი ინტერესები ამოქმედებთ და პირადი პრივილეგიების აღდგენის მიზნით საქართველოს დამოუკიდებლობა და მონარქიის აღდგენა სურთ, ს. დოდაშვილი ხალხის კეთილდღეობის მიზნით არსებული მმართველობის სისტემაში მხოლოდ კორექტივების შეტანის მომხრეა.

მეორე ნახევარში კი ს. დოდაშვილი უკეთ ერკვევა შეთქმულ თავადაზნაურთა ზრახვებში; მისთვის აშკარა ხდება მათი მისწრაფებანი და ემიჯნება კიდევაც მათ. მაგრამ სოლომონმა არა მხოლოდ თავადაზნაურთა მიზანსწრაფვანი განჭვრიტა კარგად, მან ნათლად დაინახა შეთქმულების უნაყოფობაც და ამასთან დაკავშირებით მისთვის უფრო ცხადი გახდა ის დადებითი მნიშვნელობა, რომელიც ჰქონდა საქართველოს კავშირს რუსეთთან. ამ მხრივ, ს. დოდაშვილი, როგორც განმანათლებელი, განსაკუთრებით დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა სწავლა-განათლებისა და კულტურის განვითარების

იმ ფართო პერსპექტივებს, რაც რუსეთთან საქართველოს დაკავშირებამ გადაშალა.

სოლომონ დოდაშვილი შეთქმულთაგან ჩამოცილება მრავალი ფაქტით დასტურდება: ერთ-ერთ საუბარში სოლომონს უთქვამს შეთქმულების მონაწილე თავადიშვილებისათვის, რომ მისი ერთი სიტყვა საკმარისია, რომ მთელი კახეთი გაჰყვეს¹. მაგრამ, როდესაც აჯანყების მოახლოვებულა, სოლომონს თავი შორს დაუჭერია და უხეშად უპასუხია: „თქვენ რა მე კახეთის მმართველი გგონივართ? მე არაფერი მსურს და არც შემიძლია გავაკეთო“². მაგრამ ს. დოდაშვილი არა მხოლოდ განზე გადგა, იგი სხვებსაც მოუწოდებდა, რომ შეთქმულებისათვის თავი დაენებებინათ. იგი მოურიდებლად ეუბნებოდა შეთქმულთ: „რაც უნდათ, ის ჰქნან, ოღონდ ამ საქმეს თავი დაანებონ“³. სოლომონის ამ ნათქვამისა და, საერთოდ, შეთქმულებისაგან მისი ჩამოშორების შესახებ ცნობამ მიაღწია იასე ფალავანდიშვილის ყურამდე, იმ იასესი, რომელმაც რამდენიმე ხნის შემდეგ შეთქმულება გასცა. სოლომონის განდგომით აღშფოთებული იასე სიკვდილითაც კი დამუქრებია მას. განსაკუთრებით იგი აღუშფოთებია სოლომონის უარს კახეთის გლეხობის აჯანყებაში მონაწილეობაზე. ს. დოდაშვილს შეთქმულნი რომ მოკვლით დაემუქრნენ ფაქტია და ეს კარგად ადასტურებს იმას, რომ ფაქტი იყო სოლომონ დოდაშვილის განდგომა.

მაგრამ შეთქმულებისაგან ს. დოდაშვილის ჩამოცილება სხვა ფაქტებითაც დასტურდება. სოლომონ დოდაშვილი სამომხმარებლო კომისიას აძლევს ჩვენებას: „...მე მას შემდეგ,

---

¹ საქ. სახ. ც. ს. ა. ფ. 1457, რევ VI, გვ. 983.

² იქვე, გვ. 985.

³ იქვე, გვ. 983.

ე. ი. ნოემბრის პირველი რიცხვებიდან, როდესაც ისა¹ და თავადი ელიზბარ ერისთავი, თავად ჩოლოყაშვილთან ამბობდნენ, რომ აუცილებლად გავმგზავრებულიყავ კახეთში და მე უარი უთხარი, მასთან აღარ მივლია ამ შეთქმულების მოსპობამდე და არც ერთი მათგანი ჩემთან არ მოსულა. იმ დღიდან არ მიმიღია მონაწილეობა არც ერთ ღონისძიებაში და ჩემი თანდასწრებით მათ მიერ არც ერთი განკარგულება არ ყოფილა გაცემული“².

უფრო მეტიც შეიძლება ითქვას: სოლომონი წინააღმდეგი იყო საქართველოს რუსეთისაგან ჩამოცილებისა. ერთ-ერთ ჩვენებაში, სადაც იგი გადმოსცემს მღვდელ ეფრემ ალექსიშვილთან თავისი საუბრის შინაარსს ამბობს: „ჩვენ ვსთქვით... რომ საქართველოს რუსების გარეშე არსებობა არ შეეძლო. აი, ჩვენი საუბრის დეტალები“³. ანალოგიური ზარი აქვს გამოთქმული მას თავის სხვა ჩვენებებშიც⁴.

მართალია, მოტანილი საბუთები წარმოადგენენ პატიმრობაში მყოფის აღიარებებს, მაგრამ მათს გულწრფელობაში და სიმართლეში ეჭვის შეტანა, ვფიქრობთ, რომ არ შეიძლება. თვით ს. დოდაშვილი ამბობდა საგამომძიებლო კომისიის წინაშე: „ჩემს ყველა ჩვენებაში დაცულია ჭეშმარიტება, ეს იცის ღმერთმა“⁵. მეორე მხრივ, ადამიანი, რომელიც თავს უდავოდ დიდ საფრთხეში აგდებდა ისეთი ჩვენებით, როგორიც იყო О притеснениях слышанных мною от грузин, არ იკადრებდა თავის გადარჩენის მიზნით სიცრუე ეთქვა.

ამრიგად, უდავოდ უნდა მივიჩნიოთ ის ფაქტი, რომ დაპატიმრებამდე და შეთქმულების აღმოჩენამდე ბევრად ადრე ს. დოდაშვილი ფაქტიურად უკვე აღარ იყო შეთქმულებთან, არ მონაწილეობდა მათს ღონისძიებებში, სკეპტიკურად

---

¹ იგულისხმება ისე ფალავანდიშვილი, თ. კ.

² საქ. სახ. ც. ს. ა. ფ. 1457, რვ. VI, გვ. 517.

³ იქვე.

⁴ ფ. 1457, რვ. V, გვ. 812.

⁵ იქვე.

უყურებდა შეთქმულებას და სხვა შეთქმულთაც ურჩევდა ხელი აეღოთ ამ უაზრო წამოწყებაზე.

მიუხედავად ამისა, საგამომძიებლო კომისიამ მას სასჯელი არ შეუმსუბუქა. პირიქით, იგი შეთქმულთაგან ყველაზე მეტად დაისაჯა. თავადაზნაურთ, რომლებიც შეთქმულების ორგანიზატორნი იყვნენ და შეთქმულების მომხრედ დარჩნენ ბოლომდე, თავის ფართო ნაცნობ-ნათესავებისა და კავშირების წყალობით, მსუბუქი სასჯელები მიიღეს; ზოგი მათგანი კი პატიმრობასა და ყოველგვარ სასჯელსაც კი გადაურჩა. ს. დოდაშვილი დააპატიმრეს 1833 წლის მარტში. პატიმრობაში მან თითქმის წელიწადნახევარი დაჰყო. ჯერ ჩამოხრჩობა მიუსაჯეს, შემდეგ კი 1834 წლის 20 აპრილს ჩამოხრჩობა სამუდამო გადასახლებით შეუცვალეს.

1834 წლის 2 ივნისს იგი გადასახლეს ვიატკაში (ახლანდელი ქ. კიროვი), სადაც ჩავიდა იმავე წლის 4 ივლისს. იგი თავდაპირველად მუშაობდა გუბერნიის სამმართველოში გადამწერად; შემდეგ კი სათემო გადასახადების საგუბერნიო კომიტეტში მაგიდის უფროსად. ამავე კანცელარიაში მუშაობდა შეთქმულების მეორე მონაწილე იოსებ მამცაშვილი, რომელიც გადმოსახლებული იყო აქ 1834 წლის თებერვლიდან. მამცაშვილს ეღირსა კიდევ საქართველოში დაბრუნება, ს. დოდაშვილს კი არა. ვიატკაშივე გადმოსახლებული იყო აგრეთვე ალექსანდრე გერცენი. საფიქრებელია, რომ ა. გერცენსა და ს. დოდაშვილს ახლო ურთიერთობა უნდა ჰქონოდათ ერთმანეთში. ს. დოდაშვილი გერცენს სიკვდილის წინ უნახავს კიდევ, როგორც უკვე აღნიშნული იყო.

ვიატკის კანცელარია, ა. გერცენის გამოთქმით, საპყრობილეზე უარესი იყო. აქ არავითარი პირობები არ იყო ადამიანის სულიერი ამაღლებისა და გონებრივი განვითარებისათვის, რაც კარგად აქვს აღწერილი ა. გერცენს თავის ნაწარმოებში «Былое и думы». გერცენის სიტყვით, ვიატკის გუბერნატორის კანცელარიაში თავმოყრილი იყვნენ მექრთამე, ქურდი, თვალთმაქცი და გაიმვერა მოხელეები¹.

---

¹ მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, 1944, ნაკვ. II, გვ. 31.

მდგომარეობას ამძიმებდა ისიც, რომ ადგილობრივი მოსახლეობა გადმოსახლებულთ არ ეკარებოდა, არც ეხმარებოდა, ეშინოდა პირადი რეპუტაციისა. ამ შავზნელ ვითარებაში შუქი მხოლოდ გადმოსახლებულთა გულთბილ დამოკიდებულებასა და ურთიერთობას შეჰქონდა.

პატიმრობა და გადასახლება საბოლოოდ შეარყია ს. დოდაშვილის ჯანმრთელობა; ტუბერკულოზი, რომელიც მას ადრევე ჰქონდა, ვიატკის მკაცრმა ჰავამ უფრო გააძლიერა და დააჩქარა სიკვდილი. მისთვის ცხოვრება ვიატკის პირობებში თანდათან უფრო აუტანელი ხდებოდა; ამიტომ იგი არაერთხელ თხოვდა მთავრობას, რომ გადაეყვანათ რომელიმე თბილ გუბერნიაში, მაგრამ თხოვნაზე განუწყვეტელი უარს იღებდა.

მისმა თხოვნამ თბილ გუბერნიაში გადაყვანის შესახებ მიაღწია მიზანს მხოლოდ 1836 წლის 19 სექტემბერს, როდესაც იგი უკვე ერთი თვის გარდაცვლილი იყო. მეფის „წყალობამ“ დაიგვიანა და შეიძლება სულაც იმიტომ მოვიდა, რომ აღარ იყო საჭირო.

*
*   *   *

ს. დოდაშვილის მსოფლმხედველობის დასადგენად უპირველესად ყოვლისა „ლოგიკას“ უნდა მივმართოთ, თუმცა „ლოგიკა“ სრულიად ახალგაზრდა (22 წლის) ს. დოდაშვილმა დაწერა, მაგრამ „ლოგიკის“ მიხედვით მისი ავტორი საკმაოდ დასრულებულ, მომწიფებულ და ღრმა მოაზროვნედ წარმოგვიდგება. „ლოგიკა“ სოლ. დოდაშვილის მიერ განხრახული ფილოსოფიის სრული კურსის ნაწილს წარმოადგენდა. მაგრამ მან ამ კურსის დაწერა ვერ მოასწრო. „ლოგიკის“ შესავალში, რომელსაც იგი „ფილოსოფიის ზოგად შესავალს“ უწოდებს შემონახულია მის მიერ დასამუშავებლად განხრახული ფილოსოფიის სრული კურსის გეგმა¹.

უნდა შევნიშნოთ, რომ ს. დოდაშვილმა ამ გეგმის მხოლოდ ნაწილის დაწერა მოასწრო. სახელდობრ, „ლოგიკის“

---

¹ ს. დოდაშვილი, ლოგიკა, 1949, გვ. 12.

გარდა, მან დაწერა „რიტორიკა“, რომელიც მისი გეგმის მეორე ნაწილში, კერძოდ ესთეტიკაში, უნდა შესულიყო. დაწერა აგრეთვე „ფილოსოფიურ სისტემათა ისტორია“, რომელსაც იგი სხვაგან უწოდებდა „ფილოსოფიისა ძალნი საზღვრებოთა და განყოფილებითა მისითა“. მასვე ეკუთვნის „სხმა და სხმანი ზნეობითნი ნაწყვეტობანი“, რომელიც უნდა წარმოადგენდეს ს. დოდაშვილის „ზნეობის ფილოსოფიას“, თავის გეგმაში რომ ახსენებს.

ს. დოდაშვილის მსოფლმხედველობის გაგებაში აზრთა სხვადასხვაობა არსებობდა და არსებობს.

კერძოდ, არქიმანდრიტი გაბრიელი (იგივე ვოსკრესენსკი) მას იდეალისტად, შადის მიმდევრად აცხადებდა¹; კოლუბოვსკი – კანტის მიმდევრად², დაახლოებით ანალოგიურ თვალსაზრის გამოთქვამდნენ რადლოვი³ და ბროკჰაუზ-ეფრონი⁴. ხშირად, ს. დოდაშვილს აცხადებდნენ ჰეგელის მიმდევრად⁵ და ქართველების ფიხტედ⁶.

უკანასკნელ ხანებში მნიშვნელოვანი ნაბიჯები იქნა გადადგმული, მაგრამ ამ მხრივ აზრთა სხვაობას ბოლო მაინც არ მოღებია⁷.

---

¹ История философии Архимандрита Гавриила, т. IV, Казань, 1840, გვ. 140.

² Иберверг-Гейнце, История новой философии, СПб, 1850, გვ. 590.

³ Э. Р а д л о в, философский словарь, გვ. 186.

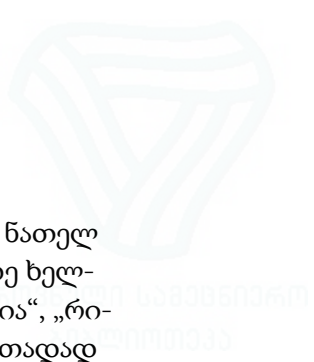
⁴ Брокгауз-Ефрон, Энциклопедический словарь, т. XX, СПб, 1893, გვ. 853.

⁵ ზ. ჭ ი ჭ ი ნ ა ძ ე, სოლომონ დოდაშვილი, გვ. 23.

⁶ ი. ხ ა ტ ი ა შ ვ ი ლ ი, ს. დოდაშვილი, გაზ. „საქართველო“, 1896, № 204.

⁷ კერძოდ, გრ. კ ა ლ ა ნ დ ა რ ი შ ვ ი ლ ი მას დუალისტად აცხადებს. გრ. კალანდარიშვილი, სოლომონ დოდაშვილის ლოგიკის შესახებ, „მნათობი“, № 7, 1944.

⁸ დოც. ა. ქ უ თ ე ლ ი ა ს აზრით კი, დოდაშვილის „ლოგიკა“ კანტის ლოგიკისაგან პრინციპულად განსხვავებულია (ა. ქუთელია. გამოჩენილი ქართველი ფილოსოფოსი), გაზ. „კომუნისტი“, № 199. 1944, აგრეთვე იხ. ს. დოდაშვილის ლოგიკა, 1949, აღ. ქუთელიას წინასიტყვაობა.

ს. დოდაშვილის მსოფლმხედველობაზე საკმაოდ ნათელ წარმოდგენას გვაძლევს „ლოგიკა“, აგრეთვე ჩვენამდე ხელნაწერის სახით მოღწეული „ლოგიკის მეთოდოლოგია“, „რიტორიკა“ და წერილები. „ლოგიკა“, მართალია, ძირითადად ლოგიკის საკითხების გაშუქებას ემსახურება, მაგრამ ამავე დროს დიდ მახალას იძლევა ს. დოდაშვილის მსოფლმხედველობის დასადგენად. „ლოგიკაში“ ერთგვარი ჭიდილია მატერიალისტურსა და იდეალისტური აზროვნების ნაკადს შორის. მიუხედავად იმისა, რომ „ლოგიკაში“ მოჩანს მაშინ გაბატონებული იდეალისტური სისტემების კერძოდ, კანტის ფილოსოფიის გავლენის კვალი, ს. დოდაშვილმა მაინც შეძლო ეპოვა დამოუკიდებელი გზა, რომელმაც იგი მატერიალიზმამდე მიიყვანა. „ლოგიკის“ შემდეგ ს. დოდაშვილის აზროვნება აშკარად მატერიალიზმის მიმართულებით განიცდის ევოლუციას და „რიტორიკასა“ და „ლოგიკის მეთოდოლოგიაში“ მტკიცედ დგება მატერიალიზმის პოზიციებზე.

„ლოგიკის“ შესავალში, რომელსაც იგი „ფილოსოფიის ზოგად შესავალს“ უწოდებს, ს. დოდაშვილი ცდილობს დაადგინოს ფილოსოფიის შესწავლის ობიექტი, რომელიც სხვა მეცნიერებებისაგან განსხვავებული იქნება¹. და ასეთ ობიექტად აცხადებს ადამიანის შინაგან სამყაროს, ანუ „სამყაროს ჩვენში“, რომელსაც იგი განსაზღვრავს როგორც ჩვენი აზრების, ცოდნათა და საქციელთა საკმაო მიზეზების გაგებას“. ამრიგად, განყენება და განაზრება, შეცნობა და გაგება თვით ჩვენი თავისა, დაკ-

---

დოც. ა. ფრანგიშვილი ს. დოდაშვილის მსოფლმხედველობას ახასიათებს, როგორც არათანამიმდევრულ მატერიალისტურ მსოფლმხედველობას, რომელიც „პრინციპულ საკითხებში კანტის იდეალისტური მოძღვრების საწინააღმდეგო შეხედულებებს“ შეიცავს. იხ. ა. ფრანგიშვილი, ს. დოდაშვილი და ფსიქოლოგიური ცოდნის განვითარება საქართველოში, ჟურ: „კომუნისტური აღზრდისათვის“, 1955, № 6, გვ. 24 – 32.

¹ ს. დოდაშვილი, ლოგიკა, გვ. 10.

მ ა ყ ო ფ ი ლ ე ბ ა თავი თავისა ასეთი თვითშემეცნე-
ბით – აი, ფილოსოფიური გამოკვლევის სამი საგანი¹.

შემოხაზა რა ფილოსოფიის შესასწავლი ობიექტი – ადა-
მიანი „მე“-თი, ს. დოდაშვილი გადადის ლოგიკის შესასწავ-
ლი ობიექტის დადგენაზე. ლოგიკის ობიექტად იგი აცხადებს
„საერთოდ აზროვნების წესებს“, „გონების, ანუ მისი აზრო-
ვნების საყოველთაო და უცვლელ კანონებს“². ამრიგად, ფი-
ლოსოფიის კვლევის ობიექტი ყოფილა ადამიანი, მისი ში-
ნაგანი სამყარო საერთოდ, მაშინ, როდესაც ლოგიკის ობიექ-
ტად რჩება „აზროვნების კანონები“.

მაგრამ უაღრესად მნიშვნელოვანია ის, რომ ს. დოდა-
შვილმა „მე“ და მისი შინაგანი სამყარო არ მოწყვიტა მატე-
რიალურ სამყაროს და მასთან მჭიდროდ დააკავშირა. ს. დო-
დაშვილი წერს: „გრძნობის საგანია ნივთიერი სამყარო; გო-
ნების საგანი კი – იდეალური, უხილავი სულიერი“³. ამ-
რიგად, ს. დოდაშვილისათვის ნივთიერი სამყარო, ობიექტუ-
რად არსებული სამყარო არის შეგრძნებათა ობიექტი და,
მაშასადამე, ფილოსოფიის ობიექტიც. ამას ადასტურებს ის
გარემოებაც, რომ ს. დოდაშვილისათვის ცოდნა არაა სუბი-
ექტის გონებიდან ამოღებული, არამედ გარესამყაროს შე-
ცნობის შედეგი. ეს ნათლად ჩანს ბეკონის შესახებ მის მი-
ერ გამოთქმული აზრიდან: „ბეკონმა სილოგიზმების ადგი-
ლას წამოაყენა ინდუქცია და გვიჩვენა, რომ ის ცრურწმე-
ნანი, რომლებსაც იგი გონების კერპებს უწოდებს, შეიცავენ
უმნიშვნელოვანეს დაბრკოლებებს ცოდნისათვის... შუა
საუკუნეების შემდეგ მან პირველმა გვიჩვენა, რომ ადამია-
ნის ყოველი ცოდნა მდგომარეობს ჩ ვ ე ნ ი გ ა რ ე მ ო მ-
ც ვ ე ლ ი ს ა გ ნ ე ბ ი ს გამოკვლევაში“⁴ (ხაზი ჩემია, თ. კ.).

ს. დოდაშვილი რომ ფილოსოფიის და მეცნიერების
შესწავლის საგნად „მე“-ს გარდა გარესამყაროსაც თვლიდა,

¹ ს. დოდაშვილი, ლოგიკა, გვ. 11.

² იქვე, გვ. 15.

³ იქვე, გვ. 27.

⁴ იქვე, გვ. 23.

ამას ადასტურებს კიდევ ერთი ადგილი „ლოგიკიდან“, სადაც ვკითხულობთ: „გ ა რ ე გ ა ნ ს ა მ ყ ა რ შ ი ც, (ხაზი ჩემია. თ. კ.) ასევე ვტოვებთ რა ყურადღების გარეშე შემთხვევით ნიშნებს, ვამჩნევთ საგანთა არსებით, მუდმივ თვისებებს, რომელთა მეოხებით ყოველ საგანს წარმოვიდგენთ მუდამ თავისი თავის ტოლად, მუდამ ერთ და იმავე საგანად; აზროვნების თვით თავდაპირველ მოქმედებაშიც კი ნათლად შევიცნობთ, რომ მ ე არის მ ე და ა რ ა-მ ე არის ა რ ა-მ ე“¹.

ს. დოდაშვილი ფილოსოფიას განსაზღვრავს როგორც „მეცნიერებას, მთელი ჩვენი მოქმედების უკანასკნელი საფუძვლების შესახებ“². ანალოგიური აზრი აქვს გამოთქმული მეორეგანაც, სადაც ს. დოდაშვილი ამბობს, რომ ფილოსოფიამ უნდა ეძიოს „ჩვენი შემეცნებისა და მოქმედების ისეთი მიზეზები, რომელთაც შეუძლიათ, მეტად თუ ნაკლებად დააკმაყოფილონ ადამიანის გონება“³. ყოველივე ზემოთქმულის საფუძველზე ჩვენ ვფიქრობთ, რომ „მიზეზებში“ და „საფუძვლებში“ ს. დოდაშვილი გარესამყაროს მოვლენებს გულისხმობს, იმ მოვლენებს, რომლებიც „მე“-ს გარეთ მდებარეობენ. ამ თვალსაზრისის ადასტურებს ისიც, რომ სოლ. დოდაშვილი ფილოსოფიის შესასწავლ ობიექტად აცხადებს არა მარტო შემეცნებას, არამედ „შესამეცნებლის“ კანონებსაც და ფილოსოფიის დარგად ლოგიკისა და ფსიქოლოგიის გვერდით, მეტაფიზიკასაც ასახელებს. თუ გავითვალისწინებთ იმასაც, რომ მეტაფიზიკა ამ შემთხვევაში ნიშნავს მოძღვრებას „შესამეცნებელსა და მის კანონებზე“, მაშინ გასაგები იქნება, რომ ს. დოდაშვილმა „მე“-ს გვერდით გარესამყაროც დააყენა. ყოველივე ეს კი ნიშნავს იმას, რომ ს. დოდაშვილს არ აკმაყოფილებს ფორმალური ლოგი-

¹ ს. დოდაშვილი, ლოგიკა, გვ. 31.

² იქვე, გვ. 11.

³ იქვე, გვ. 12.

კის ვიწრო ფარგლები და ცდილობს ეს ფარგლები სინამდვილემდე მიიტანოს. უფრო სწორად, სინამდვილის მდიდარტი შინაარსი შეიტანოს ლოგიკაში და შეავსოს მისი მრავალფეროვნებით.

საინტერესოა და ყურადღების ღირსია ის, რომ ს. დოდაშვილისათვის ფილოსოფიის, ისევე როგორც ლოგიკის შესასწავლი ობიექტი გამორიცხავს ყოველგვარ ზეგუნებრივ ძალებს, ეს ობიექტი არის მხოლოდ ადამიანი, მისი მოქმედების უკანასკნელი საფუძვლები და მისი აზროვნების კანონები.

ამ აზრს ადასტურებს ის გარემოებაც, რომ ს. დოდაშვილმა გადაჭრით გაილაშქრა ლოგიკის შესასწავლ ობიექტად იმ საგნების გამოცხადების წინააღმდეგ, რომლებიც „ცდის გარეშე, მდებარეობენ“; თუ რატომ ილაშქრებს იგი „ცდის არეს გარეშე მდებარე საგნების“ ფილოსოფიის შესასწავლ ობიექტად გამოცხადების წინააღმდეგ, ამაზე თვით იძლევა პასუხს: „ეს ნიშნავს, – წერს იგი, – ერთმანეთში აურიო საგნები, სრულიად განსხვავებულნი და დაპირისპირებულნიც კი, საბაზი მისცე დუალიზმს, სკეპტიციზმსა და სხვა მცდარ სისტემებს“.¹ „ცდაში“ კი ს. დოდაშვილი შეგრძნებებს უნდა გულისხმობდეს. ამას ადასტურებს ს. დოდაშვილის მიერ „ლოგიკაში“ გამოთქმული მოსაზრება იმის შესახებ, რომ „არაფერია გ რ ძ ნ ო ბ ა შ ი ისეთი, რაც ნ ი ვ-თ ი ე რ ბ უ ნ ე ბ ა შ ი არ იყოს. ცდა ცხადად ამტკიცებს ამ ჭეშმარიტებას“² (ხაზი ჩემია. თ. კ.).

ს. დოდაშვილმა არა მხოლოდ ადამიანის „მე“ დააკავშირა გარესამყაროსთან, არამედ ფილოსოფია და ლოგიკა დაუკავშირა ცალკეულ მეცნიერებას. ცალკეულ მეცნიერებას, ამტკიცებს ს. დოდაშვილი, აქვს კონკრეტული შესასწავლი ობიექტი, ანუ როგორც თვითონ გამოთქვამს, აქვს

¹ ს. დოდაშვილი, ლოგიკა, გვ. 16.

² იქვე, გვ. 27.

„მისთვის დამახასიათებელ ცნებათა... თავისებური ოჯახი“¹, მაშინ როდესაც ლოგიკა „მოსამზადებელი მეცნიერებაა ყველა დანარჩენი მეცნიერებისათვის“². ეს ნიშნავს იმას, რომ ლოგიკამ ყველა სხვა მეცნიერება „ერთ სისტემაში უნდა მოიყვანოს, მათი საერთო მიმართებებისა და თავისებების მიხედვით. ამასთან ერთად იგი გვიჩვენებს, თუ როგორი ურთიერთდახმარების გაწევა შეუძლია ერთ მეცნიერებას მეორისადმი და გვეხმარება უკვე მზა საწყისებიდან შედეგათა სწორ გამოყვანაში“³.

ყოველივე ეს თუ ფილოსოფიისა და ლოგიკის მატერიალისტური გაგება არაა, ყოველ შემთხვევაში, ძალიან ახლოს დგას ამ გაგებასთან. ჩვენ მიერ მოყვანილ ციტატაში საგულისხმოა ის, რომ ს. დოდაშვილი გაემიჯნა დუალიზმს, სკეპტიციზმს და სხვა მცდარ სისტემებს, რითაც სურდა ხაზი გაესვა, რომ თვითონ მატერიალიზმის პოზიციაზე იდგა.

საინტერესოა, თუ როგორ ესმოდა ს. დოდაშვილს გარესამყარო. მისთვის გარესამყარო არაა ერთმანეთისაგან მოწყვეტილი და დაცილებული მოვლენების შემთხვევითი გროვა, არამედ „ურთიერთობათა სისტემა... რომელშიაც ყველაფერი გადაბმულია მიზეზთა და შედეგთა, საშუალებათა და მიზანთა განუყრელი კავშირით“⁴. გარესამყაროს მოვლენები, მისი აზრით, ექვემდებარებიან გარკვეულ კანონებს, „უცვლელ წესებს“, „მარადიულ კანონებს“, ამიტომაც, „სამყაროს კანონების უცოდინარობა ჯერ კიდევ არ იძლევა უფლებას უარვყოთ მათი არსებობა“⁵.

ამრიგად, სამყარო ჩვენგან დამოუკიდებელია, ამ სამყაროს მოვლენები ერთმანეთთან მჭიდროდ არიან დაკავშირებული. ეს კავშირი ხორციელდება და ვლინდება გარკვეულ

¹ ს. დოდაშვილი, ლოგიკა, გვ. 72.

² იქვე.

³ იქვე.

⁴ იქვე, გვ. 14.

⁵ იქვე.

წესებსა და კანონებში, რომლებიც აგრეთვე ჩვენგან დამოუკიდებელნი არიან და თუ ჩვენ ზოგჯერ ვერ ვამჩნევთ მათ, ეს არ გვადლევს უფლებას მათი ობიექტური არსებობა უარვეყოთ.

„ლოგიკაში“ ს. დოდაშვილი შეეხო შემეცნების თეორიის საკითხებსაც. კერძოდ, მან დასვა კითხვა იმის შესახებ, თუ რა გზით შევიცნობთ სინამდვილეს, სინამდვილის კანონებს და ამ კითხვაზე პასუხობს: „ჩვენ შევიცნობთ ამ კანონებს ასახვის გზით, – სრულიად ისე, როგორც ჩვენ მხოლოდ თვალების საშუალებით შეგვიძლია დავინახოთ საგნები და თვით თვალებსაც სხვანაირად ვერ ვხედავთ სარკეში, თუ არა მათივე საშუალებით... ასახვის მეოხებით, შინაგანი სამყაროს მოვლენებისადმი ყურადღების მეოხებით გონება თითქოს სარკე ხდება, რომელშიც იგი თვით თავის თავს ჭკრეტს, და თავისი თავის ასეთი ჭკრეტის საშუალებით გამოჰყავს თავისი მოქმედების კანონები“¹.

„ლოგიკის“ სხვა ადგილას ს. დოდაშვილი წერს: „ცნება გამოხატავს ნივთებს ისე, როგორც ისინი გრძნობებს წარმოესახება“².

არა მხოლოდ ცნება, ს. დოდაშვილის მიხედვით, მსჯელობაც ობიექტური სამყაროს ასახვის შედეგია. „როცა ყველა ამგვარ მსჯელობას ცალკე განვიხილავთ, ვნახულობთ, რომ ყველა მათ ცოტა ძალა აქვთ, თუ მათთან შეერთებული არაა სხვა მრავალი მსჯელობა, აღებული ან გონებიდან და საგანთა არსიდან, ანდა ნივთებს შორის არსებული მიმართებებიდან“³ (ხაზი ჩემია. თ. კ.), და იქვე განაგრძობს: „ძალიან ხშირად უმცირესი სხვაობა ნივთებში, თუ მათ მიმართებაში, წარმოშობს სრულიად საწინააღმდეგო შედეგებს იმ შედეგებთან შედარებით, რომლებიც ანალოგიით იყო გამოყვანილი“⁴.

¹ ს. დოდაშვილი, ლოგიკა. გვ. 16.

² იქვე, გვ. 46.

³ იქვე, გვ. 69.

⁴ იქვე.

ს. დოდაშვილს მხოლოდ ცდა და შეგრძნება არ მიაჩნია საკმარისად გარეშე და შინაგანი მოვლენების შესაცნობად; ამავე დროს იგი ემიჯნება და თავს ესხმის სენსუალიზმს. და თითქოს გრძნობს რა ასეთი ბრალდების შესაძლებლობა-სა და მოსალოდნელობას, წინასწარ თავს იზღვევს მისგან. იგი წერს: „ასეთი მხოლოდ ცდით შემოსაზღვრული ლოგიკა... ისევე უაზრო იქნებოდა, როგორც მარტო ცდაზე დამყარებული ზნეობის ფილოსოფია“. აქედან შეიძლება მეორე დასკვნის გაკეთებაც, სახელდობრ იმისა, რომ ს. დოდაშვილის აზრით, მხოლოდ ცდა და შეგრძნება არაა საკმარისი შემეცნების პროცესში და რომ შემეცნების ცდისეულ საფეხურს უნდა დაემატოს ლოგიკურ განზოგადებათა საფეხურიც.

ს. დოდაშვილის მსოფლმხედველობის დასახასიათებლად მნიშვნელოვანია თავი, რომელსაც ეწოდება „ლოგიკის მოკლე ისტორია“. აქ ჩვენთვის საინტერესოა, თუ როგორ დამოკიდებულებას იჩენს ს. დოდაშვილი სხვადასხვა მსოფლმხედველობის მქონე მოაზროვნეების მიმართ; იგი განსაკუთრებული პატივისცემით იხსენიებს არისტოტელეს, როგორც ლოგიკის ფუძემდებელს. ს. დოდაშვილი წერს, რომ მან „პირველმა განსაზღვრა მისი (გულისხმობს ლოგიკას. თ. კ.) არე და დაალაგა იგი მეცნიერული სახით“¹. მაგრამ ეს კიდევ არაფერი; უფრო საინტერესოა თუ როგორ აფასებს ს. დოდაშვილი არისტოტელეს ლოგიკის კატეგორიებს. ამ შემთხვევაში მას მოსწონს ის, რომ „თუმცა არისტოტელე კატეგორიებს მხოლოდ პირდაპირ ლოგიკურად განიხილავს, მაგრამ მათ უფრო მეტი ღირებულება აქვთ მის სისტემაში: ისინი თვით საგნებთან უახლოეს მიმართებაშია წარმოდგენილი, ასე რომ ეს არა მარტო გონების საყოველთაო ცნებებია, არამედ ამასთანავე საგანთა თვისებებიცაა, – არა მარტოდენ ლოგიკური შიშველი, ფორმალური ცნებებია,

¹ ს. დოდაშვილი, ლოგიკა, გვ. 20.

არამედ საერთოდ საგნობრივიც“¹. ეს მხოლოდ კატეგორიების არისტოტელესეული გაგების შეფასება კი არაა, არამედ ამავე დროს თვითონ ს. დოდაშვილის დამოკიდებულებაცაა ლოგიკისა და ლოგიკური კატეგორიებისადმი, რაც მისთვის არაა შინაარსისაგან დაცლილი, ობიექტურ სინამდვილეს მოწყვეტილი, აბსტრაქტული და უშინაარსო, არამედ სინამდვილესთან მჭიდროდ დაკავშირებული.

ჯერ კიდევ შესავალში ს. დოდაშვილმა მატერიალიზმისადმი სიმპათიები იმით გამოამჟღავნა, რომ სოლიდარობა გამოუცხადა ბეკონს, მოიწონა ბეკონის ბრძოლა იმ ცრურწმენათა წინააღმდეგ, რომელსაც იგი „ადამიანის გონების კერპებს უწოდებდა“².

ამ თავში კი მან მოიწონა შემეცნების ბეკონისეული გზა, „ყველაზე ბუნებრივი გზა – კერძოდან საყოველთაოსაკენ“, ანუ ბეკონისეული ინდუქცია. ამიტომ მან ხოტბა შეასხა არისტოტელესეული შემეცნების გზასაც, რომელსაც მან „განყენების გზა“ შეარქვა და რომელიც გულისხმობს ანალოგიურ ლოგიკურ განზოგადებას „კერძოდან ზოგადისაკენ“. განსაკუთრებით იწონებდა ს. დოდაშვილი იმას, რომ ბეკონისათვის „ადამიანის ყოველი ცოდნა მდგომარეობს ჩვენი გარემომცველი საგნების გამოკვლევაში“⁴.

აქვე ს. დოდაშვილი ილაშქრებს საშუალო საუკუნეების სქოლასტიკური აზროვნების წინააღმდეგ. კერძოდ, საშუალო საუკუნეების ფილოსოფიაში მას არ მოსწონს, რომ იგი ემსახურება ღვთისმეტყველებას. ამიტომ საშუალო საუკუნეების ფილოსოფია მას წარმოუდგება, როგორც „მამინდელი ღვთისმეტყველებისათვის გამოყენებული დიალექტიკა“⁵.

¹ ს. დოდაშვილი, ლოგიკა, გვ. 21.

² იქვე, გვ. 9

³ იქვე, გვ. 21.

⁴ იქვე, გვ. 23.

⁵ იქვე.

ს. დოდაშვილის აზრით, საშუალო საუკუნეების ფილოსოფიას „ემჩნევა ს ქო ლ ა ს ტ ი ც ი ზ მ ი ს ყველაზე მომწიფებული ნიშნები...“¹. მეორეგან, საშუალო საუკუნეების ფილოსოფია ასეა დახასიათებული: „გონების მისწრაფება იმი-საკენ, რომ შეიცნოს თავისთავადი და შეუთანხმოს გონების ჭეშმარიტებანი ქრისტიანული ღვთისმეტყველების ჭეშმარიტებებს დიალექტიკურ გამახულობათა საფუძველზე – აი შუასაუკუნეების ფილოსოფიის დედაარსი“².

ყოველივე ზემოთქმული ს. დოდაშვილს ჩვენ წარმოგვიდგენს მატერიალისტური მსოფლმხედველობის მატარებელ ფილოსოფოსად.

ს. დოდაშვილის მსოფლმხედველობაში შეიძლება შევნიშნოთ დიალექტიკის მომენტებიც. ამ მხრივ საინტერესოა, თუ როგორ ესმის ს. დოდაშვილს გრძნობისა და გონების როლი შემეცნების პროცესში.

შეგრძნების საგნად ს. დოდაშვილი მოვლენებს აცხადებს. გრძნობა პასიურია შემეცნების პროცესში; იგი მხოლოდ რეცეპტორული, მიმღები უნარია. მას არ ძალუძს ზემოქმედება მოახდინოს იმ მასალებზე რომელსაც გარედან მიიღებს. გონება, პირიქით, აქტიური, „მოქმედი“ ძალაა. იგი თავის ბეჭედს ასვამს შთაბეჭდილებათა სიმრავლესა და, საერთოდ, მთელ იმ მასალას, რომელსაც გარედან იღებს. ამავე დროს თუ გრძნობები მიმართულნი არიან „ნივთიერი სამყაროსაკენ“, გონება – „იდეალური; უხილავი; სულიერი“, სამყაროსაკენ. ეს „იდეალური“ და „უხილავი“ ს. დოდაშვილს არ მიაჩნია რაღაც მიღმურ, იმქვეყნიურ სამყაროდ. იდეალური – ეს ის შედეგია, ის ზოგადია, რომელსაც გონება მიიღებს გრძნობადი მასალების გადამუშავების გზით. გონება ამ დროს ტოვებს მხოლოდ იმას, რაც საერთოა შეგრძნებებში და ამ გზით „თანდათანობით ადის მაღლა

---

¹ ს. დოდაშვილი, ლოგიკა, გვ. 19.

² იქვე. გვ. 22 – 23.

და მაღლა კერძოდან საყოველთაოზე, მრავალგვარობიდან ერთიანობაზე. ეს მოქმედება არის აზროვნება, ხოლო უნარი ამისა – განსჯა¹. ამ გამაერთიანებელი მოქმედების შედეგად წარმოიშვებიან ცნებები, მსჯელობები და დასკვნები.

ს. დოდაშვილის აზრით, მეუძლებელია ამ ორი მხარის გათიშვა, განცალკევება. რადგანაც გრძნობადი მასალის დაუსრულებელ მრავალფეროვნებას ესაჭიროება გაერთიანება და გონების გამაერთიანებელ უნარს კი – მასალა ამ გამაერთიანებელი მოქმედებისათვის. მაგრამ გრძნობა და გონება ერთმანეთს ვერ დაუკავშირდებოდა, რომ არ ყოფილიყო შუამავალი ძალა, შემეცნების მესამე კომპონენტი – განსჯის სახით. განსჯას, როგორც გარდამავალ საფეხურს შეგრძნებიდან აზროვნებისაკენ, ახასიათებს, როგორც ერთის, ისევე მეორის თვისებები. მასში მოცემულია როგორც „ვნებითობა“, რომელიც გრძნობად მასალას სჩვევია: ისევე „დამოუკიდებელი მოქმედებაც, რომელიც გონებრივ მხარეს ეკუთვნის“². „გრძნობის აუცილებელი მოთხოვნილებაა შეგრძნებათა მრავალგვარობა; გონების უმაღლესი კანონია ერთიანობა – იდეა; განსჯის უცვალელებელი წესია ერთიც და მეორეც, ერთად აღებული: ერთიანობა მრავალგვარობაში – ცნება“³.

დიალექტიკური აზროვნების მომენტს „ლოგიკაში“ წარმოადგენს აგრეთვე აზროვნების ფორმებისა და კანონების ტრადუციული პრინციპით განხილვა. ს. დოდაშვილი შემეცნების პროცესში ტრადუციულობას ამჩნევს და ასხვავებს: შემეცნებელ სუბიექტს, ობიექტსა და მათ კავშირს: პირველი არის დებულება (thesis), რომელსაც განსაზღვრავს, როგორც „იმ არსების მყოფობას, რომელიც იცნობს თავის თავს“, ესე იგი შემეცნებელი სუბიექტია; მეორე მხარე,

¹ ს. დოდაშვილი, ლოგიკა, გვ. 22.

² იქვე, გვ. 27.

³ იქვე, გვ. 28.

დაპირისპირება (antithesis), რაც განსაზღვრულია, როგორც „შეცნობადი საგნის მყოფობა“, ანუ ობიექტის არსებობა და მესამეა შეუღლება, პირველისა და მეორის შეერთება (synthesis)¹. შემეცნებაში მონაწილეობს სამივე ეს წევრი. ამრიგად, შემეცნების პროცესში ხორციელდება სუბიექტისა და ობიექტის, „მე“-სა და „არა – მე“-ს, ადამიანისა და გარე სამყაროს კავშირი.

ასეთივე ტრადუციული მეთოდით განიხილავს ს. დოდაშვილი აზროვნების კანონებსაც. წინააღმდეგობის კანონს იგი თვლის „დებულებად“, მესამის გამორიცხვის კანონს – „დაპირისპირებად“ და საკმაო საფუძვლიანობის კანონს – „შეერთებად“. გარდა ამისა, მას სამივე ეს კანონი იგივეობის კანონზე დაჰყავს, რომელსაც „იგივეობის ლოგიკურ პრინციპს“ უწოდებს (principium unitatis). შემდეგ კი ცდილობს, რომ იგივეობის კანონიც ტრადუციულობის საფუძველზე განიხილოს. ს. დოდაშვილი ასე მსჯელობს: რადგანაც ყოველ საგანში თავსდება ამ საგნისათვის დამახასიათებელი ნიშნების ერთობლიობა (იგივეობის კანონი), ამიტომ ამ საგანს არ შეიძლება ახასიათებდეს წინააღმდეგობრივი ნიშნები (წინააღმდეგობის კანონი), საგანში მოცემული ნიშნების თანხმობადობას კი ესაჭიროება საკმაო საფუძვლი (საკმაო საფუძვლიანობის კანონი). წინააღმდეგობის კანონის დაშვებიდან კი გამომდინარეობს მესამის გამორიცხვის პრინციპის დაშვების აუცილებლობა და სხვა. ამ გზით ს. დოდაშვილი შეეცადა აზროვნების კანონები ერთმანეთთან დაეკავშირებინა.

ტრადუციული პრინციპით აქვს განხილული ს. დოდაშვილს აგრეთვე მსჯელობაც. ოღონდ მსჯელობაში გონება კი არ უპირისპირდება საგნებს, არამედ ცნებები უპირისპირდებიან ერთმანეთს.

ასეთივე ტრადუციული წესით აქვს განხილული ს. დოდაშვილს მსჯელობის რაოდენობა, თვისობრიობა და მიმართება.

¹ ს. დოდაშვილი, ლოგიკა, გვ. 29 – 30.

შემეცნების პროცესის, აზროვნების კანონების, მსჯელობის ასეთი ტრიალული წესით განხილვით ს. დოდაშვილს დიალექტიკური აზროვნების ელემენტები შეჰქონდა ფორმალურ ლოგიკაში, რაც ფორმალური ლოგიკის დიალექტიკური აზროვნების საფუძველზე აგების თავისებურ ცდას წარმოადგენდა.

ს. დოდაშვილმა ორიგინალობა გამოიჩინა ლოგიკის დალაგებაშიც. ცნობილია, რომ მას მსჯელობა ჩვენი გონების მოქმედების პირველ აქტად მიაჩნდა და ამიტომ მსჯელობა ცნებაზე წინ მოათავსა. მისი აზრით, ცნებებიდან კი არ წარმოიშობა მსჯელობა, არამედ პირიქით, მსჯელობიდან – ცნება¹. აზროვნება თავისი პირველი ამოქმედებისას ქმნის არა ცნებებს, არამედ მსჯელობებს. აზროვნების მოქმედების უფრო მოგვიანო საფეხურზე იქმნება ცნება. ამრიგად, თუ თავდაპირველად გონება მსჯელობებს ქმნის და მათ გარშემო ტრიალებს, შემდეგში ქმნის ცნებებს. შემეცნების პროცესის ამ თავისებური გაგებიდან გამომდინარეობს აგრეთვე ცნების ის თავისებური განსაზღვრება, რომელსაც ს. დოდაშვილი იძლევა: „ცნება არის შემოკლებული მსჯელობა“². ამრიგად, მსჯელობა მიზეზად იქცა, ცნება კი შედეგად.

ს. დოდაშვილის შემეცნების თეორიისა და მსოფლმხედველობის დახასიათებისათვის უაღრესად მნიშვნელოვანია ას, რომ მას თუმცა ცნება გონების მახასტრაპირებელი მოქმედების პროდუქტად მიაჩნია, მაგრამ იგი არ წყვეტს ცნებას ნივთებისაგან. ახასიათებს რა ცნებებს, ს. დოდაშვილი წერს: „ცნება გამოხატავს ნივთებს ისე, როგორც ისინი გრძნობებს წამოესახება... ცნებები ეკუთვნიან რა ცდის სფეროს... გულისხმობენ განსჯაში ათვისებადობას და ვნებათობას“³. ამიტომაც ცნება როგორც შეგრძნებებთან და ობიექტურად არსებულ საგნებთან დაკავშირებული, მთლიანად

¹ ს. დოდაშვილი, ლოგიკა, გვ. 44 – 45.

² იქვე. გვ. 45.

³ იქვე. გვ. 46.

გონების სფეროს არ ეკუთვნის. ს. დოდაშვილის მტკიცებით, გონების სუფთა პროდუქტი, ისეთი პროდუქტი, რომელიც განწმენდილია მთლიანად ცდისეულისაგან, არის არა ცნება, არამედ იდეა.

მაგრამ ს. დოდაშვილის „ლოგიკაში“ მოჩანს კანტის იდეალისტური ფილოსოფიის გავლენის კვალიც. ს. დოდაშვილმა თავისი მსოფლმხედველობა თანმიმდევრულად ვერ გაატარა. ეს არათანმიმდევრობა, უპირველეს ყოვლისა, დროისა და სივრცის გაგებაში გამოვლინდა.

ერთი მხრივ, ს. დოდაშვილი შესაძლებლად თვლიდა სამყაროს ობიექტური კანონების არსებობა, რომლებიც შეგრძნებების გზით აისახებიან გონებაში; მაგრამ, მეორე მხრივ, უშვებდა წმინდა გონებისეული კანონების არსებობას, რომლებიც ობიექტურ სამყაროში კი არ არსებობენ, არამედ ადამიანის გონებაში წარმოიშვებიან და შემდეგ გონებისავე საშუალებით ძალით თავს ეხვევიან სინამდვილეს მასში წესრიგის შეტანის მიზნით. აქ უდავოდ მოჩანს კანტის გავლენა. გარდა ამისა, ს. დოდაშვილმა პირდაპირ შეაქო კანტი ლოგიკის კანონების აპრიორულობის დაშვების გამო¹.

მართალია, ს. დოდაშვილი იწონებდა არისტოტელეს კატეგორიებს იმეტომ, რომ ისინი „თვით საგნებთან უახლოეს მიმართებაშია წარმოდგენილი“, მაგრამ ამავე დროს ს. დოდაშვილმა მოიწონა ისიც, რომ „ლოგიკა“ ტოვებს აზროვნების მასალას და გონების მარტო ფორმას მოიცავს. მაშასადამე, იგი არც არის შემეცნების ორგანო; მას არ მიეყვარათ უშუალოდ ჭეშმარიტებამდე, არამედ ის მხოლოდ გვასწავლის გამოვიყვანოთ მოცემული ჭეშმარიტებიდან შედეგები წინააღმდეგობებისა და დაბნეულობის გარეშე².

ეს კი ნიშნავს იმას, რომ, მართალია, ს. დოდაშვილი, ერთი მხრივ, ცდილობდა გაეფართოებინა ფორმალური ლოგიკის ფარგლები, მის სინამდვილესთან დაახლოების გზით,

---

¹ ს. დოდაშვილი, ლოგიკა, გვ. 26.

² იქვე, გვ. 17.

მაგრამ, მეორე მხრივ, ძალაში ტოვებდა ობიექტური სინამდვილის შინაარსისაგან დაცლილ ფორმალურ ლოგიკას.

„გ ა ნ ყ ე ნ ე ბ ა და გ ა ნ ა ზ რ ე ბ ა, შ ე ც ნ ო ბ ა და გ ა გ ე ბ ა თ ვ ი თ ჩ ვ ე ნ ი თ ა ვ ი ს ა, დ ა კ მ ა ყ ო - ფ ი ლ ე ბ ა თ ა ვ ი ს ი თ ა ვ ი ს ა ასეთი თვითშემეცნებით – აი, ფილოსოფიური გამოკვლევის სამი საგანი“¹. მსჯელობდა ს. დოდაშვილი.

ამრიგად, „ლოგიკაში“ ს. დოდაშვილის ძირითადად მატერიალისტურ მსოფლმხედველობას თან ახლავს იდეალისტური გადახვევებიც. მაგრამ მატერიალისტური აზროვნებს ნაკადი იმდენად ძლიერია იდეალისტურთან შედარებით, რომ საფუძველს იძლევა წინასწარი დაშვებისათვის: ს. დოდაშვილის აზროვნების შემდგომი ევოლუცია მატერიალიზმისაკენ უნდა წარმართულიყო და მატერიალიზმის პოზიციებზე ს. დოდაშვილის უფრო მყარი დადგომით უნდა დამთავრებულიყო, რაც მოხდა კიდეც. ამას აღასტურებს დღემდე ნაკლებად ცნობილი „ლოგიკის მეთოდოლოგია“ და „რიტორიკა“. როგორც ერთი, ისე მეორე, „ლოგიკის“ შემდეგ არის დაწერილი და ამიტომ ისინი გვეხმარებიან ს. დოდაშვილის მსოფლმხედველობის ევოლუციის გარკვევაში.

* *
*

„ლოგიკის მეთოდოლოგია“ ხელნაწერის სახით ინახება საქ. სახ. ც. ს. არქივში². ხელნაწერის პირველ გვერდზე მოთავსებულია ს. დოდაშვილის წერილი თავისი მოწაფის ბაგრატ ბაგრატიონის შვილის დავითისადმი. წერილი ერთგვარ პროტესტს შეიცავს მეფის თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ. ამ წერილმა, რომელიც ამხელდა ს. დოდაშვილს, როგორც თვითმპყრობელობის მოწინააღმდეგეს, ეტყობა, აიძულა 1832 წლის შეთქმულების საქმის გამომრკვევი კო-

¹ ს. დოდაშვილი, ლოგიკა. გვ. 11.

² საქ. სახ. ც. ს. ა. ფონდი 1457, რვ. X, გვ. 166 – 181.

მისია, შეეტანა ხელნაწერი სოლომონის წინააღმდეგ შედგენილ საქმეში. არავითარ ეჭვს არ იწვევს, რომ აღნიშნული ხელნაწერი ს. დოდაშვილს ეკუთვნის, რადგანაც ერთ-ერთ გვერდზე გვხვდება ავტორის ხელმოწერა¹.

„ლოგიკის მეთოდოლოგიაში“ ს. დოდაშვილი ამტკიცებს, რომ ერთია ლოგიკის მეცნიერება, მეორე – ამ მეცნიერების მეთოდოლოგია. ლოგიკა შეისწავლის აზროვნების კანონებს, ლოგიკის მეთოდოლოგია კი მიისწრაფის ისეთი მეთოდებისა და ხერხების გამომუშავებისაკენ, რომელიც საჭიროა შემეცნების სრულყოფისა და შემეცნების საზღვრების გაფართოებისათვის, ერთი სიტყვით, ლოგიკის პრაქტიკული გამოყენებისათვის. ამიტომაც „ლოგიკაში“ აზროვნების ფორმები და კანონები, ცნებათა განსაზღვრება და გაყოფა, დასაბუთება და სხვა საკითხები თავისთავად აინტერესებს ავტორს. მაშინ, როდესაც „ლოგიკის მეთოდოლოგიაში“ იგივე საკითხები აინტერესებს ავტორს შემეცნების სრულყოფის საკითხთან კავშირში. გარდა ამისა, „ლოგიკის მეთოდოლოგიაში“ ავტორს შეტანილი აქვს ისეთი მასალაც, რაც არაა „ლოგიკაში“. კერძოდ, ცნებათა დანაწევრების განხილვა რიცხობრიობის, მოდალობისა და დამოკიდებულების მიხედვით, აგრეთვე აპრიორული და აპოსტერიორული დაყოფა, სინთეტიკური და ანალიტიკური, მარტივი და რთული დასაბუთება, რაც აგრეთვე არაა „ლოგიკაში“.

ჩვენ გაკვრით შევხებით აქ ისეთ საკითხებს, რომლებიც არაა „ლოგიკაში“, რაც ერთგვარ წარმოდგენას მოგვცემს „ლოგიკის მეთოდოლოგიის“ შინაარსზე: „შემეცნების სრულყოფა“, – ს. დოდაშვილის აზრით, ყველა მეცნიერების, და მათ შორის ლოგიკის მეთოდოლოგიის, მიზანია, ამიტომ არ შეიძლება ლოგიკის მეთოდოლოგიის მოწყ-

---

¹ უფრო ვრცლად ცნობები „ლოგიკის მეთოდოლოგიის“ შესახებ. ისევე როგორც თვით „ლოგიკის მეთოდოლოგიის“ ტექსტი, იხილეთ ფილოსოფიის ინსტიტუტის შრომების VI ტომში, გვ. 249 – 265.

Т. Кукава «Логическая методология» Соломона Додашвили.

ვეტა სხვა მეცნიერებისაგან. მით უმეტეს, რომ ასეთ სრულყოფილ შემეცნებას საგნის ყოველმხრივი შესწავლის საფუძველზე შეიძლება მივაღწიოთ. ლოგიკის მეთოდოლოგიისა და სხვა მეცნიერებათა მიზნის დამთხვევას მიჰყავს ს. დოდაშვილი მათი ურთიერთკავშირის აუცილებლობამდე.

ს. დოდაშვილი, განსაზღვრავს რა ცოდნის სრულყოფას რაოდენობრიობის მიხედვით, ასხვავებს ცოდნის ექსტენსიურსა და ინტენსიურ მხარეს. ცოდნის ექსტენსიულობაში იგი გულისხმობს იმას, თუ რამდენად მეტი რაოდენობის საგნებს მოიცავს ჩვენი შემეცნება, ე. ი. რამდენად ფართოა ჩვენი შემეცნება; ხოლო ინტენსიუობაში კი, თუ რამდენად მეტი მეცნიერული დასკვნების გამოტანა შეიძლება ჩვენი ცოდნიდან, ანუ როგორც თვით ს. დოდაშვილი გამოთქვამს, „რამდენად მეტი ცოდნა გამომდინარეობს მისგან“.

ცოდნის ორივე ამ მხარეს იგი ცოდნის მატერიალურ, ანუ ნივთიერ მხარედ აერთიანებს და განასხვავებს ცოდნის ლოგიკური მხარისაგან, რომლის ობიექტად იგი გონების ფორმალურ-ლოგიკურ კანონებს აცხადებს. შემეცნების ლოგიკური მხარე მაშინაა მნიშვნელოვანი, – წერს ს. დოდაშვილი, – როდესაც იგი ხელს უწყობს ჩვენი შემეცნების სრულყოფას.

ს. დოდაშვილის ზემოაღნიშნული მოსაზრება კი შეიძლება ნიშნავდეს იმას, რომ ლოგიკას საერთოდ, და ლოგიკის მეთოდოლოგიას კერძოდ, არ უნდა აინტერესებდეს მხოლოდ ჩვენი გონების ფორმალური კანონები, არამედ უნდა აინტერესებდეს სინამდვილის, რაც შეიძლება, ფართო ასახვა და ამ სინამდვილის შესახებ, რაც შეიძლება, მეტი დასკვნების მოცემა. ეს დასკვნა, გამომდინარე ს. დოდაშვილის მსჯელობებიდან, უაღრესად პროგრესული და გაბედული დასკვნა იყო თავისი დროისათვის.

ს. დოდაშვილს „ლოგიკურად სრულყოფილი“ ცოდნის თვისობრივ მხარედ მიაჩნია ღრმა, ნათელი და საფუძვლიანი ცოდნა, რომელსაც იგი უპირისპირებს ზერელე, ბუნდოვან და უსაფუძვლო ცოდნას; ს. დოდაშვილი ილაშქრებს ასეთი

„ცოდნის“, უფრო სწორად „ცრუცოდნის“ წინააღმდეგ, ჰგმობს და უარყოფს მას.

ნათელი შემეცნების უმაღლეს საფეხურად მას განსაზღვრება (definitio) მიაჩნია, რდმელსაც იგი უპირისპირებს აღწერას (descriptio) და გადმოცემას (expositio). ეს უკანასკნელნი ვრცელდებიან მხოლოდ გრძნობით მისაწვდომ საგნებზე და ტრიალებენ რა მხოლოდ შეგრძნებათ სფეროში, ვერასოდეს ვერ მალდებიან ლოგიკურ განზოგადოებებამდე. აღწერა და გადმოცემა საგნის მხოლოდ შემთხვევით ნიშნებს იძლევა, მაშინ როდესაც განსაზღვრება, გამოყოფს რა არსებითს არაარსებითისაგან, საგნის არსებით ნიშნებს აქცევს ყურადღებას. მთელი „ცდისეული შემეცნება“, ე. ი. შეგრძნებებით მიღებული მასალა, შეიძლება მხოლოდ აღწერილ ან გადმოცემულ იქნეს, მაგრამ არა განსაზღვრებული. ამიტომაც ცდისეულ შემეცნებას „არ შეიძლება ჰქონდეს სიზუსტის, სისრულის, სინათლისა და საფუძვლიანობის“ პრეტენზია.

მაგრამ აქედან არ შეიძლება დასკვნის გაკეთება, თითქოს ს. დოდაშვილი ამცირებდეს ან უარყოფდეს შეგრძნებების როლს შემეცნებაში. „ლოგიკაში“ არა ერთხელ იყო ხაზგასმული, რომ იგი შეგრძნებას მჭიდროდ უკავშირებს ლოგიკურ შემეცნებას. ს. დოდაშვილს აქაც იმის თქმა უნდა, რომ მეცნიერული ცოდნის მიღებისათვის აუცილებელია, რომ შეგრძნებებით მიღებული ცოდნა დაუკავშირდეს ლოგიკურს, ე. ი. ცდისეულმა ცოდნამ ლოგიკური განზოგადობის პროცესი განვლოს და რომ მეცნიერული შემეცნებისათვის შეგრძნებების მონაწილეობა აუცილებელია; რადგანაც როგორც შემეცნების ლოგიკური საფეხურს ესაჭიროება შეგრძნებებისაგან მიღებული მასალა, ისევე შეგრძნებებს ესაჭიროებათ ლოგიკური განზოგადოება. ამრიგად, „ლოგიკის მეთოდოლოგიის“ ავტორი გარკვევით ამბობს, რომ არსებობს შემეცნების ორი საფეხური: ცდისეული (ემპირიული) და ლოგიკური (გონებისეული).

პირველი – ცალკეულისა და კერძოს ცოდნაა, მეორე კი – ზოგადისა და აუცილებელის.

ყურადღებას იქცევს ის გარემოებაც, რომ ავტორი განსხვავებს თეორიულ განსაზღვრებას გენეტიურისაგან. თუ პირველი თეორიის სფეროში რჩება, მეორე ეძებს „საშუალებებს“, რომლითაც შეიძლება საგნის წარმოება. ამრიგად, როდესაც ს. დოდაშვილი განსაზღვრების მიზნად ამას აცხადებს, ცდილობს ლოგიკის ვიწრო ფორმალური ფარგლების დარღვევას და სინამდვილესთან მისასვლელის პოვნას. სხვა-ნაირად რომ ვთქვათ, იგი ეძებს გზებსა და ხერხებს ლოგიკის გამოყენებისათვის.

უკანასკნელად იგი განიხილავს ლოგიკურად სრულყოფილი ცოდნის დამოკიდებულებითს მხარეს. ამ მხრივ ლოგიკურად სრულყოფილი ცოდნა ჭეშმარიტი უნდა იყოს. ჭეშმარიტება კი ორგვარია: ლოგიკური და ნივთიერი. პირველში იგი გულისხმობს ნააზრევის შეთანხმებას ჩვენი გონების კანონებთან, მეორეში კი – საგნებთან; ე. ი. ობიექტურ სინამდვილესთან. აქედან გამოჰყავს ს. დოდაშვილს შემეცნების კრიტერიუმი: ნააზრევის შეთანხმება ჩვენს გონებასთან და შემდეგ – საგნებთან.

ამავე დროს ს. დოდაშვილი ჭეშმარიტ ცოდნას უპირის-პირებს დარწმუნებას, ეჭვსა და რწმენას. სამივე შემთხვევაში, ს. დოდაშვილის აზრით, ჭეშმარიტად მიჩნეულია ის, რაც ჭეშმარიტი არაა, ან ის, რასაც ჭეშმარიტებისათვის საკმარისი საფუძველი არ გააჩნია, რადგანაც სინამდვილესთან შეთანხმებული არ არის. ამიტომ ამ შემთხვევაში ჩემი არგუმენტები „არც ჩემთვის და არც სხვათათვის არ არიან საკმარისნი“ – წერს ს. დოდაშვილი.

თავი, რომელსაც „გამოყენებითი ლოგიკა“ ეწოდება, ეხება ჩვენი ცოდნის არასრულყოფას ანუ შეზღუდულობას, მაშინ როდესაც წინამორბედ თავებში ჩვენი ცოდნის სრულობის საკითხები იყო განხილული. ს. დოდაშვილი აღნიშნულ თავში შემეცნების შეზღუდულობას ხსნის თვით ადამიანის შეზღუდულობით. იგი წერს: „რადგანაც ადამიანები

შეზღუდული არსებანი არიან, ამიტომ არ შეუძლიათ შემეცნების სრულყოფას მიაღწიონ“. ამ შემთხვევაში ს. დოდაშვილი წინასწარ განჭვრეტს ჩვენთვის კარგად ცნობილ დებულებას იმის შესახებ, რომ ადამიანებს შეუძლიათ მხოლოდ უახლოვდებოდნენ სამყაროს აბსოლუტურ შემეცნებას, ანუ აბსოლუტურ ჭეშმარიტებას, მაგრამ მისი მიღწევა კი არ შეუძლიათ. ამიტომ გამოყენებითმა ლოგიკამ უნდა გვიჩვენოს არა მხოლოდ ადამიანის უნარის ეს შეზღუდულობა, არამედ ის გზები და საშუალებანიც, რომლითაც შეიძლება დამღეულ იქნეს ეს შეზღუდულობა. ამ მიზნით ლოგიკის მეთოდოლოგიამ უნდა შეისწავლოს შეცდომათა წარმოშობის წყაროები, რომელნიც ჩვენს ცოდნას არასრულყოფილს, ანუ არასრულფასოვანსა ხდის. თუ დამღეულ იქნა ჩვენი ცოდნის არასრულყოფილობის წყაროები, ამით ჩვენი ცოდნის არასრულყოფილობაც გადალახულ იქნება.

ჩვენი ცოდნის შეზღუდულობა, ს. დოდაშვილის აზრით, ვლინდება იმაში, რომ არსებობს გარესამყაროს ობიექტთა თუ საგანთა გარკვეული სფეროს შემეცნების უნარი. ადამიანური შემეცნება ყოველთვის საგანთა ამ სფეროში ტრიალებს. საგნები, რომელთა შეცნობა შეუძლებელია, მაგრამ რომელთა შემეცნება არაა საჭირო ჩვენთვის, მდებარეობენ ჩვენი „შემეცნების ჰორიზონტს ქვემოთ“. საგნები, რომელთა ცოდნა საჭიროა და ამავე დროს ჩვენი შემეცნების უნარისათვის მისაწვდომიც არიან იმ შემთხვევაში, როდესაც შემეცნების მიზანთან არ არიან დაკავშირებულნი, მდებარეობენ „შემეცნების ჰორიზონტის გარეთ“. საგნები, რომელთა შეცნობა ჩვენ არ შეგვიძლია, არიან „შემეცნების ჰორიზონტს ზევით“. მხოლოდ ის საგნები რომლებიც არ არიან შემეცნების ჰორიზონტზე არც „მაღლა“, არც „დაბლა“, არც „გარეთ“, შეიძლება იქცნენ ჩვენი შემეცნების ობიექტად, ისინი მდებარეობენ „შემეცნების“ ჰორიზონტს შიგნით“.

შემეცნების ჰორიზონტი კი ორგვარია: საერთო ადამიანური, ანუ ზოგადი, და კერძო, სუბიექტური, რომელიც ცალ-

კეული ადამიანების თავსებურებით არის გაპირობებული. ამ უკანააგნელზე გავლენას ახდენს ცალკე ადამიანების ინდივიდუალური თავისებურებები ისევე, როგორც კონკრეტული სინამდვილე. ლოგიკის მეთოდოლოგიის შესწავლის ობიექტი შეიძლება იყოს მხოლოდ ზოგადი ადამიანური ჰორიზონტი, რადგანაც სუბიექტური ადამიანური ჰორიზონტები მეტისმეტად მრავალფეროვანნი არიან ისევე, როგორც თვით ადამიანები და ისინი ამ თავისი მრავალფეროვნების გამო ჩვენი შესწავლის ობიექტად ვერ იქცევიან.

შემეცნების შეზღუდულობას ს. დოდაშვილი განიხილავს რაოდენობის, თვისობრიობის, მოდალობისა და დამოკიდებულების მიხედვით, ისევე როგორც განიხილავდა „ლოგიკის მეთოდოლოგიის“ დასაწყისში ცოდნის სრულყოფას. რაოდენობის მხრივ ცოდნის შეზღუდულობა მდგომარეობს უცოდინარობაში, თვისობრიობის მხრივ – სიბნელეში, არასიზუსტესა და დაუსაბუთებლობაში, დამოკიდებულების მხრივ – შეცდომაში, ანუ არაჭეშმარიტ შემეცნებაში, მოდალობის მიხედვით – უსაფუძვლობასა და არანამდვილობაში.

ს. დოდაშვილი ლოგიკის მეთოდოლოგიას მიზნად ასახელებს შეცდომათა წყაროების აღმოჩენას ჩვენს შემეცნებაში და, მაშასადამე, შემეცნების შეზღუდულობის დაძლევის დამოკიდებულების მხრივ. მაგრამ, რადგანაც ჩვენი შემეცნება სხვა მხრივაცაა შეზღუდული, რაოდენობის, თვისობრიობისა და მოდალობის მხრივ, ამიტომ ს. დოდაშვილს საჭიროდ მიაჩნია შემეცნების შეზღუდულობის დაძლევა ყოველმხრივ.

ყოველივე ეს კი ნიშნავს იმას, რომ ს. დოდაშვილს თუმცა შემეცნების უნარი განსაზღვრულად აქვს წარმოდგენილი, მაგრამ ეჭვი არ ეპარება სამყაროს შეცნობადობაში. კიდევ მეტი, იოგი იბრძვის შემეცნების უნარის გაფართოებისათვის და ეძებს საამისოდ გზებსა და საშუალებებს. ამრიგად, „ლოგიკის მეთოდოლოგიაში“ ს. დოდაშვილი აქტიურად იბრძვის აგნოსტიციზმისა და სკეპტიციზმის წინააღმდეგ.

„ლოგიკის მეთოდოლოგიაში“ დიალექტიკური აზროვნების მომენტებიც არის მოცემული, რითაც ს. დოდაშვილი თავისი დროისათვის პროგრესული და მოწინავე მოაზროვნედ წარმოგვიდგება.

დიალექტიკურ მომენტებად უნდა ჩაითვალოს ს. დოდაშვილის სწრაფვა ლოგიკის სხვა მეცნიერებებთან და სინამდვილესთან დაახლოებისათვის მისი მოთხოვნა, შევათანხმოთ ჩვენი ცოდნა არა მხოლოდ ჩვენი აზროვნების კანონებთან, არამედ სინამდვილესთან.

* *
*

ს. დოდაშვილის მსოფლმხედველობის დახასიათებისათვის არა ნაკლებ მნიშვნელოვანია „რიტორიკა“¹, სადაც ავტორს მრავალი საინტერესო შეხედულება აქვს გამოთქმული ლიტერატურის თეორიისა და, საერთოდ, ესთეტიკის საკითხებზე.

ყოყმანს იპყრობს ამ ნაწარმოებში რიტორიკის განსაზღვრება. ს. დოდაშვილი წერს: „რიტორიკა არს ჰსწავლა, რომელიც იპყრობს თვს შორის კანონთა პროზაიკებრთა თხზულებათა მიცთომისათვის მშვენიერსიტყვაობისა საზოგადოდ“. ამ განსაზღვრებიდან ცხადი ხდება, რომ ს. დოდაშვილისათვის რიტორიკა ყოფილა მეცნიერება, რომელიც პროზის კანონებს აყალიბებს; უფრო სწორად, რომ ვთქვათ, ესაა პროზის თეორია. აღნიშნულ განსაზღვრებაში რიტორიკის მიზნად გამოცხადებულია „მშვენიერსიტყვაობის“ მიღწევა. ხოლო „მშვენიერ-სიტყვაობა“ განსაზღვრულია, როგორც „გამოღება ჰაზრთა ან გრძნობათა ზეპირად, ანუ ქარტასა ზედა მოკლედ, ცხადად და შესაბამად სათქმელისა, ანუ აღსაწერისა საგნისა“. მამასადამე, ს. დოდაშვილისათვის „მშვენიერ-სიტყვაობა“ არ ყოფილა მხოლოდ ლამაზი სიტყვებისა და გამოთქმების ხმარება, არამედ აზრის გად-

---

¹ „რიტორიკის“ შესახებ იხილეთ სტატია – დ. ქუმსიშვილი, თ. კუკავა, სოლომონ დოდაშვილის „რიტორიკა“, „მნათობი“, 1955, № 1, გვ. 148 – 157.

მოცემა მოკლედ და ნათლად. მაგრამ, ს. დოდაშვილის აზრით, არც ეს კმარა, ხელოვანი, მხატვარი ვალდებულია ნათქვამს, თუ ნაწერს ათანხმებდეს „აღსაწერს საგანს“, ანუ ობიექტს. ამრიგად, ს. დოდაშვილისათვის ხელოვნებაში წამყვანია არა ფორმა, არამედ შინაარსი. შინაარსი კი ობიექტით, ობიექტური სინამდვილით, ანუ როგორც თვით ს. დოდაშვილი უწოდებს მას, „აღსაწერი საგნით“ არის გაპირობებული. ს. დოდაშვილისათვის ნამდვილი მხატვრული შემოქმედება მხოლოდ მაშინ შეიძლება იყოს, როდესაც ეს ობიექტური სინამდვილე ყოველმხრივ არის შეცნობილი და შესწავლილი და ამ შეცნობის საფუძველზე ნათლად, ზუსტად და მოკლედ გადმოცემული. ამავე დროს, რაც უფრო მეტად შეესატყვიება ნაწერში თუ ნათქვამში ასახული შინაარსი ობიექტურ სინამდვილეს, მით უფრო მეტად ნათელი და ცხადი იქნება აზრი და, მაშასადამე, მით უფრო ლამაზი იქნება ფორმა. მაშასადამე, ს. დოდაშვილის აზრით, ობიექტური სინამდვილე განაპირობებს ნაწარმოების შინაარსს, შინაარსი კი ნაწარმოების ფორმას.

ასეთია ის დასკვნა, რომელიც პროზის ზემომოყვანილი განსაზღვრებიდან გამომდინარეობს. ეს დასკვნა კი ს. დოდაშვილს მხატვრულ შემოქმედებაში რეალიზმის დამცველად წარმოგვიდგენს.

რა მიზანი აქვს პროზას ან საერთოდ ხელოვნებას ს. დოდაშვილის აზრით?

– „საგანი, ანუ დასასრული პროზისა საზოგადოდ არის მიცემა, ანუ შეერთება ჰაზრისა თვისისა და გრძნობისა“, – წერს ს. დოდაშვილი. მაშასადამე, მხატვრულ ნაწარმოებში „ჰაზრს“, ე. ი. იდეას უნდა დაუკავშირდეს „გრძნობა“, რაც იმას ნიშნავს, რომ არ კმარა ნაწარმოების მხოლოდ იდეური გამართულობა, თუ იგი ისეთი ფორმით არაა გადმოცემული, რომ მკითხველის გრძნობების ამოქმედება გამოიწვიოს, მასზე ემოციური ზემოქმედება მოახდინოს. მხოლოდ ის მხატვრული ნაწარმოები აღწევს თავის მიზანს, სადაც იდეური სიღრმე ლამაზი ფორმითაა გამოხატული. ს. დოდაშვილი ამ

შემთხვევაში შინაარსისა და ფორმის დიალექტიკური ერთიანობის მომხრეა.

მხატვრულ ნაწარმოებს, – ამტკიცებს ს. დოდაშვილი, – აქვს როგორც თეორიული, ასევე პრაქტიკული მიზანდასახულობა. მხატვრული ნაწარმოების თეორიულ მიზანდასახულობად მიაჩნია „განჰსწავლა ჭეშმარიტისა“, ე. ი. ადამიანისათვის ჭეშმარიტების სწავლება, რომელშიც სინამდვილის ჭეშმარიტი, ანუ სწორი შეცნობაც იგულისხმება. პრაქტიკულ მიზანდასახულებად კი მიაჩნია ადამიანთა „აღძვრა კეთილისადმი“, ე. ი. ადამიანებში სიკეთისა და სამართლიანობისაკენ სწრაფვის დანერგვა. ამ თეორიული და პრაქტიკული მიზნის მისაღწევად იყენებს მხატვარი „მშვენიერს“, მშვენიერ ფორმებს. ამრიგად, მხატვრული პროზის მიზანი ყოფილა არა თავისთავად მშვენიერი ფორმები, არამედ მშვენიერ ფორმაში გამოხატული იდეური და აზრობრივი სისრულე და სიღრმე. წინააღმდეგ შემთხვევაში მხატვრული ნაწარმოები ვერ შეძლებს ადამიანთა „განჰსწავლას ჭეშმარიტებაში“ და ვერც „აღძვრას კეთილისადმი“. მშვენიერი ფორმა, ს. დოდაშვილის აზრით, ხელს უწყობს მხატვრულ ნაწარმოებში გამოთქმული ჭეშმარიტების პრაქტიკულ გამოყენებას, მის დაყვანას მკითხველამდე. აქედან კი კიდევ ერთი დასკვნა გამომდინარეობს ს. დოდაშვილის მსოფლმხედველობის დასახასიათებლად, რომ ს. დოდაშვილი არ წყვეტს ხელოვნებას სინამდვილეს, პრაქტიკას, ადამიანებს. ხელოვნებისაგან მოითხოვს სინამდვილესა და ადამიანებზე ზემოქმედებას და, ამრიგად, ხელოვნების თეორიული და პრაქტიკული მხარე მისთვის ერთ განუყრელ მთელს წარმოადგენს.

თავში, რომელსაც ეწოდება „შესაწევნელი სწავლანი რიტორიკისა“, ს. დოდაშვილი აღნიშნავს რომ ხელოვანს უნდა ჰქონდეს „განათლებული გონება და განვითარებული გული“, რადგან ამ შემთხვევაში იგი „უკეთესად მისწვდება თვსსა საგანსა“. აქ თავს იჩენს ს. დოდაშვილის განმანათლებლური იდეები. შემოქმედისათვის, ს. დოდაშვილის აზ-

რით, აუცილებელი ყოფილა განათლება, რათა უკეთესად ჩაწვდეს თავისი შემოქმედების ობიექტს. იგულისხმება, რომ ამ შემთხვევაში იგი სხვებსაც უკეთესად გააგებინებს და გადასცემს. მაგრამ ხელოვანისათვის არ კმარა მხოლოდ განსწავლულობა, მას უნდა ამშვენებდეს აგრეთვე „სიყვარული ჭეშმარიტებისა და სათნოებისა“. მაგრამ, არც ესაა საკმარისი: „გარდა მოპოვებულთა ამათ ღირსებათა იგი თანამდებ არს ქონებად ბუნებითთაცა ნიჭთა, თვნიერ რომელთაცა არა ოდეს იქმნების მდგომარეობასა შა მიწვენად თვისისა საგნისა“, ამრიგად, შემოქმედს ესაჭიროება როგორც „მოპოვებული-ღირსებანი“, შეძენილი ცოდნა, ასევე ბუნებრივი მონაცემებიც. ამრიგად, ს. დოდაშვილი „მონაპოვარ ღირსებებს“, ე. ი. განათლებას არ აცილებს ბუნებრივ მონაცემებს, ნიჭს და ამ ორ მხარეს იგი დიალექტიკურ მთლიანობაში განიხილავს.

საინტერესოა თავი, რომელსაც ეწოდება „განსხვავება რიტორიკის და პიიტიკისა“. აქ ს. დოდაშვილი განიხილავს იმ განსხვავებას, რაც არსებობს პროზასა და პოეზიას შორის და მათს თეორიებს, რიტორიკასა და პოეტიკას შორის. „რიტორიკა არს ჰსწავლა პროზისა, ხოლო პიიტიკა ჰსწავლა სტიხთქმისა“ – ასე განსაზღვრავს ს. დოდაშვილი პროზასა და პოეზიას. პროზასა და პოეზიას არა მხოლოდ განსხვავებული თეორიები აქვთ, არამედ განსხვავებული საგანიც. პროზას „ჰსურს ჰსწავლებადა“, „ჭეშმარიტება შეადგენს თვსებასა პროზისასა“ – წერს ს. დოდაშვილი. მაშასადამე, პროზა გაანათლებს ადამიანებს და ამავე დროს ჭეშმარიტებასაც შეაყვარებს. პოეზია და პოეტი კი ყოველთვის „წარმოადგენს მშვენიერსა“. ამრიგად, პროზაიკოსის ყურადღების ობიექტს უფრო ადამიანის გონებაზე ზემოქმედება წარმოადგენს, მაშინ როდესაც პოეტი და პოეზია ადამიანის გრძნობებზე ახდენს ზემოქმედებას და მშვენიერის გამოყენებით, ადამიანთა სიამოვნებას ისახავს მიზნად; პროზაიკოსისათვის მშვენიერება არის საშუალება ჭეშმარიტების წვდომაში, „სტიხთმთქმელისათვის“ კი იგი მიზანია. მაგრამ, ს. დოდაშვილი მხატვრული შემოქმედების ორივე ამ სახეობს უტილიტარისტული

თვალსაზრისით უყურებს. მან როგორც ერთი, ასევე მეორე, ადამიანთა სამსახურში ჩააყენა, პროზას ადამიანის გონების განათლება დაუსახა მიზნად, პოეზიას კი ადამიანისავე სიამოვნება. საერთოდ, ს. დოდაშვილს დაუშვებლად მიაჩნია საზოგადოებისაგან მოწყვეტილი ხელოვნება, განყენებული ხელოვნება, „ხელოვნება ხელოვნებისათვის“.

თავში, რომელსაც ეწოდება „სარგებლობა მჭერსიტყვაობის“, ს. დოდაშვილი კვლავ უბრუნდება ამ საკითხს და ხაზს უსვამს იმ სარგებლობას, რომელიც „აღმკობილ ხელოვნებას“, ე. ი. მხატვრულ სიტყვას მოაქვს. ამ თავში უფრო გამოკვეთილად მოცემული ს. დოდაშვილის უტილიტარისტული დამოკიდებულება ხელოვნებისადმი. იგი წერს: „არცა ერთსა ჰსწავლასა არა აქუს ესოდენ დიდი მოქმედება სულიერთა ზედა ჩუქმნთა ძალთა, ვითარცა აღმკობილსა ხელოვნებას“, მაშასადამე, ს. დოდაშვილის აზრით, სარგებლობა, რომელიც ხელოვნებას მოაქვს, სჭარბობს მეცნიერებათაგან მიღებულ სარგებლობას. და იქვე აღნიშნავს, რომ მხატვრული სიტყვა „მოინადირებს გულთა ჩუქმნთა“, ე. ი. ზემოქმედებს ჩვენს გრძნობებზე, ემოციებზე; „აღანთებს გამოხატუასა“, იწვევს ჩვენი წარმოდგენისა თუ ფანტაზიის გაცხოველებას; „შეეწევის განვრცელებასა ცნობათასა“, „განხსნასა ახალთ ჭეშმარიტებათა“, ე. ი. გააფართოებს ადამიანის გონებრივ ჰორიზონტს ახალი ცოდნის მიწოდებით. გარდა ამისა, მხატვრულმა სიტყვამ, თუ ნაწარმოებმა უნდა გააცნოს ადამიანი კეთილსა და ბოროტს, ჭეშმარიტებასა და სიცრუეს; ამავე დროს შეაყვაროს პირველი და შეაძულოს მეორე. ამ მიზნით უნდა განუმარტოს ადამიანებს ის სარგებლობა, რომელიც სიკეთესა და ჭეშმარიტებას მოაქვს და ის ვნება, რომელიც თან სდევს ბიწსა და ბოროტს. მხატვარმა უნდა აღწეროს ის წყაროებიც, საიდანაც ისინი წარმოიშვებიან, აგრეთვე სიკეთისა და ჭეშმარიტების მიღწევისა და ბიწისა და ბოროტების ძლევის საშუალებანი. ყოველივე ეს კი ნიშნავს იმას, რომ ს. დოდაშვილი მხატვრული შემოქმედებისაგან ისევ და ისევ ცხოვრების სწორ ასახვას მოითხოვს, ცხოვ-

რების ასახვას თავისი დადებითი და უარყოფითი მხარეებით, რაც ავლენს მას, როგორც ხელოვნებაში რეალიზმის დამცველს.

თავში, რომელსაც ეწოდება „მოკლე ისტორია რიტორიკისა“, ს. დოდაშვილი განიხილავს იმ საფეხურებს, რომლებიც განვლო რიტორიკამ თავისი არსებობისა და განვითარების გზაზე. ს. დოდაშვილი რიტორიკის განვითარების ორ საფეხურს, ანუ „ორ ეპოხას“ ეხება: პირველ საფეხურზე რიტორიკა წარმოადგენდა მჭერმეტყველების უმთავრესად პოლიტიკური მჭერმეტყველების ხელოვნებას. მეორე საფეხურზე რიტორიკა იქცა „ჰსწავლად“, პროზის მეცნიერებად, ანუ უფრო სწორად რომ ვთქვათ, პროზის თეორიად.

რიტორიკა, ს. დოდაშვილის აზრით, შედგება ორი ნაწილისაგან: თეორიულისა და პრაქტიკულისაგან. ამათგან პირველი დაადგენს ზოგად კანონებს, რომლებიც საერთოა ყველა სახის მხატვრული ნაწარმოებისათვის. პრაქტიკული ნაწილი კი განიხილავს „თითოდ სხმა და სხმა გმართა პროზაიკებრთა თხზულებათა“; მაშასადამე, რიტორიკის პრაქტიკული ნაწილი შეისწავლის მხატვრულ ნაწარმოებთა კონკრეტულ სახეებს. იგი მასალას აწვდის თეორიულ ნაწილს განზოგადოებებისათვის – ყველა სახის მხატვრული ნაწარმოებთათვის საერთო კანონების დასადგენად.

რიტორიკის თეორიულ ნაწილს ს. დოდაშვილი განიხილავს სამ ქვეთავში, რომელთაგან პირველ ქვეთავში „პოვნისათვის ჰაზრთა“ იგი ავითარებს თვალსაზრისს, რომ ხელოვანმა ჯერ ძირითადი თემა უნდა შეარჩიოს, შემდეგ კი ის „ჰაზრები“, ანუ ის იდეები, რომლებიც ამ ძირითადი თემის გახსნას უწყობს ხელს. მაგრამ არაა სავალდებულო, რომ ხელოვანი თვითონ ქმნიდეს იდეებს, მას მხოლოდ ის ევალება, რომ „მიჰსცეს მშვენიერი ფორმა (სახე)“ იდეებს. ამრიგად, ხელოვანის დანიშნულება ყოფილა სახეებით აზროვნება, თვით ხელოვნება კი „ფორმითი ჰსწავლა“, ანუ მეცნიერება სახეებით ნააზრევის, ანუ მხატვრული ნაწარმოების შესახებ. ამიტომაც ხელოვანი უფრო ფორმებს, ანუ სახეებს ეძებს

იდებებს, რაც შეიძლება, ეკეთესად გადმოცემისათვის, ვიდრე ახალ იდეებს. ამრიგად, ს. დოდაშვილმა კარგად იცოდა, რომ ხელოვნება სახეებით აზროვნებაა.

საინტერესოა ისიც, რომ ს. დოდაშვილი არ მოითხოვს ხელოვანისა თუ ხელოვნებისაგან ყოველთვის ახალი იდეების შერჩევას, რადგანაც, მისი აზრით, „მწვლთაცა ეგრეთმც ძალუმთ შუწნიერ ყოფად“, რითაც ს. დოდაშვილი წინააღმდეგია ძველი იდეების ხელალებით უარყოფისა და მათგან იმ იდეების მენარჩუნებას მოითხოვს, რომლებიც კვლავ „მშვენიერნი“ არიან, რომელნიც, მიუხედავად სიძველისა, ისევ სასარგებლონი არიან და არ დაუკარგავთ თავისი მნიშვნელობა.

თავში, რომელსაც ეწოდება „თეორეტიკებრთა ჭეშმარიტებათათვის“, ს. დოდაშვილი გვიჩვენებს თუ როგორ უნდა მიაღწიოს შემოქმედმა საგნის „განცხადებას“, ნათელყოფას, მკითხველამდე თუ მსმენელამდე დაყვანას. ამისათვის, ს. დოდაშვილის აზრით, აუცილებელია საგნის განსაზღვრება, მისი არსებითი და შემთხვევითი ნიშნების განსხვავება, ანალოგიებისა და მაგალითების გამოყენება, შემეცნებაში შეცდომების ჩვენება და სხვ. შემდეგ, ს. დოდაშვილი ეხება საკითხს იმის შესახებ, თუ როგორ უნდა დამტკიცდეს ან დაირღვეს „თეორეტიკებრი ჭეშმარიტება“. აქ მნიშვნელოვანია ის, რომ ს. დოდაშვილი თეორიული ჭეშმარიტების მტკიცების ხერხებს შორის განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევს „საკუთარისა გრძნობის“, ანუ საკუთარი გამოცდილების დამოწმებას, აგრეთვე „საზოგადო გრძნობანს ჭეშმარიტებისას“, ე. ი. საზოგადო, კოლექტიურ გამოცდილებასა, დაბოლოს, „სარგებლობას ჭეშმარიტებისას“. „ცდაში“ და გამოცდილებაში კი, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ს. დოდაშვილი გულისხმობს შეგრძნებებისა და შეგრძნებების მასალის ობიექტურ სინამდვილესთან შედარებას¹. ეს კი ნიშნავს იმას, რომ ს. დოდაშვილი თეორიული ჭეშმარიტებას პრაქტიკაში,

¹ ს. დოდაშვილი, ლოგიკა, გვ. 27.

ცხოვრებაში გამოყენების მომხრეა. თეორიული დებულების სისწორე უნდა დაადასტუროს საკუთარმა და საზოგადო გამოცდილებამ, დაბოლოს, იმ სარგებლობამ, რომელიც მას შეუძლია მოუტანოს ადამიანებს. ცხადია, რომ თუ თეორია გამოცდილებით მტკიცდება, თუ მას სარგებლობა მოაქვს, იგი ჭეშმარიტი ყოფილა და, პირიქით, თუ მას არ ამტკიცებს გამოცდილება და არც სარგებლობა მოაქვს, ის ჭეშმარიტი არ ყოფილა და ირღვევა. აქ საინტერესოა, ერთი მხრივ, ის, რომ ს. დოდაშვილი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს თეორიული დებულებების პრაქტიკაში გამოყენების აუცილებლობას, მეორე მხრივ კი, ის, რომ საჭიროდ მიაჩნია ცოდნისა და შემეცნების სინამდვილესთან შეთანხმება. ამრიგად, ს. დოდაშვილისათვის სინამდვილის სწორი შეცნობა, სწორი ასახვა ჭეშმარიტი შემეცნების აუცილებელი პირობაა.

თავში „განკარგვისათვის“ მსჯელობა ეხება იმას, რომ მხატვარს ევალეზა არა მხოლოდ საგანზე ცოდნის დაგროვება, ე. ი. საგნის ყოველმხრივი შესწავლა, არამედ ამ ცოდნის მოწესრიგებაც, ანუ როგორც თვით ს. დოდაშვილი ამბობს: „მოყვანა საცნაურსა წესსა შა ანუ მოყვანა პლანსა შა“. ეს კი საჭიროა იმისათვის, რომ მკითხველი თუ მსმენელი „უმსწრაფლეს და უსარწმუნოეს მისწვდეს დასასრულსა, ე. ი., რომ მკითხველისათვის ადვილი გასაგები იყოს მხატვრული ნაწარმოების თუ ზეპირი სიტყვის მიზანი.

ხელნაწერის ბოლო ნაწილს წარმოადგენს თავი „გამოლებისათვის ჭრაზისა“, სადაც მსჯელობა ეხება იმ საშუალებების აღწერას, რომელიც, „ჭრაზის მშვენიერებას“, ე. ი. გასაგებად გადმოცემას ემსახურება. აზრის ნათლად და ცხადად გადმოცემის საშუალებათა შორის დასახელებულია ენის სიმარტივე, ანუ „სიმხოლოე“, „სიწმინდე“, რაც განმარტებულია როგორც უცნობი, ბუნდოვანი და ძნელად გასაგები სიტყვების უკუგდება. მთელი „რიტორიკის“ მანძილზე და ამ თავშიაც ს. დოდაშვილი განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევს „გადმოცემის სიმოკლეს“, სიტყვის ეკონომიას, ანუ იმდენი სიტყვების ხმარებას, რაოდენიცა საჭირო არს გამო-

ღებისათვის ჭრაზისა“. საერთოდ, ს. დოდაშვილს სძულს მრავალსიტყვაობა, იგულისხმება უსაგნო მრავალსიტყვაობა. ამავე თავში ს. დოდაშვილი განიხილავს აგრეთვე „ჭრაზის სიცხოველეს, ე. ი. ისეთ გადმოცემას, რაც ადამიანის გრძნობებზე ზემოქმედებას და „ყოველთა ძალთა მოქმედებასა შუა მოყვანას“ ემსახურება. ადამიანთა გრძნობებზე ზემოქმედებისათვის კი საჭიროა, რომ ფრაზა იყოს კეთილ-ხმოვანი და მოკლე, აგრეთვე მარტივი, რაც ს. დოდაშვილის აზრით „ჭრაზის ლოდიკურს ღირსებას“ შეადგენს, „ჭრაზის მშვენიერებას“ ემსახურება ტროპები და ტროპთა სხვადასხვა სახეები. ამიტომაც, ხელნაწერის ბოლოს იგი ტროპთა ამ სახეებს განიხილავს.

ყოველივე ზემოთქმულის საფუძველზე შეიძლება დავასკვნათ, რომ ს. დოდაშვილი ესთეტიკაში რეალიზმის პოზიციებზე დგას. იგი ამ მხრივაც პროგრესულად მოაზროვნე იყო და ბევრად წინ უსწრებდა თავის თანამედროვეობას.

ს. დოდაშვილის მსოფლმხედველობის დასადგენად მნიშვნელოვანია აგრეთვე მისი სტატია „მოკლე განხილვა ქართულისა ლიტერატურისა ანუ სიტყვიერებისა, რომელიც მან გამოაქვეყნა ჟურნალში „სალიტერატურონი ნაწილნი ტფილისის უწყებათანი“. ამ სტატიაში ს. დოდაშვილი იცავს ენისა და ლიტერატურის დამოუკიდებელი წარმოშობის აზრს და ეკამათება იმათ, ვისაც იგი სომხურის განშტოებად მიაჩნდა. მთ საწინააღმდეგოდ იგი ამტკიცებდა, რომ „...არა ქართულმა ენამან მიიღო ლექსნი სომხურიდამ, არამედ სომხურმან ქართულიდამ“¹. და იქვე დასძენდა: „ძირი ენისა ჩქნისა უნდა იყოს საკუთარი, ესე სჩანს ყოველთა ძელთა წერილთაგან. ჩქნ ვერ ვჰხედავთ ვერცა ასოთა, ვერცა ხმათა და გამოღებათა, არა თუ ოდენ ლექსთა, რომელთაცა აქვნდეთ მკვეთრი მსგავსება სულსა შინა სომხურისა ენისასა“².

მის არა ნაკლებ აღშფოთებას იწვევდა ის, რომ იყვნენ

¹ „საისტორიო მოამბე“, 1952, № 6, გვ. 271.

² იქვე, გვ. 270.

ისეთებიც, რომლებიც ამტკიცებდნენ, რომ თითქოს ქართული ენა არ იყო განვითარებული, ღარიბი იყო ლიტერატურული ნაწარმოებებით და სხვ. ამ შეხედულების უარყოფის მიზნით ს. დოდაშვილმა ამავე წერილს ქართული ლიტერატურისა და აზროვნების ისტორიის მოკლე მიმოხილვა დაურთო, სადაც დაასახელა გამოჩენილი ქართველი ფილოსოფოსები და მწერლები, რომელთაც გაამდიდრეს ქართული ენა, ლიტერატურა და აზროვნება. განსაკუთრებით მაღალ შეფასებას აძლევდა იგი იოანე პეტრიწს: – „პეტრიწი ესე იყო ჭეშმარიტი ფილოსოფოსი, ფრიად საყვარელი მოღვაწე საქართველოსა შინა, სრულის აზრით იყო დიდი და ჩინებული კაცი დროჲსა თჳსისა; მან მიწერა ყოველთა გჳართა შინა სიტყვებისათა და ყოველთა გჳართა შინა ჰჳოვა ჩინებულება და პატივისცემა არა მხოლოდ თანამედროეთა თჳსთა, არამედ ყოველთა განათლებულთა შთამეობათა თჳსისა მამულისათა“¹.

საინტერესოა აგრეთვე ს. დოდაშვილის სოციალური შეხედულებები. ს. დოდაშვილი ჯერ კიდევ პეტერბურგში ყოფნის პერიოდში ამჟღავნებდა თავის უარყოფით დამოკიდებულებას საზოგადოების კლასებად დანაწილების წინააღმდეგ. ბაგრატ ბატონიშვილის შვილებთან დამოკიდებულებაში ცდილობდა ხაზი გაესვა, რომ იგი მათ არ აძლევდა არავითარ უპირატესობას როგორც მეფეთა შთამომავლებს, რასაც უფრო გარკვევით გამოთქვამდა იონასადმი მიწერილ წერილში: „თქვენ უწყით უკეთუ ამათ არარა იციან, რ~ლ სწავლასა შ~ა დიდის კაცისა და მცირისა ერთნი და იგივენი არიან. ე. ი. ერთად შესარაცხ არიან მასწავლებლისა თანა“².

ამრიგად, ს. დოდაშვილისთვის შვილები „დიდის კაცისა და მცირისა ერთნი და იგივენი... ერთად შესარაცხ

¹ „საისტორიო მოამბე“, 1952, № 6, გვ. 271.

² საქ. სახ. მუზ. ხელნაწ. H – 2226, გვ. 330, 1827 წლის 16 მარტის წერილი.

იყვნენ“. მხოლოდ ამ ერთი ფრაზიდანაც კი შეიძლება გაკეთ-
დეს დასკვნა, რომ ს. დოდაშვილი წოდებრივი პრივილეგიების
წინააღმდეგი იყო. ამ თვალსაზრისის შედეგი იყო, რომ
ს. დოდაშვილი თვით ბაგრატ ბაგრატიონის გადაკი-
დებასაც კი არ მოერიდა, ხოლო ეს უკანასკნელი იმდენად
უსამართლო აღმოჩნდა, რომ იკადრა სოლომონისათვის კუთვ-
ნილი გასამრჯელოც კი არ მიეცა.

ს. დოდაშვილის ერთგვარი პროტესტი კლასობრივი უთა-
ნასწორობის წინააღმდეგ გამოსჭვივის მის მოთხრობაშიც
„ელენა“, რომელიც მან მოათავსა ჟურნალ „სალიტერატურო-
ნი ნაწილნი ტფილისის უწყებათანი“. აღნიშნული მოთხ-
რობის ქარგა მოკლედ ასეთია: დაბალი წრიდან გამოსული
ქალი ელენა ცოლად მიჰყვება დიდგვაროვან ვაჟს. ვაჟის მამა
აღშფოთებულია. მოთხრობა თავდება იმით, რომ სრულიად
უდანაშაულო ქალი იღუპება და მსხვერპლად ეწერება უკუ-
ღმართ კლასობრივ ურთიერთობას.

ს. დოდაშვილის პროტესტი წოდებრივი პრივილეგიების
წინააღმდეგ კარგად არის გამოხატული სიტყვებში: „არა
გვართა იქნების კაცი, არამედ გონებითად მოქმედებათა
ხელოვნად“..¹

ს. დოდაშვილის მსოფლმხედველობის დასახასიათებ-
ლად მნიშვნელოვანია მისი განმანათლებლური იდეები. ს.
დოდაშვილის განმანათლებლობას ადასტურებს მთელი მისი
მოღვაწეობა, განსაკუთრებით მისი მოღვაწეობა ჟურნალში
„სალიტერატურონი ნაწილნი ტფილისის უწყებათანი“.
უკვე ჟურნალის ჩამოყალიბების პირველსავე პერიოდში
გამომჟღავნდა ს. დოდაშვილის განმანათლებლობა. თავად-
აზნაურთ, რომლებიც ჟურნალის დაარსებაში იღებდნენ მო-
ნაწილეობას, სურდათ გამოეყენებინათ იგი ქართველების
ასაჯანყებლად რუსეთის წინააღმდეგ. ს. დოდაშვილს კი ჟურ-
ნალი ხალხის განათლებისა და მასაში კულტურის შეტანი-
სათვის უნდოდა. ჟურნალის მეხუთე. ნომერში ს. დოდაშვილი

---

¹ იხ. ა. გაწერელია, სოლომონ დოდაშვილი, „მნათობი“, 1955, № 5, გვ. 128.

წერდა: ჟურნალი იმ მიზნით გამოდიოდა, რომ „მისცემოდა ესე გჳარსა სასარგებლოსა გამოცემასა მტკიცე საფუძველი შესაწევნად განათლებისა, განვრცელებისათვის ბუნებითისა ენის ჩჳწნისა და მი-ახლოვებისათვის განბრძნობილთა მცხოვრებთა ევროპიისათა“¹. გარდა ამისა, ს. დოდაშვილი ჟურნალს მიზნად უსახავდა ქართველობაში „ბუნებითისა ენისა და სიტყვიერებისადმი“ „სურვილისა და სიყვარულის“² გამდიერებას. ამრიგად, ჟურნალის მიზანდასახულობის გაგებაში სოლომონისა და თავადიშვილების თვალსაზრისი ერთმანეთს არ ემთხვეოდა.

ვხვებით რა სოლომონ დოდაშვილის განმანათლებლური იდეებს, არ შეიძლება არ გავიხსენოთ კიდევ ერთი წერილი, სადაც დოდაშვილი წერს: „სიმდიდრე ენისა არს სიმდიდრე გულისხმისყოფისა, წარმატებანი სწავლათანი ჰმოწმობენ საზოგადოდ აღმატებასა კაცობრივისა გონებისა და წარმატებანი ენისა და სიტყვიერებისანი ჰმოწმობენ აღმატებასა ერისასა. გამოცხადდებიან ხარისხნი განათლებისანი, აღივსებიან გრძნობანი, განვრცელდებიან სიმგრგვლენი გონებისანი შეხედვთა მოქმედებულთა მშჳწნიერებათადმი“³. მაშასადამე, ს. დოდაშვილს „ერის აღმატების“ საშუალებად მიაჩნია ერის განათლება, ენისა და სიტყვიერების განვითარება. ენისა და სიტყვიერების განვითარება თავის მხრივ ხელს უწყობს ერის გონებრივ ამაღლებას, მისი გონებრივი ჰორიზონტის გაფართოებას. საერთოდ, ს. დოდაშვილის ნაწერებს თუ მის პირად მოღვაწეობას წითელ ზოლად გასდევს მისწრაფება ქართველ ხალხში განათლების შეტანისა და კულტურის დონის ამაღლების.

„განათლება არის უუმტკიცესი, და უუსაიმედოესი საფუძველი კეთილმდგომარეობისაა ყოვლისა საზოგადოებისა, რომელმან უწყის, რომელ საზოგადოება, შემდგარი კეთილ-აღზრდილთა წევრთაგან, შეიქმნების განწმენდილს წყაროდ

¹ მ. გოცაძე, ქართული ჟურნალისტიკის ისტორია, გვ. 182.

² იქვე.

³ საქ. სახ. მუზ. ხელნაწ. H – 2226, გვ. 105.

საერთოა კეთილმოქმედებათა, დიდებისა და შემძლეობისა; მას შინა სცნობს წმინდა ეკლესია – ჭეშმარიტა ძეთა, მოქალაქეობა – მამულის მოყვარეთა, ხოლო მშობელნი თავისსა ნუგეშსა“¹.

ჟურნალში გამოქვეყნებულ ყველა სტატიაში ს. დოდაშვილი იმიტომ მიესალმებოდა საქართველოს რუსეთთან შეერთების ფაქტს და ქებას ასხამდა რუსეთის მმართველობას საქართველოში, რომ მას შედეგად კულტურისა და განათლების აღორძინება უნდა მოჰყოლოდა. თავის ძმის სტეფანესადმი მიწერილ წერილში სოლომონი წერდა:

„ჭეშმარიტად გამოუთქმელ არიან ზომანი კეთილდღეობათანი, რომელნიცა მოჰვინა ქვეყანასა ზედა ჩქვნსა დიდსულმან ერთმთავარმან ჩქვნმან რომელსაცა ჰსურს, რათა მხოლოდ ვისარგებლოთ ჩქვნ კეთილობითა მისითა, განვინათლოთ გული და გონება, რომელნიცა არს დაწყება ბედნიერებისა ჩქვნისა“². იმავე წერილში ს. დოდაშვილი მხურვალედ მიესალმება საქართველოს რუსეთთან შეერთების ფაქტს, რადგან ამან უზრუნველყო საქართველოში მშვიდობიანი განვითარების შესაძლებლობა, რითაც მოსახლეობის ყურადღება სწავლა-განათლების საკითხებზე გადაიტანა³. ამრიგად, ს. დოდაშვილისათვის ერის ბედნიერების აუცილებელი პირობა ყოფილა განათლება, კულტურის აღმავლობა. რადგანაც რუსეთმა მისცა საქართველოს ამის შესაძლებლობა, ამიტომაც საქართველო უნდა მიესალმებოდეს რუსეთთან შეერთების ფაქტს – ასეთია ს. დოდაშვილის კონცეფცია რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის საკითხში.

ისმის კითხვა, რით იყო გამოწვეული ს. დოდაშვილის, ისევე როგორც მის თანამედროვე მოაზროვნეთა, განმანათლებლობა, რა ასაზრდოებდა ასეთ გატაცებას ხალხის განათლებით და კულტურის დონის ამაღლებით? როგორც

---

¹ გ. თ ა ვ ზ ი შ ვ ი ლ ი, ს. დოდაშვილი, ა. ს. პუშკინის სახ. პედ. ინსტიტუტის შრომები, ტ. 5. 1948, გვ. 294.

² „საისტორიო მოამბე“, 1952, № 6, გვ. 202.

³ იქვე, გვ. 281.

ს. დოდაშვილს, ისე მის თანამედროვე მოაზროვნეთა განმანათლებლური იდეები ნაკარნახევი იყო პატრიოტიზმით, პატრიოტიზმის გამოვლენის თავისებური ფორმა იყო.

გარეშე მტრებთან ბრძოლა აღარ იყო საჭირო, ბრძოლას ტახტისათვის კი აზრი აღარ ჰქონდა. რჩებოდა ქვეყნის შიგნით მოუწესრიგებელი და გადაუჭრელი საკითხების გადაჭრა და მოგვარება... ვიწრო, პირადი ეგოისტური ზრახვების მქონე თავადაზნაურობა პირადი კეთილდღეობისათვის ზრუნვის გზას დაადგა, ხოლო საერთო კეთილდღეობითა და აღმავლობით დაინტერესებულნი კი ქვეყნის შიგნით გადაუჭრელი საკითხების გადაჭრას ცდილობდნენ. ქვეყნის შიგნით კი ყველაზე მეტად სწავლა-განათლების საკითხს ესაჭიროებოდა მოგვარება და ამ პერიოდის გამოჩენილ მოღვაწეთა ზრუნვის საგანი ხდება ხალხის კულტურული დონის ამაღლება, სწავლა-განათლების შეტანა მასაში.

ს. დოდაშვილი წერდა: „აწინდელსა დროსა მამულსა ჩქნისათჳს დიდ ფრიად საჭირო არს სწავლა“¹.

მამასადამე, პატრიოტიზმმა ს. დოდაშვილს განმანათლებლობა უკარნახა და ისიც თავისი დროის ერთ-ერთი მოწინავე განმანათლებელია საქართველოში; აგრეთვე ერთ-ერთი პირველი განმანათლებელთაგანი და არა „ყველაზე ადრეული განმანათლებელი“, რადგანაც განმანათლებლური იდეები გააჩნიათ მის უფროს თანამედროვეებსაც: იონა ხელაშვილს, იოანე და დავით ბაგრატიონებს, თავისი განმანათლებლური იდეებითაც ს. დოდაშვილი წარმოგვიდგება, როგორც თავისი სამშობლოს უანგარო მოყვარული და მოსარჩლე.

ს. დოდაშვილი, როგორც ერთ-ერთი პირველი განმანათლებელთაგანი საქართველოში, საფუძველს უყრის და ნიადაგს უმზადებს 60-იანი წლების ქართველი განმანათლებლების – თერგდალეულების იდეურ მოძრაობას. თერგდალეულებმა ბევრი რამ აიღეს მემკვიდრეობით ს. დოდაშვი-

---

¹ „საისტორაო მოამბე“, 1932, № 6 გვ. 111.

ლის მომღვრებიდან. ამ მემკვიდრეობის მნიშვნელობა კარგად ესმოდა ი. ჭავჭავაძეს, როცა „დროების“ 10 წლისთავის აღსანიშნავ შეკრებაზე ამბობდა. „... სამართალი ითხოვს, რომ ყველას თავისი მიეზღოს. თუმცა იმ დროშაზედ, რომელიც უფ. ს. მესხმა მოიხსენა, ეხლანდელთა „დროების“ მოღვაწეთა თავის მიმართულება ზედ წააწერეს, მაგრამ თვით დროშა კი მემკვიდრეობით გვაქვს გადმოცემული განსვენებული სოლომონ დოდაევისაგან გიორგი ერისთავისაგან; საუკუნოდ იყოს ხსენება მათი ჩვენში“¹.

ს. დოდაშვილი უდიდესი პატრიოტი იყო. მისი მოქმედების ყოველი ნაბიჯი სამშობლოსადმი სამსახურით იყო გაპირობებული. იგი წერდა: „ვიკრებ სიბრძნესა მამულისათვის... არა თავისა თავისათვის მხოლოდ, გინა ბედნიერებისათვის ვჰმუშავებ, არამედ სიყვარულისათვის მამულისა, რათა ევროპამან ოდესმე ჰსცნოს ივერია საშუალებითა წერილთა სარწმუნოთა“². ამიტომაც მის ღრმა გულისტკივილს იწვევდა ის, რომ მისი თანამემამულენი ზრუნავდნენ არა სამშობლოს, არამედ პირადი კეთილდღეობისათვის, რომ მათ განათლება კი არა, ტიტულები და კარიერა აინტერესებდათ, რომ მათ პირადი, ეგოისტური ინტერესები ამოძრავებდათ და არა საზოგადო საქმე ან ჭეშმარიტების სიყვარული.

ს. დოდაშვილს განუწყვეტლივ თან სდევდა სულიერი ობლობისა და მართობის გრძნობა. „მე გახლავართ ესე ვითარსა სიმგრგჴლესა შინა საზოგადოებისასა, სადაცა ვერა რადსა ღირსებასა ვერ ვიხილავ, არა არს მათსა სულსა შინა ჭეშმარიტება, არამედ დანერგილ არს ყოველი ვნება. არა არს მიდრეკა მათ შორის სიბრძნისადმი, არა არს მეცადინეობა, არა არს სიყვარული სწავლისა და სწავლულთა, არა-

¹ „დროება“, 1876, № 74.

² მასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკ. II, 1944, გვ. 74.

მედ ყოველი სიძულილი და მტრობა, რა ვჰყო მუნ, სადაც ვერ მომიძიებია არა რა ღონე და საშვალობა“¹.

სულიერ სიმშვიდესა და კმაყოფილებას ს. დოდაშვილი ვერც პედაგოგიურ მოღვაწეობაში პოვებდა, რადგანაც მისი მოწაფენი, ქართველ თავადაზნაურთა შთამომავალნი, ნაკლებ ზრუნავდნენ ცოდნის შეძენისა და ზნეობის ამაღლებაზე².

ამ შემთხვევაში ს. დოდაშვილის სევდა ნ. ბარათაშვილის სევდას მოგვაგონებს. ნ. ბარათაშვილსაც ხომ ისევე, როგორც ს. დოდაშვილს, სიცოცხლეს უმძიმებდა მარტოობის მძიმე შეგრძნება.

ს. დოდაშვილი, რომელიც არ ესმოდა თანამედროვეობას, გაიგო და დააფასა ჩვენმა ეპოქამ. მისი ნაწერები ახლაც კი იწვევენ მკითხველის აღტაცებას აზრის სიღრმით, გადმოცემის სინათლით, ენის ლაკონურობითა და უბრალოებით, განსაზღვრებების ამომწურაობით და სიზუსტით. ს. დოდაშვილი ყოველთვის წინააღმდეგი იყო უსაგნო მრავალსიტყვაობისა, მოითხოვდა „მოკლედ, ცხადად წერას“ და პირველ რიგში თვითონ წერდა ისე, რომ ვერ უპოვით ვერც ერთ ზედმეტ სიტყვას, ზედმეტ ფრაზას. მისი მსჯელობა აზრის სიღრმის მიუხედავად, მკითხველამდე ადვილად აღწევს.

საუკუნეზე მეტი გვაშორებს ამ დიდი ადამიანის მოღვაწეობის დროიდან, მაგრამ მის ნაწერებს დღესაც არ დაუკარგავს თავისი მნიშვნელობა. მისი მგზნებარე პატრიოტიზმი, გაბედული და ღრმა აზროვნება, ხალხის კეთილდღეობისადმი უანგარო სამსახური დღესაც გვხიბლავს ჩვენ და მოგვიწოდებს სათანადო პატივი ვცეთ სამშობლოს კეთილდღეობისათვის ბრძოლაში დაღუპული ამ დიდი ადამიანის ნათელ ხსოვნას.

---

¹ საქ. სახ. მუხ. ხელნაწ. H – 2226, გვ. 205.

² იქვე, გვ. 302.

შ ი ნ ა ა რ ს ი

შესავალი	3
თავი პირველი. იოანე ბაგრატიონი	11
თავი მეორე. იონა ხელაშვილი	55
თავი მესამე. ბარამ გერმანოზიშვილის „ბჭობა გონებისა“	79
თავი მეოთხე. საქართველოს სახ. მუზეუმის ხელნაწე- რი H – 2376	86
თავი მეხუთე. გერასიმე ქიქოძე	94
თავი მეექვსე. დავით ბაგრატიონი	104
თავი მეშვიდე. სოლომონ დოდაშვილი	116

ეროვნული საზოგადოება
გიგადიოთა

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედ.-საგამომც. საბჭოს დადგენილებით

*

რედაქტორი ს. ავალანია
გამომცემლობის რედაქტორი შ. თოფური
ტექრედაქტორი ა. თოდუა
კორექტორი გ. ჯაყელი

გადაეცა წარმოებას 12,9,1956; ანაწყოების ზომა $5\frac{1}{2} \times 9$; ხელმოწერილია
დასაბეჭდად 24.12.1956; ქაღალდის ზომა $84 \times 108^{\frac{8}{82}}$;
ქაღალდის ფურცელი 2,8; საბეჭდი ფურცელი 9,1 8; საათორო
ფურცელი 7,67 საადრიცხვო საგამომცემლო ფურცელი 7.81;
შეკვეთა 1549; უე 07940; ტირაჟი 2000

ფასი 5 მან. 50 კაპ.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობის სტამბა
თბილისი, ა. წერეთლის ქ. 3/5.